

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'AN'DA "SEBÎLULLAH" KAVRAMI

HAFİZE DİNÇOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET SAİT ŞİMŞEK**

KONYA-2015

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'AN'DA "SEBÎLULLAH" KAVRAMI

HAFİZE DİNÇOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET SAİT ŞİMŞEK**

KONYA-2015

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hafize DİNÇÖĞÜ
	Numarası	108106021016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Said SİMŞEK
	Tezin Adı	Kur'an'da "Sebilullah" Kavramı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma ^{Kur'an'da "Sebilullah" Kavramı} 06.11.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Said SİMŞEK	
2	Dok. Dr.	Abdülkadir BİLGIN	
3	Doç. Dr.	Harun ÖZMİŞ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hafize DİNÇOĞLU		
	Numarası	108106021016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Tezli Yüksek Lisans
		Doktora		
Tezin Adı	KUR'AN'DA "SEBÎLULLAH" KAVRAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hafize DİNÇOĞLU

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hafize DİNÇOĞLU		
	Numarası	108106021016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Tezli Yüksek Lisans
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK		
	KUR'AN'DA "SEBİLULLAH" KAVRAMI			

Özet

Dini metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasında kelime ve kavramların anlaşılması büyük bir önem arz eder. Kur'an'da sebil kelimesinin Allah'a izafe edilmesiyle oluşan sebilullah ifadesi, genelde Allah'ın yolu anlamında kullanılmasına rağmen bunun hangi konularda ve nasıl anlaşıldığı konusunun açığa kavuşması amacıyla Kur'an'da "Sebilullah" Kavramı çalışma konusu edilmiştir. Bu çalışmada tespit, analiz ve değerlendirme metodu kullanılarak, önce sebil kelimesi, sonra da sebilullah kavramının eş ve zıt anlamlı terimlerinin geçtiği ayetlerin tespiti yapılarak sebilullah kavramının anlam alanı belirlenmeye çalışılmıştır.

Sebil kelimesi ile eş veya yakın anlamda kullanılan sırat, tarık, şira', minhac, sünnet, millet ve din ifadeleri, hem Arap dilinde hem de Kur'an'da kullanılan ve aralarında ortak anlamlar olan kelimelerdir. Bu ifadelerin kesiştiği ortak nokta "yol" anlamıdır. Ancak yol anlamında bile aralarında nüanslar bulunabilmektedir. Sözelimi sebil kelimesinde, tarık'den farklı olarak "kast" manası vardır ve onu kastedene izafe edilebilir. Yani Allah'ın kastettiği yol manasında 'sebilullah' şeklinde ve daha çok hayırlı işler için kullanılır.

Sebilullah, Allah tarafından insanın yürümesi istenilen, Allah'a ve dinine götüren bir yoldur. Sebilullah kavramı Kur'an'da bazen genel bazen özel, bazen tam, bazen de kısmi anlamda kullanılmıştır. Mesela; Mekki ayetlerde geçen sebilullah kavramı, şirke düşmeme, Allah'a, ahiret gününe, Hz. Peygambere iman etme, tevhit ve şeriat gibi hususlar anlamında, medenî sûrelerde ise ya cihad, savaş, mücadele ya da zekât, infak, Allah yolunda harcamak veya din, Allah'a itaat ve dinin kurallarını yaşama anlamında kullanılmıştır. Sebilullah kavramının biri Allah'ın yoluna inanmak (iman), diğeri de inandığı Allah'ın bu yolunda yürüme eylemi (amel) olan iki temel unsuru vardır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sebil, Sebilullah.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hafize DİNÇOĞLU		
	Student Number	108106021016		
	Department	Basic Islamic Studies / Qur'anic Exegesis		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	Master's Degree (M.A.)
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	The concept of Sebîlullah (God's way) in the Qur'an			

The Concept of Sebîlullah (God's Way) In the Qur'an

The comprehension of words and expressions in the comprehension and interpretation of religious text has great importance. Although the concept of sebîlullah made up of the word "sebîl" attached to Allah in the Qur'an is generally used within the meaning of "Allah's way", the concept of sebîlullah in the Qur'an is selected as the subject of study for the purpose of elucidating the issue of in which subject, how it is understood. In this study, by using the determination, analysis and assessment methods, at first the word sebîl, then semantic field of the concept of sebîlullah is tried to determine by determining synonym and antonym terms mentioned in the vesicles of the concept of sebîlullah.

The expressions of as-sirât, route, şira', minhac, sunnah, nation and religion used as synonym or near-synonymous of the word sebîl are the words used in both Arab language and Qur'an and having common meanings between them. The common point which these expressions intersect is the meaning of "way". Yet, there are different hues between them even in the meaning of way. For instance, in the meaning of the sebîl there is "intent" meaning different from route and attachable to the one meaning to it. That is to say, it is used in the meaning of way Allah meaning, in the form of 'sebîlullah' and mostly for beneficent action.

Sebîlullah is a way people is asked to walk on by Allah and leading to Allah and the religion. The concept of sebîlullah is used in the meanings of sometimes general, sometimes special, sometimes literally and sometimes partial in the Qur'an. For example, the concept of sebîlullah mentioned in Meccan verses is used in the meanings of not falling into shirk, having faith in god, the hereafter, the Prophet, matters like tevhit and sharia; in medenî surahs it is used in the meanings of either jihad, war, struggle or zakat, aid, spending in Allah's way or religion, obedience to Allah and observing the rule of religion. There are two primary elements of the concept of sebîlullah: one of them is having faith in Allah's way (faith) and the other one is acting of walking on the way of Allah you believes (amel).

Key Words: Qur'an, Sebîl, Sebîlullah.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. LÜGAVÎ VE İSTILAHÎ ANLAMIYLA “SEBÎL” KELİMESİ	5
1.2- KULLANIM VE ANLAM YÖNÜYLE “SEBÎL” KELİMESİ	9
1.2.1 Gramatik ve Sentaks Açısından Kur’an’da “Sebîl” Kelimesi	9
1.2.2 Kavramsal İçeriği Açısından Kur’an’da “Sebîl” Kelimesi	11
1.2.3 Kavramsal İçeriği Açısından Hadislerde “Sebîl” Kelimesi.....	16
1.2.4 Sebîl İfadesinin Kur’an ve Hadis Dışındaki Kullanımları	19
1.3. SEBÎL KELİMESİYLE EŞ VE YAKIN ANLAMDA KULLANILAN LAFIZLAR	20
1.3.1 Sırat (صراط)	21
1.3.2 Tarîk (طريق)	23
1.3.3 Şîr’a (شريعة)	27
1.3.4 Minhac (منهاج)	29
1.3.5 Sünnet (سنة)	30
1.3.6 Millet (ملة)	32
1.3.7 Din (الدين- دين)	34
1.3.8 Sebîl İle Eş ve Yakın Anlamlı Lafızlara Dair Kısa Bir Değerlendirme	36
1.4- TAMLAMA HALİNDEKİ KULLANIMIYLA KUR’AN’DA SEBÎL	39
1.4.1 Sebîl Kelimesinin Allah Lafzına İzafe Edilişi	39
1.4.2 Sebîl Kelimesinin Allah Lafzı Dışındaki İfadelere İzafe Edilişi	40
1.4.2.1 Sebîl (سبيل) Kelimesinin Olumlu İfadelere İzafesi	40
1.4.2.2 Sebîl (سبيل) Kelimesinin Olumsuz İfadelere İzafesi	40
1.5. MUZAFUN İLEYH (TAMLAYAN) OLARAK KUR’AN’DA SEBÎL	41
1.5.1. (ابن السَّبِيل) / İbnu’s-sebîl: Yolcu	41
1.5.2. (عَابِرِي سَبِيل) / ‘Abir-î sebîl: Yolcu /Yolu Geçenler	43
1.5.3. (قَصْدُ السَّبِيل) / Kasdu’s-sebîl: Yolun Doğrusu	43
1.5.4. (سَوَاء السَّبِيل) / Sevae’s-sebîl: Yolun düzü/Doğru yol	43

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA SEBÎLULLAH KAVRAMININ KULLANIMI VE BAĞLAMLARI

2.1-KUR'AN'DA SEBÎLULLAH İFADESİNİN ANLAM ALANINA GİREN KAVRAMLAR.....	45
2.1.1 Sebîlullah ile Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızlı İfadeler	45
2.1.1.1 Sebîlü'r-Rüşd / Sebîlü'r-Reşâd:	45
2.1.1.2 Sebîlü'l-Müminîn:	47
2.1.1.3 Sebîlü Men Enabe İleyye:	48
2.1.1.4 Sübülü's-Selâm:	48
2.1.2 Sebîlullah ile Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızsız İfadeler	49
2.1.2.1 Sıratullah	49
2.1.2.2 Sıratu Rabbike / Sıratı'l-Azîz	50
2.1.2.3 Sırate'ilezîne en'amte 'aleyhim	50
2.1.2.4 Dinullah	50
2.2. KUR'AN'DA SEBÎLULLAH TERKİBİNİN KARŞITI OLAN İFADELER	51
2.2.1 Sebîlullah ile Zıt Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızlı İfadeler	51
2.2.1.1 Sebîlü't-Tağût:	51
2.2.1.2 Sebîlü'l-Ğayy:	53
2.2.1.3 Sebîlü'l-Mücrimîn:	54
2.2.1.4 Sebîlü'l-müfsidîn:	54
2.2.1.5 Sebîlü'l-lezîne la ya'lemûn:	55
2.2.2 Sebîlullah ile Zıt Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızsız İfadeler	55
2.2.2.1 Sıratu'l-Cehîm	56
2.2.2.2 Tariku Cehennem	56
2.3. KUR'AN'DA SEBÎLULLAH İFADESİNİN KULLANIMI	56
2.3.1 Sebîlullah İfadesinin Kullanım Şekli	56
2.3.2 Mekkî Sûrelerdeki Kullanımı	57
2.3.3 Medenî Sûrelerdeki Kullanımı	59
2.3.3.1 Medenî Sûrelerdeki 'An Sebîlillah' Şeklindeki Kullanımı	61
2.3.3.1.1 'An dînillah (Allah'ın dininden):	61
2.3.3.1.2 'An imanin billah (Allah'aimandan):	64
2.3.3.2 Medenî Sûrelerdeki Fî Sebîlillah Şeklindeki Kullanımı	64
2.3.3.2.1 Fî dînillah (Allah'ın dîni uğrunda):	65
2.3.3.2.2 Fî ta'atillah (Allah'a ita'atte):	68
2.3.3.2.3 Fî emrin lillah (Allah için olan bir iş uğrunda):	70
2.3.3.2.4 Fî cihadin lillah (Allah için olan cihad / savaş uğrunda):	71
2.4. SEBÎLULLAH İFADESİNİN ANLAM ALANI VE KAVRAMLAŞMASI	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'A GÖRE SEBÎLULLAH'IN TEMEL UNSURLARI VE PRATİK ANLAMI	
3.1-KUR'AN'A GÖRE SEBÎLULLAH'IN TEMEL UNSURLARI	79
3.1.1. Sebîlullah'ın İman Unsuru	80
3.1.1.1.Tevhit	81
3.1.1.2. Risalet	82
3.1.1.3. Ahiret	83
3.1.2. Sebîlullah'ın Eylem (Amel) Unsuru.....	85
3.1.2.1.İbadetler	85
3.1.2.2.Muâmelât ve Haklar.....	86
3.1.2.3.Ahlak.....	88
3.2 KUR'AN'A GÖRE SEBÎLULLAH KAVRAMININ PRATİK ANLAMI VE İLGİLİ KONULAR	90
3.2.1. İtikadi Konular.....	90
3.2.2. İbadetler	92
3.2.3. Cihad ve Kital.....	97
3.2.4. Sosyal Konular	103
3.2.4.1.Hicret	103
3.2.4.2.İlim.....	107
3.2.4.3.Ahlak.....	108
3.2.4.4.İtaat ve Takva.....	109
3.3. BİREYİN (FÎ SEBÎLİLLAH) ALLAH YOLUNDA OLMASI	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	117
Öz Geçmiş.....	121

ÖNSÖZ

“Kur’an’da Sebîlullah Kavramı” isimli bu çalışma, bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında kısa bilgi verildikten sonra, birinci bölümde sebîl lafzının kavramsal çerçevesi ve kullanımı ele alınmıştır. İkinci bölümde Kur’an’da *sebilullah* ifadesinin kullanımı, bağlamları, anlam alanı ve kavramlaşma süreci üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Kur’an’a göre sebîlullah’ın temel unsurlarının ve pratik anlamının tespiti üzerinde durulmuştur. Çalışma, varılan bulguları ihtiva eden bir sonuçla bitirilmiştir.

Çalışmamızda dipnotlar gösterilirken kaynaklar sadece ilk geçtikleri yerde tam künyeleriyle verilmiş, sonraki dipnotlarda müellifin meşhur ismi veya eserin kısa adıyla yetinilmiştir. Gerek yazarın meşhur adı verilirken, gerekse Kur’an’dan verilen dipnotlardaki sure isimlerinin başındaki harf-i tarif olan (elif lâm/ *el-*) takıları yazılmamıştır. Kullanılan kısaltmalar bir tablo halinde verilmiştir. Kur’an’dan yapılan tercümelerde, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı, Süleyman Ateş, Heyet (A.Özek, H.Karaman, A.Turgut, M.Çağrı, İ.Kafi Dönmez, S.Gümüş), M. Sait Şimşek, Yusuf Işıcık tarafından hazırlanan meallerden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın danışmanlığını üstlenme nezaketinde bulunan ve bu esnada beni engin hoşgörülerıyla karşılayan Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK ile tez konusunun seçiminden bitimine kadar önce resmi sonra fahri danışmanlık ve rehberlik katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT hocalarıma, çalışmalarımda katkısı olan Prof. Dr. Yusuf IŞICIK hocama, tezin son şeklini almasından önce çalışmamı sabırla gözden geçirip değerli katkı ve eleştirilerini esirgemeyen Doç. Dr. Abdulcelil BİLGİN, Doç. Dr. Harun ÖĞMÜŞ ve Yrd. Doç. Dr. Ramazan ŞAHAN hocalarıma, bazı Arapça metinleri tercüme etme zahmetini üstlenen, kaynaklara ulaşmamı sağlayan ve çalışmam süresince sabır ve anlayışla bana destek olan eşim Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU’na en kalbi teşekkürlerimi arz etmekten mutluluk duyarım.

Hafize DİNÇOĞLU

MUŞ-2015

KISALTMALAR

- a.e.** : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.s. : Aleyhi's-selam
a.y. : Aynı yer
bkz. : Bakınız
bsk. : Baskı
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z. : Hazreti
İ.A. : İslam Ansiklopedisi
md. : Madde
(r.a.) : Radiyallâhü Anh
s. : Sayfa
(s.a.v.) : Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem
Ş.İ.A : Şamil İslam Ansiklopedisi
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
t.y. : Tarih yok
Trc. : Tercüme Eden
Yay. : Yayın /Yayımları

GİRİŞ

Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insandır. Kur'an'ı anlamak ve kavramak için de, O'nu okumak gerekir. Kur'an anlaşıldıktan ve öğrenildikten sonra, sıra O'nunla amel etmeye ve O'nun çizdiği doğru yolu izlemeye gelmektedir.

Bu noktadan bakıldığında Kur'an'la ilgili üç hususun öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; okumak, anlamak ve amel etmektir. Kur'an'ın okunması ile kıraat ilmi, Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve insanlara anlatılmasıyla tefsir ilmi (Fıkhi Tefsir), O'nunla amel etmek için O'ndaki hükümlerle de itikad, ahlak ve fıkıh ilmi ilgilenmiştir.

Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve insanlara anlatılması noktasından hareketle, günümüz Kur'an tefsiri çalışmaları yöntemlerinden biri de, konu eksenli ve kavram inceleme metoduna dayalı kavram tahlilidir. Bu nedenle Kur'an'da çok geçen fakat izafet edildiği kelimeye göre şekillenen *sebîl* kelimesinin Allah'a izafeti şekliyle *sebîlullah* terimi, yüksek lisans tez konusu olarak seçilmiştir. Bu çalışma bir kavram çalışmasıdır.

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'an'da sebil kelimesinin Allah'a izafe edilmesiyle oluşan "*sebilullah*" kavramı, genelde Allah'ın yolu anlamında kullanılmasına rağmen bunun hangi konularda ve nasıl anlaşıldığı konusunun açığa kavuşmasının, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı bir geçektir. Kur'an'da Sebilullah kavramı ile ilgili herhangi bir müstakil çalışmaya rastlanılmaması "*Kur'an'da Sebilullah Kavramı*" konusunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Kur'an'ın sağlıklı anlaşılması noktasından hareketle farklı tefsir çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan biri de konu eksenli ve kavram tahlili metoduna dayalı çalışmalardır. Konu olarak *Sebilullah* kavramı seçilmiş ve Kur'an kavramı olan *sebîlullah* teriminin Kur'an'da nasıl ve hangi anlamda kullanıldığının tespiti amaçlanmıştır. Ayrıca bu kavramla ilgili bütün ayetlerin birlikte değerlendirilmesi

hedeflenmiştir. Seçilen bu konu, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunması açısından önem arz etmektedir.

II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi ve anlaşılması öncelikli öneme sahiptir. Dini metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ise kelime ve ifadelerin anlaşılması diğer metinlere göre daha büyük bir önem arz eder. Zira kutsal metinlerin, gönderildiği insanlara vermek istediği görüş; insana, hayata, varlık ve evrene bakışı, kelime ve ifade formları ile kavram kalıpları içerisinde takdim edilmiştir.

Kur'an'da 'yol' manasına gelen ve aralarında bazı küçük farklılıklar bulunan 'sebil' , 'sırat-ı müstakim', 'din', 'tarîk', 'millet', ve 'şeriat' gibi kelimelerin içerisinde geçtiği 700'e yakın ayetin bulunması,¹ 'yol' kavramının önemini ortaya koymaktadır. Esasen tarihin ilk dönemlerinden beri Yüce Yaratıcının insana, yol ve yönlerini göstermek maksadıyla peygamber ve onlarla birlikte kitaplar göndermesi, yol ve yön meselesinin insan için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.²

Konuyla ilgili doğrudan yapılan ve ayrıca sebil ve eş anlamlı kelimelerle ilgili müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak zekatın verileceği yerler bakımından *Fî Sebîlillah* kavramının fıkhi tahlili ile ilgili bir makale ve bir de yüksek lisans tez çalışması, *el-kital fî sebîlillah*'ın anlam alanı ile dini savaş bağlamında bir makale çalışması yapılmıştır. Çalışmalar şunlardır:

Köse, Murtaza, "Fî Sebîlillâh" Kavramının Zekât Açısından Tahlili, *Atatürk Ü.İ.F.D.*, Yıl:2004, Sayı:21, Erzurum, 2004, s.107-134.

Albayrak, Halil, *Zekat Verilecek Yerler Bağlamında Fî Sebîlillah*, (Y.Lisans Tezi, 89 sayfa), R.T.Erdoğan Ü., S.B.E. (İslam Hukuku Bilim Dalı), Rize, 2013.

Elik, Hasen, *el-Kital Fi Sebîlillah ve Teda'iyatuhu ke Şi'arin İslamiyyin*, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2006/2), İstanbul-2006, s.119-132.

¹ M. Fuad Abdulbaki, *Mucemü'l Müfehres Li Elfazi'l-Kur'an*, Çağrı y., İstanbul, 1986, Bkz. Sırat, sırat-ı

² Başkurt, İrfan, *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, İşaret Yay. İstanbul, 2000, s.21.

Bu yapılan çalışmalar, zekatın verileceği yerler bakımından *fi sebîlillah* kavramının açıklanması ile *fi sebîlillah* savaşmanın anlamını açıklama bakımından tezimizin bir kısmıyla örtüşen noktalarıdır diyebiliriz. Ancak tezimiz, bilindiği gibi Kur'an'daki ister '*an sebîlillah* ister *fi sebîlillah* şeklinde gelsin, sebîl lafzının Allah'a izafe edilmesiyle oluşan *sebîlullah* kavramını, her yönüyle ele almaktadır. Öncelikle *sebîl* kelimesinin kısaca kavramsal çerçevesi tespit edilmiş, bunun için lügatlere müracaat edilmiş, daha sonra *sebîl* kavramının ıstılahi anlamı üzerinde durulmuştur. Kur'an'da *sebîl* kelimesi ve türevleri, kullanımları, eş ve yakın anlamda kullanılan kavramların tespitiyle Kur'an'daki tanımı verilmeye çalışılmış ve bu çerçevede *sebîlullah* teriminin geçtiği ayetlerin tefsiri ile ilgili görüşler nakledilerek, gerektiğinde değerlendirme yapılmıştır. İfade ve kavramların Kur'an'daki kullanımının tespiti için rivayet ve dirayet, ilk dönem, son dönem tefsirler, az da olsa Mu'tezili ve Şii' tefsir kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışmamızda müracaat edilen başlıca tefsirler şunlardır:

Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin, *Camîu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*,

Kurtubî'nin, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*

Maturidî'nin, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*,

Zemahşerî'nin, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akavil fi Vücûhi't-Te'vil*.

Razî, Fahru'd-Dîn er-Razî'nin, *Tefsîru'l-Kebîr / Mefatihü'l-Ğayb*

M. Reşid Rıza'nın, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*,

M. Tahir b. Âşur'un, *Tefsîru't-Tahrir ve't-Tenvir*,

Tabatabaî'nin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*,

Ebu'l-'Ala Mevdudî'nin, *Tefhimü'l-Kur'an*,

Elmalı'lı M. Hamdi Yazır'ın, *Hak Dini Kur'an Dili*,

Süleyman Ateş'in, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*,

Celal Yıldırım'ın, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*,

DİB, Komisyonca yazılan *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*,

M.Sait Şimşek'in, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*.

Bu çalışmada tespit, analiz ve değerlendirme metodu kullanılmış, önce sebil kelimesi, sonra onunla eş ve zıt anlamlı kelimeler, aynı şekilde “sebilullah” kavramının eş ve zıt anlamlı terimlerinin geçtiği ayetlerin tespiti yapılmıştır. Bu kelime ve kavramın anlamları lğat ve tefsirlerden tespit edilerek *sebīlullah* kavramının geçtiği ayetlerin analizi yapılmış, kullanıldığı anlam ve ilgili konular tespit edilmiştir. Bir anlam örüntüsü çerçevesinde bütün bu tespitlerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. LÜGAVÎ VE İSTİLAHÎ ANLAMıyla “SEBÎL” KELİMESİ

es-sebîl kelimesinin aslı, (سبيل) s-b-l köküdür.³ Bu kök bir şeyin yüksekten alçağa düşmesi ve bırakılmasıyla bir şeyin uzaması şeklinde iki temel anlamda kullanılmaktadır.⁴ Bu temel anlamlar ile ilgili bazı kullanımlar şöyledir:

a) Bir şeyin yüksekten alçağa düşmesi veya inmesi;

(السَّبِيل) *es-Sebel*: Bol yağmur demektir.⁵ Buluttan çıkmış ve henüz yere ulaşmamış yağmura (السَّبِيل) *es-Sebel* denir. (وَأَسْبِلُ الْمَطْرَ وَالِدَمْعَ) *Esbele'l-mataru ve'd-dem 'u*⁶ cümlesi, yağmur ve gözyaşı birbiri ardınca indi, anlamındadır.

Yağmurdaki *bolluk* anlamından hareketle (طَرِيقٌ مَسْبُورٌ) *tarîkun mesbûlîn* tamlaması, *işlek yol* için söylenmektedir. (سَبَّلْتُ مَالاً فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *Sebeltü malen fi sebilillah* cümlesi, *malı Allah yolunda vakfettim*⁷ ya da *bol bol harcadım, sebil ettim* anlamındadır. Muhtemelen vakfetmek, bol harcamak ve sebil etmek, yağmurun bereketine ve karşılıksız yağdırılmasına benzetilmiştir.

b) Bir şeyin uzaması;

-Aşağıya salmak, indirmek anlamında, (الْفَرَسُ أَسْبَلٌ ذَنْبَهُ) *el-feresü esbele zenebehu* şeklinde, *At kuyruğunu saldı* denir. Bu cümledeki atın kuyruğunu aşağıya sarkıtması, yağmurun yağışına benzetilmektedir. Aynı şekilde genellikle elbisesini salıveren uzun elbiseli kişi için de (رَجُلٌ مِسْبَالٌ) *Raculün misbalün* tabiri kullanılır.⁸ Hatta İbn Mace'nin naklettiği bir rivayette (أَسْبَلٌ) *esbele* fiili bu manada şöyle kullanılmıştır:

³ Ferahidî, Ebû 'Abdirrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, (thk.Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerrâî), I-VIII, Daru'l-Hilal, Beyrut, 1988, VII/263.

⁴ İbn Farîs, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîya, *Mu'cemü Mekayîsi'l-Lüğa* (th. Abdusselam Muhammed Harûn), I-VI, Beyrut, 1991, III/129-130.

⁵ Ferahidî, *a.g.e.*, VII/263.

⁶ Cevherî, İsmail. b. Hammad, *es-Sihah (Tacu'l-Lüğa ve Sihahu'l-'Arabiyye)*, I-VI, (thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attar), Daru'l-'İlm, Beyrut, 1979, V/2.

⁷ Ferahidî, *a.g.e.*, VII/263.

⁸ Ferahidî, *a.g.e.*, VII/263.

يَا سُفْيَانَ بْنَ سَهْلٍ، لَا تُسْبِلْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْبِلِينَ

“Ya Süfyan b. Sehl izârını (topuklardan aşağıya) sarkıtma. Çünkü Allah izârını (topuklardan aşağıya) sarkıtanları kesinlikle sevmez.”⁹ Yine bu rivayette, yukarıdan aşağıya salmak ve sarkıtmak anlamında kullanılmıştır.

-Başak çıkarmak, başak tutmak anlamında (أَسْبَلَ الزَّرْعَ) *esbele'z-zeru'* cümlesi, ekin başak çıkardı ya da ekin başaklandı şeklinde kullanılır.¹⁰

-Mızrak anlamında şairin şu beytinde kelime şöyle kullanılmıştır:

وَخَيْلٍ كَأَسْرَابِ الْقَطَا قَدَّ وَرَّ عَثْمَا --- لَهَا سَبَلٌ فِيهِ الْمَنِيَّةُ تَلْمَعُ

“Durdurdum Bağirtlak kuşu sürüsü gibi (gelen) atlıları,
Vardı onların, kendisinde ölümün ışıldadığı mızrakları.”¹¹

-Bir çeşit göz hastalığı için (السبل) *es-sebel* ifadesi kullanılmaktadır. Bu hastalık, kırmızı damarlarla gözde örümcek ağına benzeyen bir perde oluşturur.¹² Muhtemelen bu çeşit göz hastalığının *es-sebel* olarak isimlendirilmesi, örümcek ağına benzer birçok işlek yolun bir araya gelmesi şeklinde gözde oluşturduğu hastalığa benzetilmesinden dolayıdır.

-Üst dudak üzerindeki tüyler (bıyık) anlamında, (السبلة) *es-sebeletü* kelimesi kullanılmıştır. Üst dudağı üzerinde tüy biten kadına da tüylerinin uzunluğundan dolayı, (امرأة سبلاء) *imraetün sebla'* bıyıklı kadın denir.¹³ Bu ifadenin kullanılması, kuvvetle muhtemel tüylerin uzamasından kaynaklanmaktadır.

-Su kovasının ağız anlamında kullanılmaktadır. Şair Ba'is b. Süreym'in bir beytinde bu kelime şöyle geçmektedir:

إِذْ أَرْسَلُونِي مَائِحًا بِدِلَائِهِمْ - فَمَلَأْتُهَا عَقْفًا إِلَى أَسْبَالِهَا

“Beni kovacı olarak onların peşinden gönderdiklerinde kovalarıyla,
Doldurdum o kovaları ağızlarına kadar kanla.”¹⁴

⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, I-II, (thk. M.Fuad Abdülbaki), Daru'l-Hadis, Kahire, t.y., Libâs, 7, H.no: 3574.

¹⁰ Ferahidî, *a.g.e.*, VII/263; Cevherî, *es-Sihah*, V/1

¹¹ Cevherî, *es-Sihah*, V/1.

¹² Cevherî, *es-Sihah*, V/2.

¹³ Ferahidî el-Halil, *a.g.e.*, VII/263.

¹⁴ İbn Farîs, *Mu'cemü Mekayis*, III/130.

-Açık ve ulu yol, düz yol anlamında (السَّبِيل) *es-sebîl* kelimesi kullanılır. Burada yolun açık, büyük ve kolaylıkla gidişli gelişli olanına, özellikle *es-sebîl* adının verilmesi,¹⁵ dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu anlamlardan hareketle tek ve dar olmayan, özellikle geniş ve çok şeritli yollar için de bu ad kullanılabilir.

(السَّبِيل) *es-Sebîl* kelimesi, hem müzekker hem müennes için kullanılır.¹⁶ Bu kelimenin Araf suresinin 146' ıncı ayetinde (وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا) “Onlar dosdoğru yolu (rüşd yolunu) da görseleler, onu yol olarak benimsemezler,...” müzekker, Yusuf Suresi 108'inci ayetinde (قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي) ‘De ki: Benim yolum budur’ ise müennes olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayetlerdeki bu kelimeyi gösteren zamir birincide müzekker, ikincide kullanılan ismi işaret ise müennestir. (سَبِيل) *Sebîl* kelimesinin çoğulu (سَبِيلٌ) *sübül* şeklinde gelir.¹⁷

(السَّبِيل) *es-Sebîl* bağlamında, yol ile iç içe olan yolcuya da (ابن السَّبِيل) *İbnu's-Sebîl* denilmiştir.¹⁸ Kur'an'da sık sık geçen *ibnü's sebil* yolcu anlamındadır. *İbnu's sebil*, memleketinden ya ilim, ya cihad, ya da geçimlik için yola çıkmıştır, yani Allah yolundadır.

Kur'an, insanları saptıranların yollarının tümüne ‘*sebil*’ demekte, insanları bu sebiller konusunda uyarmaktadır: ‘İşte benim doğru yolum budur, o'na uyun;(sapık) yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmasın.’¹⁹

Sebil kelimesi Kur'anda, (ال) *el* belirleme takısıyla geldiği zaman belirli bir yol, yani Allah'ın insanları davet ettiği dosdoğru yol anlaşılır.²⁰

Sebil, aynı zamanda insanları Allah'ın yoluna götürücü deliller, işaretler, insanlara geçimlerini sağlatan meslekler anlamlarına gelmektedir. Yine sebil, güç, imkan, fırsat, uygun zaman, kişisel yetenek manalarına da kullanılmaktadır. Örneğin şu ayette güç ve fırsat anlamı da anlaşılır:

¹⁵ Râğıb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Seyyid Kılanî), Beyrut, ty., s.326.

¹⁶ Ferahidî el-Halil, *a.g.e.*,VII/263.

¹⁷ Cevherî, *es-Sihah*,V/2.

¹⁸ Râğıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, s.326.

¹⁹ En'am 6/ 153.

²⁰ Maide 5/ 35; Ğafir 40/ 37; Ra'd 13/ 33.

وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

‘Allah kâfirler için müminler aleyhine asla bir sebil / yol vermeyecektir.’²¹

Rağıb el-İsfahanî, sebil kelimesinin hayır veya şer olsun insanı bir hedefe götüren şey anlamında olduğunu söyler. Çünkü insanların çeşitli hedefleri olduğu gibi, bu hedeflere ulaştıran yollar da çeşitlidir. Ayrıca kelimenin, mutlak yani sıfat-mevsuf, izafet vb. bir takım kayıtlardan soyutlandığı zaman hak yol anlamını taşıdığını belirtir. Nitekim (ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ) “sonra yolu ona kolaylaştırmıştır”,²² buyrulmuştur. Bununla hak yol kastedilmiştir.²³

Kelimenin sebep ve vuslat anlamına da geldiğini belirten el-Cevherî, (يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ) “Keşke peygamberle beraber bir yol tutsaydım”²⁴ ayeti ile ilgili olarak Ebû ‘Ubeyde, Cerîr’in söylediği şu beyt ile istişhad eder;

أَقْبَعَدَ مَقْتَلِكُمْ خَلِيلَ مُحَمَّدٍ تَرْجُو الْقِيُونَ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ؟

“Siz Muhammed’in dostunu öldürdükten sonra mı,

El-Kuyûn, Rasul ile birlikte bir yol (çıkış umudu) bekler?”²⁵

İstilahî olarak ‘sebil’, her peygamberin takip ettiği ve insanları çağırdığı, özünde tevhid inancı olan Allah’ın belirlediği yol, dinin adı²⁶; kendisiyle Allah’a yaklaşılan, özünde iyi ve temiz niyet şartı bulunan, namaz, oruç ve diğer hayırlar dahil, ilahi iradenin ezelden ebede doğru iyilik ve güzelliklerin yansıması²⁷, hayır ve ahlaki prensipler yoludur.²⁸

Türkçede *sebil*, Allah rızası için dağıtılan suya, hayır için yapılan çeşmeye ve binalara denmektedir. Daha çok yol anlamında bilinen sebil kelimesinin istilahî

²¹ Nisa 4/ 141.

²² Abese 80/ 20.

²³ Râğıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.326.

²⁴ Furkan 25/ 27.

²⁵ Cevherî, *a.g.e.*, *sebil* (سبيل) md.; Râğıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.326; İbn Manzur, *Lisanü’l Arab*, Darü Sadır, Beyrut, 1990, *sebil* (سبيل) md. s. 319-320, *el-Kuyûn* kelimesi ile Esedoğulları kastedilmiştir .

²⁶ Mü’min 40/7; İbrahim,14/12; Ra’d 13/33.

²⁷ Razî, Fâhru’d-Dîn Muhammed b. el-‘Ala’, *Tefsîru’l-Kebîr – Mefatihu’l-Ğayb*, I-XXXII, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1981, XIII/518.

²⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, *Sebil* md. S. 319-320; Başkurt, *a.g.e.*,s.81.

anlamının, *fî sebîlillah* (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği kabul edilerek, şehirlerdeki işlek caddeler üzerinde ve genellikle cami yanlarında içme suyu dağıtılan özel mimari birim, çeşme anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde insanların girip çıktığı binaların çeşitli yerlerine konulan ve damacana suyu içilen elektrikli aletlere de sebîl denilmektedir.²⁹

1.2- KULLANIM VE ANLAM YÖNÜYLE “SEBÎL” KELİMESİ

Kur’an-ı Kerîm’de سبيل s-b-l kökünden türeyen lafızlar farklı kalıplarda geçmekte ve değişik şekillerde kullanılmaktadır. Mesela tekil, çoğul, belirli ve belirsiz, harf-i cerli ve harfi cersiz, bir isme muzaf veya muzafun ileyh, lafzatullah ve iyi bir isme muzaf olduğu gibi olumsuz ve iyi olmayan bir isme muzaf şeklinde kullanılabilmiştir. Kısaca سبيل s-b-l kökünden türeyen lafızların kullanılış şekilleri ve bu kullanımların anlamları, farklılık göstermektedir. Bu kullanım şekillerini ve kullandıkları anlamları farklı başlıklar altında ele almak daha doğru olacaktır.

1.2.1 Gramatik ve Sentaks Açısından Kur’an’da “Sebîl” Kelimesi

Kur’an-ı Kerîm’deki سَبِيلِ *sebîl* lafzı, farklı kalıplarda geçmekte ve değişik şekillerde kullanılmaktadır. Bunların geçtiği ayetleri burada sıralamak, çalışmamızın hacmini hayli kabartacağından dolayı, sadece سَبِيلِ *sebîl* lafzının kaç kez hangi şekilde geçtiği tespit edilmiştir. Bu kullanım şekillerini şöyle sıralayabiliriz³⁰:

1. Tekil kullanımı: Müfred ve marife olarak 50 yerde geçmektedir.

Tekil (müfred) ve belirsiz (nekre) olarak (سَبِيلٌ) *sebîlün* bir, (سَبِيلًا) *sebîlen* 29, (سَبِيلِ) *sebîlin* 6 yerde kullanılmıştır. Ancak tekil (müfred) ve belirli (marife) olarak 2 yerde (السَّبِيلِ) *es-sebîlü*, 7 yerde (السَّبِيلِ) *es-sebîle* ve 5 yerde de (السَّبِيلِ) *es-sebîli* şeklinde kullanılmıştır.

2. Çoğul kullanımı: Toplam 10 yerde geçmektedir.

²⁹ Urfalıoğlu, Nur, “Sebîl” md., *DİA*, XXXVI/249.

³⁰ M. Fuad Abdulkaki, *a.g.e.*, s.418-422.

Çoğul (cemi') belirsiz (nekre) olarak 5 yerde (سُبُلًا) *sübülen* ve 1 yerde belirli (marife) olarak (السُّبُلِ) *es-sübüle* şeklinde, 2 yerde zamire muzaf olarak (سُبُلَنَا) *sübülenâ*, 2 yerde de (سُبُلِ السَّلَامِ) *sübüle's-selâm* ve (سُبُلِ رَبِّكَ) *sübüle rabbiki* şeklinde açık isme muzaf gelmiştir.

3. Bir isme veya zamire muzaf olarak kullanımı: Toplam 100 yerde kullanılmıştır.

Kur'anda Allah ismine muzaf olarak 45 yerde (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*, 24 yerde (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *'an sebîlillah* olmak üzere toplam 69 yerde geçmektedir.

Bir zamire muzaf olarak 3 yerde (فِي سَبِيلِهِ) *fi sebîlihi* 8 yerde (عَنْ سَبِيلِهِ) *'an sebîlihi*, 2 yerde (سَبِيلَهُ) *sebîlehu*, 1 yerde (سَبِيلَهُمْ) *sebîlehum*, 1 yerde (سَبِيلَنَا) *sebîlenâ*, 3 yerde (سَبِيلِي) *sebîlî* ve 2 yerde (سَبِيلِكَ) *sebîleke* şeklinde kullanılmıştır.

Allah ismi dışında olumlu isimlere muzaf olarak 2 yerde (سَبِيلِ الرَّشَادِ) *sebîle'r-reşâd* (doğru yol), 1 yerde (سَبِيلِ الرَّشْدِ) *sebîle'r-rüşdi* (doğru yol), 1 yerde (سَبِيلِ رَبِّكَ) *sebîli Rabbike* (Rabbinin yolu), 1 yerde (سَبِيلِ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) *sebîlü men enâbe ileyye* (bana yönelenlerin yolu), 1 yerde (سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) *Sebîlü'l-mü'minin* (müminlerin yolu) şeklinde geçmektedir.

Olumsuz isimlere muzaf olarak 1 yerde (سَبِيلِ الْغَيِّ) *sebîlü'l-ğayy* (azgınlık yolu), 1 yerde (سَبِيلِ الطَّاغُوتِ) *sebîlü't-tâğût* (tâğutun yolu), 1 yerde (سَبِيلِ الْمُجْرِمِينَ) *sebîlü'l-mücrimîn* (mücrimlerin yolu), 1 yerde (سَبِيلِ الْمُفْسِدِينَ) *sebîlü'l-müfsidîn* (müfsidlerin yolu), 1 yerde (سَبِيلِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) *sebîlü'llezînelâ ya'lemûne* (bilmeyenlerin yolu) şeklinde geçmektedir.

4. Bir isme muzafun ileyh olarak kullanımı: Toplam 16 yerde kullanılmıştır.

Muzafun ileyh olarak 8 yerde (ابْنِ السَّبِيلِ) *ibne's-sebîl/ ibni's-sebîl* (yolcu), 1 yerde (عَابِرِي سَبِيلِي) *'abirî sebîl* (yolcu), 1 yerde (قَصْدُ السَّبِيلِ) *kasdu's-sebîl* (yolun doğrusu), 6 yerde (سَوَاءَ السَّبِيلِ) *sevae's-sebîl* (doğru yol) şeklinde geçmektedir.

Sebîl lafzının çoğul şekli de dahil olmak üzere Kur'an-ı Kerîm'de 173 yerde geçtiği tespit edilmiş ve bunlara değişik anlamların yüklendiği görülmüştür. Değişik şekildeki kullanımın tespiti, kanatimizce farklı anlamlara gelebileceğini görme açısından

yol gösterici olacaktır. Şimdi de سَبِيلِ *Sebil* lafzının Kur'an-ı Kerim'de hangi anlamlarda kullanıldığını görelim.

1.2.2 Kavramsal İçeriği Açısından Kur'an'da “Sebil” Kelimesi

Sebil kelimesi, insanı iyi veya kötü bir hedefe götüren bir şey anlamında kullanılmıştır. İnsanların çok farklı hedefleri olduğu gibi, bu hedeflere ulaştıran yollar da çeşitlidir.³¹ Kur'an-ı Kerim'de değişik şekillerde yer alan سَبِيلِ *Sebil* lafzı, farklı anlamlarda kullanılmıştır.³² Tespit ettiğimiz bütün ayetlerde kullanılan bu anlamlar, bazı ayetlerle örneklendirilerek maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1.Tarîk/yol: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيلِ) *sebil* kelimesi tarîk/yol anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرَّجَالَ وَتَقَطُّعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمْ الْمُنْكَرَ / (Bu ilâhî ikazdan sonra hâla) siz, ille de erkeklere yaklaşıp, (doğal üreme yolunu)³³ /yolu kesecek ve toplantılarınızda edepsizlikler yapacak mısınız!”³⁴

“الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا / O ki, yeri size beşik yaptı ve onda sizin için yollar açtı”³⁵

“وَإِنَّهَا لَسَبِيلٌ مُّقِيمٌ / Ve o (kent, herkesin gelip geçtiği) bir yol üzerinde durmaktadır.”³⁶

³¹ Râğıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.326.

³² Ebû ‘Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'an*, I-II, (thk. M. Fuad Sezgin) Mektebetü'l-Hancî, 1954, Kahire, I/319, 354, 357, II/74, 78, 127, 141 ; Nisabûrî, Ebû Abdîrrahman İsmail b. Ahmed ed-Darîru'l-Hayriyy, *Vücûhu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (thk. Fatime Yusuf el-Hiyemî), Daru's-Sekâ, 1996, Dımaşk, s.172-173; Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü (el-Eşbah ve'n-Nezâir)*, (trc. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, 2003, İstanbul, s. 237-241.

³³Bilgin, Abdulcelil, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı*, Ankara Okulu, 2014, Ankara, s.155-156. Abdulcelil Bilgin, ayetteki yol kesmeyi eşkiyalık ameliyesi kabu etmekle birlikte, “Neslin üremesini engelliyorsunuz..”, “(Doğacak çocuğun) yolunu kesiyorsunuz” vb. şekillerde de tercüme edilerek deyimsel anlamının göz ardı edilmemesine dikkat çekmektedir.

³⁴ Ankebût 29/ 29;Herevî, Ebû ‘Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Ğaribeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), I. Bsk. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1999, Riyad, s.862;Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, I-V, (thk. Fatime Yusuf el-Haymî), Müessesetü'r-Risale, 2004, Beyrut, IV/14

³⁵ Tâhâ 20/ 53; Maturidî, *a.g.e.*, III/295.

³⁶Hicr 15/76; Herevî, *el-Ğaribeyn*, s.861.

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا“

/ Hiçbir çareye gücü yetmeyen, sebîl bulamayan (hicret etmek için Medine'ye yol bulamayan) erkeklerden, kadın ve çocuklardan mustaz'af olanlar müstesna.”³⁷

“عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ” / Ola ki Rabbim beni sevâ'e's-sebîl'e (Medyen'e götüren düz yola) iletir.”³⁸

2. Hidâyet yolu: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen سَبِيلِ sebîl kelimesi hidayet yolu anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ” / Kim imanı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan(hidayet yolundan) sapmış olur.”³⁹

“أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ” / İşte bunlar, mekanları daha şerli ve sevâ'i's-sebîl'den (yolun hidâyete ileteninden) daha çok sapmış kimselerdir.”⁴⁰

“وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ” / Sevâ'i's-sebîl'den (yolun hidâyete ileteninden) sapmış...”⁴¹

3. Ta'at, Allah'a itaat: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيلِ) sebîl kelimesi ta'at, Allah'a itaat anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” / Fî-sebîlillâh (Allah'a itaat uğrunda) infak edin!”⁴²

“مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” / Mallarını Allah'a (itaat) yolunda infak edenlerin meseli...”⁴³

“الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” / İnananlar Allah'a (itaat) yolunda savaşırlar”⁴⁴

³⁷ Nisâ 4/ 98 ; Dâmeğânî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Muhammed, el-Vucûh ve'n-Nezâir, I-II, (thk. M.Hasen Ebu'l-Azm ez-Zefitî), Vezaretu Evkafî Cumhuriyeti Mısri'l-Arabiyye, Kahire, 1992, I/415; Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. 'Umer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, (thk. Muhammed Mursî 'Amir), Daru'l-Mushaf, 1977, Kahire, I/267.

³⁸ Kasas 28/ 22; Dâmeğânî, a.g.e., I/415; Maturidî, a.g.e., III/591; Tabatabaî, Seyyid Muhammed Huseyn, *el-Mizan fî Tefsiri'l-Kur'an*, I-XXII, I.bsk. Müessesetu'l-E'lemi, Beyrut, 1997, XVI/24-25.

³⁹ Bakara 2/ 108; Zemahşerî, a.g.e., I/86.

⁴⁰ Mâide 5/ 60; Dâmeğânî, a.g.e., I/416; Zemahşerî, a.g.e., II/36.

⁴¹ Mâide 5/ 77; Maturidî, a.g.e., II/59.

⁴² Bakara 2/ 195; Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, el-Vücûh ve'n-Nezâir, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2007, s.261.

⁴³ Bakara 2/ 261; Dâmeğânî, a.g.e., I/413.

⁴⁴ Nisa 4/ 76; Dâmeğânî, a.g.e., I/413.

“قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا” / *De ki: Ben buna karşı sizden bir ücret değil, ancak Rabbine bir yol tutmak (itaatı) dileyen kimseler olmanızı istiyorum.*”⁴⁵

4. el-İsm: Günah, vebal: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi günah , vebal anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ” / *Kitap ehli arasında kantarla emanet bıraksan onu sana ödeyen ve bir dinar emanet etsen, tepesine dikilmedikçe onu sana ödemeyen vardır. Bu onların “okuma yazma bilmeyenlere karşı üzerimize bir yol (vebal) yoktur” demelerindendir.*”⁴⁶

“مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ” / *Böylesi iyi niyetlilerin aleyhlerine hiçbir yol (vebal) yoktur.*”⁴⁷

5. Belâğ, yeterlilik, ulaşabilmek / güç ve imkân bulabilmek: Aşağıda örnek verdiğimiz ayette geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi belâğ, yeterlilik ve ulaşabilmek anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا” / *Sebine (yoluna) gücü olanların (oraya ulaşabilecek ve haccedebilecek olanların) O Ev'i haccetmesi, Allah'ın insanlar (mü'minler) üzerindeki bir hakkıdır.*”⁴⁸

6. Mahrec, Çare/ Çıkış Yolu: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi çare ve çıkış yolu anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا” / *Bak, sana nasıl misaller getirip sapıklığa düştüler. Artık onlar bir sebil (çıkış yolu) bulmaya güç yetiremezler.*”⁴⁹

⁴⁵ Furkan 25/ 57; Dâmeğânî, a.g.e., I/416.

⁴⁶ Al-i İmran 3/ 75; Dâmeğânî, a.g.e., I/416.

⁴⁷ Tevbe 9/ 91; Dâmeğânî, a.g.e., I/416.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/ 97; Askerî, *el-Vücûh*, s.261.

⁴⁹ İsrâ 17/ 48; Furkân 25/ 9; Askerî, *el-Vücûh*, s.261.

فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَقَّاهُنَّ الْمَوْتَ أَوْ يُجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا / Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir sebîl (hapisten çıkış) kılincaya kadar evlerde tutun.”⁵⁰

7. Meslek, İş, Hayat Tarzı, Gidişat /Âdet: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سبيل) *sebîl* kelimesi meslek, iş, hayat tarzı ve gidişat anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا / Babalarınızın nikâhı geçmiş bulunan kadınları nikahlamayın; -ancak geçmiş olan müstesna- şüphe yok ki o çok çirkin, pek iğrenç ve kötü bir sebîl (gidişat/âdet) idi.”⁵¹

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا / Zinaya yaklaşmayın. O gerçekten bir hayasızlıktır, kötü bir sebildir (gidişattır).”⁵²

8. ‘Alaka, Bahane, Sebep : Aşağıda örnek verdiğimiz ayette geçen (سبيل) *sebîl* kelimesi ‘alaka, bahane, sebep anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

وَاللَّائِي تَخَافُونَ نُشُورَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ فَلَا تَتَّبِعُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا / Serkeşliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin... Eğer size itaat ederlerse, artık aleyhlerine bir sebîl (bahane,sebep) aramayın!”⁵³

9. Hudâ/hidâyet: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سبيل) *sebîl* kelimesi hudâ ve hidâyet anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا / Allah her kimi (hidâyetten) dalâlete düşürürse, artık sen ona bir sebîl (hudâya/hidâyete iletecek bir yol) bulamazsın.”⁵⁴

وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ / Her kimi de Allah (hidâyetten) dalâlete düşürürse, artık onun için bir sebîl (hudâya/hidâyete iletecek bir yol) yoktur.”⁵⁵

⁵⁰Nisâ 4/ 15; Askerî, *el-Vücûh*, s.261.

⁵¹Nisâ 4/ 22; Askerî, *el-Vücûh*, s.262.

⁵²İsrâ 17/ 32;Dâmeğânî,a.g.e., I/414.

⁵³Nisâ 4/ 34; Askerî, *el-Vücûh*, s.262.

⁵⁴Nisâ 4/ 88; Askerî, *el-Vücûh*, s.262.

⁵⁵Şûrâ 42/ 46;Dâmeğânî,a.g.e., I/415.

10. Hücçet/delil, Burhan: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيل) *sebîl* kelimesi hücçet, delil, burhan anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“فَإِنْ اعْتَرَزْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا” / *Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola (delile) girme hakkı vermemiştir.*”⁵⁶

“وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا” / *Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla bir sebîl (hücçet/delil) vermeyecektir.*”⁵⁷

11. Dîn, İnanç: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيل) *sebîl* kelimesi din ve inanç anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ” / *Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin sebîlinden (dininden) başkasına tâbi olursa...*”⁵⁸

“وَيُرِيدُونَ أَنْ يُتَّخَذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا” / *Bu ikisinin (inanmakla inkârın) arasında bir sebîl (dîn) tutmak isterler.*”⁵⁹

“ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ” / *Rabbinin sebiline (dînine) hikmetle davet et!*”⁶⁰

12. Şeriat, millet: Aşağıda örnek verdiğimiz ayette geçen (سَبِيل) *sebîl* kelimesi millet ve şeriat anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

“فُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي” / *(Resûlüm!) De ki: İşte bu benim sebîlimdir (şeriatımdır, milletimdir.) Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.*”⁶¹

13. 'Udvân / Düşmanlık: Aşağıda örnek verdiğimiz ayetlerde geçen (سَبِيل) *sebîl* kelimesi 'udvân / düşmanlık anlamında tercüme ve tefsir edilmiştir.

⁵⁶ Nisâ 4/ 90; Dâmeğânî, a.g.e., I/415.

⁵⁷ Nisâ 4/ 141; Askerî, *el-Vücûh*, s.263.

⁵⁸ Nisâ 4/ 115; Askerî, *el-Vücûh*, s.262.

⁵⁹ Nisâ 4/ 150; Dâmeğânî, a.g.e., I/415.

⁶⁰ Nahl 16/ 125; Askerî, *el-Vücûh*, s.262.

⁶¹ Yûsuf 12/108; Dâmeğânî, a.g.e., I/416.

وَلَمَنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ--- إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلُمُونَ النَّاسَ....

"Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa, artık onlar aleyhine sebîl (düşmanlık) yoktur.... sebîl (düşmanlık) sadece insanlara zulmedenler aleyhinedir."⁶²

"... مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِّنْ سَبِيلٍ....." iyilik edenlerin aleyhine bir yol (düşmanlık/kınanma/ sorumluluk) yoktur."⁶³

Yukarıda görüldüğü üzere Kur'an'da yer alan *sebîl* lafzı, *tarîk/yol*, *hidayet yolu*, *ta'at*, *Allah'a itaat*, *belâğ*, *yeterlilik*, *güç ve imkân bulabilmek*, *çare / çıkış yolu*, *iş*, *hayat tarzı*, *gidişat /âdet*, *delil*, *burhan*, *dîn*, *inanç*, *düşmanlık* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Allah lafzına izafeti veya marife (elif lam'lı) şekilde gelen *sebîl* lafzı, daha çok *tarîk/yol*, *dâvet yolu*, *ta'at*, *Allah'a itaat*, *dîn*, *inanç* anlamında kullanılmaktadır.

1.2.3 Kavramsal İçeriği Açısından Hadislerde “Sebîl” Kelimesi

Sebîl kelimesi, ister müzekker ister müennes olarak kullanılsın hadis metinlerinde daha çok yol anlamında kullanılmıştır.⁶⁴ Tespit ettiğimiz kadarıyla *سَبِيل* *sebîl* kelimesi, hadis metinlerinde yol dışında farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Hadis metinlerinde kullanılan *سَبِيل* *sebîl* kelimesinin anlamlarını örneklendirerek maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Tarîk/Yol: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geçen (*سَبِيل*) *sebîl* kelimesi *tarîk/yol* anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

“... قَالَ: مَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلَّا أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ، (Ahiretteki adam): (Ya Rabbi) uğrunda mal sarf edilmesini istediğin hiçbir *sebîl* (yol) bırakmadım. Mutlaka senin için sarfettim. Diyecek...”⁶⁵

⁶² Şûrâ 42 /41-42; Dâmeğânî, a.g.e., I/416.

⁶³ Tövbe 9/91; Askerî, *el-Vücûh*, s.263.

⁶⁴ İbn Esir, Meeddüddin Ebû's-Sa'adât b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye fî Ğaribi'l- Hadis*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tannahî- Tahir Ahmed ez-Zavî), I-V, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963, II/338.

⁶⁵ Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed) 3. Bsk. Tek cilt (s.671-1218) Daru's-Selam, Riyad 2000, İmare, 43, H.No: 152(1905).

2. Hidâyet yolu: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi hidayet yolu anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

“ *Ölü / KAN NÜBİ VALLİ ALLH EİLİE W SLM İDÄ AÜJL MİT QBR, QAL: «BSM ALLH, W Fİ SBİL ALLH, W ELY MLTE RSUL ALLH»* kabre konulduğu zaman Peygamber (s.a.v.); Seni Allah'ın adıyla indirdik; Allah'ın hidayeti yolunda ve Resûlullah'ın dini üzerinde seni teslim ettik, buyurdu”⁶⁶

3. Allah'a itaat: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi Allah'a itaat anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

Resûlullâh “ *MN AÖRTE QDMÄ Fİ SBİL ALLH FEMÄ HRÄM ELY NÄR*” / Allah yolunda her kimin ayakları tozlanırsa o ayaklar cehennem ateşine haramdır!” buyurmıştır.⁶⁷ Hadisin şârihi Mübârekfûrî, *fî sebilillâh*'ı; Allah'ın rızasının talep edileceği yol anlamında açıklamıştır.⁶⁸

“ *MN SVM YÜMÄ Fİ SBİL ALLH BCD ALLH WÖHE EYN NÄR SNİEN ÖRİFÄ*” / Kim ki Allah'a itaat yolunda (fî sebilillâh) bir gün aruç tutarsa, Allah da onun yüzünü cehennemden 70 harif (mevsimlik mesafe) uzaklaştırır.”⁶⁹

4. Belâğ, Yeterlilik, Ulaşabilmek / Güç ve İmkân Bulabilmek: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geçen (سَبِيل) *sebil* kelimesi belâğ, yeterlilik, imkan ve ulaşabilmek anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

لَو انْفَلَتْ مِنْ وَتَاقِي هَذَا، لَمْ أَدْعُ أَرْضًا إِلَّا وَطِنْتُهَا بِرَجُلِي هَاتَيْنِ، إِلَّا طَيِّبَةً، لَيْسَ لِي عَلَيْهَا سَبِيلٌ

Cessase hadisinde Cessase der ki; “Eğer şu (bağlanmış olduğum) bağdan kurtulursam bu iki ayağımla basmayacağım bir yer bırakmayacağım, Ancak Taybe (yani Medine-i Munewere) hariç. Çünkü Taybe'ye (girebilmek için) benim için hiç bir sebil

⁶⁶ İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sunenu İbn Mace*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim) 3. Bsk. Tek cilt (s.2485-2754) Daru's-Selam, Riyad, 2000, Cenaiz, 38, H. No: 1550.

⁶⁷ Tirmizî, Ebû 'İsa Muhammed b. 'İsa, *Camii't-Tirmizi*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim) 3. Bsk. Tek cilt (s.1627-2083) Daru's-Selam, Riyad 2000, Fadâilü'l-Cihad, 7, (H.No:1632).

⁶⁸ Mübârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, *Tuhfetu'l-Ahvazi Şerhu Camii't-Tirmizî*, I-II, (thk. Raid Sabri b. Ebî 'Ulfete, Beytu'l-Efkari'd-Düveliyye, Amman/Riyad, t.y. , II/ 1461 .

⁶⁹ Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed) 3. Bsk. Tek cilt (s.1-670) Daru's-Selam, Riyad 2000, Cihad ve siyer, 36 (babu fadlû's-savm fi sebilillah), H.no: 2628.

(imkan/ulaşım gücü) yoktur (oraya giremem), dedi.”⁷⁰

5. Mahrec, Çare / Çıkış Yolu: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geöen (سبیل) *sebīl* kelimesi çare ve çıkış yolu anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

فَأَتَيْتُهَا فَشَرِبْتُهَا، فَلَمَّا أَنْ وَعَلْتُ فِي بَطْنِي، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ لَيْسَ إِلَيْهَا سَبِيلٌ، قَالَ: نَدَمَنِي الشَّيْطَانُ،

“... Sahabi Mikdat; (Hz. Peygamberin) sütünün başına gelerek onu içtim. Karnıma yerleştiği ve onu çıkarmaya bir *sebīl*(çare) olmadığını anladığım vakit şeytan bana pişmanlık verdi. ...”⁷¹

6. İş, Hayat Tarzı, Gidişat /Ádet: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metinlerinde geöen (سبیل) *sebīl* kelimesi meslek, iş, hayat tarzı, adet ve gidişat anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

،فَسَلُّوا سَبِيلَ الْمُهَاجِرِينَ، وَاخْتَلَفُوا كَاخْتِلَافِهِمْ، *İbn Abbas dedi ki; ... Onlar da muhacirlerin yolunu (hayat tarzı ve adetini) tuttular ve onlar gibi ihtilaf ettiler. ...*”⁷²

7. Hücet/Delil, Burhan: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geöen (سبیل) *sebīl* kelimesi hücet, delil, burhan anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمُتَلَاعِنِينَ جَسَابِكُمَا عَلَى اللَّهِ أَحَدُكُمَا كَاذِبٌ لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا

Nebî (s.a.v.) lanetleşen iki kişi için “*Hesabınız Allah’a kalmıştır. Sizden birisi yalancıdır. Onun (bayanın) aleyhine de bir sebīlin (delilin) yoktur,*” buyurmuştur.⁷³

8. Dîn, İslam: Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geöen (سبیل) *sebīl* kelimesi din ve inanç anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

فَخَطَّ خَطًّا، وَخَطَّ خَطِّينَ عَنِ يَمِينِهِ، وَخَطَّ خَطِّينَ عَنِ يَسَارِهِ، ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ فِي الْخَطِّ الْأَوْسَطِ، فَقَالَ: «هَذَا سَبِيلُ اللَّهِ»

“Hz. Peygamber bir çizgi çizdi. Onun sağına ve soluna da ikişer çizgi çizdikten sonra elini ortadaki çizginin üzerine bırakıp; “bu Allah’ın yoludur (dinidir).”⁷⁴

⁷⁰İbn Mâce, Fiten, 33, H.No: 4074.

⁷¹Müslim, Eşribe, 32, H.No: 174 (2055).

⁷²Müslim, Selam, 32, H.No: 98 (2219).

⁷³Buharî, Talak, 32, H.no: 4900; Talak,52, H.no: 4931; Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Davud*, (thk. Muhammed Abdulaziz el-Halidî) Tek cilt, I. bsk. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut–2001, Talak, lian, H.no:2257.

⁷⁴İbn Mâce, Mukaddime, 1, H.No: 11.

9. Hasım / Düşmanlık : Aşağıda örnek verdiğimiz hadis metninde geçen (سَبِيل) *sebîl* kelimesi hasım / düşmanlık anlamında tercüme ve şerh edilmiştir.

وَمَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَلَا سَبِيلَ لِأَحَدٍ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ يُصِيبَ حَدًّا فَيُقَامَ عَلَيْهِ

“Kim: Allah'tan başka (hak) ilâh yoktur, O birdir, ortağı yoktur. Şüphesiz Muhammed (s.a.v.) de Allah'ın kulu ve Resulüdür, derse,hiç kimse onun aleyhinde hasım olamaz. (Artık kimse ona dokunamaz). Meğer ki bir (suç işlemekle) bir had (cezây)a uğrar da cezası infaz edile.”⁷⁵

1.2.4 Sebîl İfadesinin Kur'an ve Hadis Dışındaki Kullanımları

“Sözlükte yol anlamına gelen *sebîl* kelimesinin terim anlamının *fî sebîlillah* (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmekte, daha önceleri fazla yaygın olmamakla birlikte *sebbale* adının kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar başlangıçta dağıtılan suya *sebil* ve dağıtıldığı yere *sebil-hane* demişlerse de zamanla *hane* terk edilerek bugünkü şeklini almıştır.”⁷⁶ Sebîl, hayır için parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıklı ve çoğunlukla kubbe ile örtülü binalar hakkında kullanılan bir tabirdir. *Sebîl*, Allah rızası için insanlara verilen yiyecek ve içecekler için de kullanılır.⁷⁷

Sebîl, Allah yolunda yapılan ve Allah'ın yapılmasını istediği her türlü hayır ve hasenâtı içine alan genel bir ifade olduğu, ancak *sebil* denilince akla en çok çeşmelerin geldiği anlaşılmaktadır. Onun için de pek çok hayır sahibi, çeşme ve benzeri şeyler yaparak Allah'ın rızasını kazanmak istemiş, Allah yolunda yapılan hayır anlamında böyle tesislere, *sebil* adı verilmiştir. Sebiller genellikle cami kenarlarında, işlek yollar üstünde, üstü kubbeli, genellikle önü parmaklıklı küçük yapılar halinde inşa edilmiştir.

Allah rızası için bağışlanan bir içecek, yiyecek vs. gibi şeylerin dağıtımı için, halk arasında ücretsiz, meccanen anlamında da *sebîl* tabiri kullanılır. Mesela Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı şehirlerde satılan meyhan kökünden yapılmış şerbet içeceği bağışlandığında, toptan parasının alındığı bu şerbet, satıcı tarafından bağışlayanın adına

⁷⁵ İbn Mâce, Hudud, 3, H.No: 2539.

⁷⁶ Urfalioğlu, Nur, *DİA*, XXXVI/249, “Sebîl” md.

⁷⁷ Karagöz, İbrahim, “sebîl” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 582.

sebîl diye bağırılarak dağıtılır.⁷⁸ Bu uygulama bazen yaz aylarında soğuk su veya ayran dağıtımında da yapılır. Buradaki anlamın *sebîlullah* (Allah yolunda) manasında kullanıldığı, ancak kısaltılarak pratik bir şekilde *sebîl* ifadesine dönüştüğü kuvvetle muhtemeldir. Fakat halk arasında kullanılan *sebîl* lafzı, ücretsiz ve Allah rızası için dağılan veya bolca bulunan bir şey anlamında kullanılır.

1.3. SEBÎL KELİMESİYLE EŞ VE YAKIN ANLAMDA KULLANILAN LAFIZLAR

Sebîl kelimesinin temel anlamlarından birinin *yol*⁷⁹ olduğunu daha önce belirtmiştik. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde *yol* kavramının önemli bir yeri vardır. Bu sebeple Kur'an'da *yol* anlamı taşıyan kelimelerin geçtiği çok sayıda ayet bulunmaktadır.⁸⁰ İnsanlara doğruyu göstermek maksadıyla gönderilen Kur'an, başlı başına bu yolu ifade etmektedir. İnsanlara sunulan bu *yol*, dosdoğru *yol*,⁸¹ Allah'ın *yolu*,⁸² dosdoğru *din*,⁸³ tavsiye edilmiş *yol*, *orta yol*,⁸⁴ Allah'ın uğrunda olan *yol*,⁸⁵ Allah'ın hidayet ettiği *yol*,⁸⁶ şeklinde nitelendirilmesi, *yolun* önemini ortaya koyduğu gibi takip edilecek *yolun* hangi vasıfları taşıması gerektiğini de belirtmektedir.

Sebîl kelimesiyle aynı veya yakın anlamda kullanılan (صراط) *sırat*, (طريق) *tarik*, (شرعة) *şir'a*, (منهاج) *minhac*, (سنة) *sünnet*, gibi ifadelerde *yol* anlamı bulunmasından dolayı, çalışmamızı dolaylı da olsa ilgilendirmektedir. Bu ifadelerin kök anlamları farklı olsa da, *yol* anlamında birleşmektedirler. Hatta bazen birbiri yerine kullanılırken bazen de aralarındaki anlam farkından dolayı farklılık arzede bilmektedirler. Mesela 'Sebil', olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanıldığı halde, yine *yol* anlamına gelen 'sırat' genellikle olumlu anlamda kullanılmıştır. *Sebîl* kelimesinin ifade ettiği anlamın

⁷⁸ Bu gibi meyhan kökü şerbet satıcıları, yaz aylarında Diyarbakır, Şanlı Urfa ve G.Antep'de görülebilir. G.Antep'de bizzat kendim de şahit olduğum bu gelenek hala devam etmektedir.

⁷⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, XI / 319.

⁸⁰ M. Fuad Abdulkaki, *Mucemü'l Müfehres*, *Yol* anlamında kullanılan ayetler için bkz. *Sırat*, *Sırat-ı Müstakim*, *Sebil*, *Din*, *Tarik*, *Sünnet*, *Millet* ve *Şeriat* md.

⁸¹ Fatiha 1/6.

⁸² Şura 42/53.

⁸³ Enam 6/161.

⁸⁴ Meryem 19/43.

⁸⁵ Bakara 2/154.

⁸⁶ Al-i İmran 3/101.

sınırlarının bilinmesi açısından *sebîl* kelimesiyle aynı veya yakın anlamda kullanılan ifadeleri incelemek faydalı olacaktır.

1.3.1 Sırat (صراط)

Cevherî, (الصراط) *es-Sirât*, (السرائط) *es-Sirât* ve (الزراط) *ez-Zirât* kelimelerinin aynı anlamda ve (الطريق) *et-tarîk* yani yol manasında kullanıldığını söyler.⁸⁷ (الصراط) *es-Sirât* kelimesinde ibdâl bulunduğunu ve aslının sin (س) ile (السرائط) *es-Sirât* olduğunu açıklayan İbn Farîs de, bunun aslının (سرط) s-r-t olduğunu, uğrarken ve giderken gaybete (gözden kaybolmaya) delalet ettiğini belirtir.⁸⁸

(سرط) s-r-t kökünden olduğu kabul edilen (الصراط) *es-Sirât* kelimesi, mutlak yol, açık yol, eğrilik bulunmayan düz ve engebesiz yol, dosdoğru yol gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Çünkü anılan nitelikleri taşıyan yolda yürüyen kimse, ağızda lokmanın kaybolduğu gibi gözden kaybolup gitmektedir.⁸⁹ Cerîr'den nakledilen şu beyitte de bu manada kullanılmıştır:

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى صِرَاطٍ ... إِذَا اعْوَجَّ الْمَوَارِدُ مُسْتَقِيمًا

“Müminlerin Emîri bir yol üzeredir - Yollar eğrildiği zaman (onun yolu) dosdoğrudur.”⁹⁰

Kur'an-ı Kerîm'de (الصراط) *es-Sirât* kelimesi, farklı şekillerde bulunmakta ve bütün ayetlerde *tarîk* ve *sebîl* manasında kullanılmaktadır. Bu kullanımlar şöyle sıralanabilir:

- a) (الصراط) *es-Sirât* kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de (مُسْتَقِيمًا) *müstekîm* kelimesi ile bir arada sıfat-mevsuf ya da hâl-zü'l-hâl şekillerinde 33 yerde geçmektedir.⁹¹

⁸⁷ Cevherî, *a.g.e.*, III/276 (1139).

⁸⁸ İbn Farîs, *a.g.e.*, III/152, 349.

⁸⁹ İbn Farîs, *a.g.e.*, III/152; Râğib el- İsfehanî, *a.g.e.*, s.412; İbn Manzur, *a.g.e.*, s-r-t (سرط) md., VII/313.

⁹⁰ Cevherî, *es-Sihah fi'l-Luğa*, I-VI, II/550.

⁹¹ M. Fuad Abdulbakî, *a.g.e.*, s.407.

Meselâ, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi dosdoğru yola erıştır”⁹² ayeti ile وَهَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا “Bu Rabb’inin dosdoğru yoludur,”⁹³ ayetinde olduğu gibi müstekîm lafzı, *es-Sırât* kelimesinin ayrılmaz sıfatıdır.

b) (الصراط) *es-Sırât* kelimesi, (سَوَاء) *sevaiin* veya (سَوِيٌّ) *seviyyen* kelimeleri ile birlikte Kur’an-ı Kerîm’de 4 yerde geçer.⁹⁴ Meselâ; وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ “Bizi doğru yola erıştır.”⁹⁵ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِيَك صِرَاطًا سَوِيًّا “Bana uy ki seni doğru yola erıştireyim”⁹⁶ ayetleri birer örnektir.

c) (الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) *es-Sıratel-müstakîm*’in Kur’an’daki diğer isimleri veya eş anlamlıları, *es-sıratu’s seviyy* (düz yol),⁹⁷ *sevâu’s-sırat* (yolun doğrusu),⁹⁸ *sebilu’r-reşad* (murada erdiren yol)⁹⁹ şeklinde geçmektedir.

d) Sırat-ı Müstakîm’in zıddı (karşıtı), (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) *sıratı’l-cahîym* veya (طَرِيقَ جَهَنَّمَ) *tarîku cehennem* “Cehennem yolu” olarak geçmektedir.¹⁰⁰ Kur’an-ı Kerim’de ayrıca sırat-ı Cennet’ten bahsedilmediğine göre, sırat-ı müstakim "Cennet yolu" anlamını da taşıyor denilebilir.

Kur’an-ı Kerîm’de (فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ) “Onlara cehennemini yolunu gösterin” şeklinde geçmektedir.¹⁰¹ Bu ifadenin daha iyi anlaşılması için ilgili ayetten önceki ve sonraki ayetlere de bakmak gerekir. Ayetler şöyledir: “(Allah meleklerine emreder:) Zalimleri, onlarla aynı yoldaki arkadaşlarını ve Allah’tan başka tapmış oldukları putlarını toplayın. Onlara cehennemini yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar

⁹² Fatiha 1/ 6.

⁹³ En’am 6/ 126.

⁹⁴ M. Fuad Abdulbakî, *a.g.e.*, s.407.

⁹⁵ Sâd 38/ 22.

⁹⁶ Meryem 19/ 43.

⁹⁷ Meryem 19/ 43; Tâhâ 20/ 135.

⁹⁸ Sâd 38/ 22.

⁹⁹ A'râf 7/ 146; Mü'min 40/ 38, 39.

¹⁰⁰ Nisâ 4/ 168-169; Saffat 37/ 23.

¹⁰¹ Saffat 37/ 23.

*sorguya çekilecekler!”*¹⁰² Cehennem yolu ile ilgili (فَأَهْدُوهُمْ) “onlara gösterin”¹⁰³ anlamındaki hidayet fiilinin kullanılması manidardır. Kanatimizce burada Allah’ın yoluna götürmeyen hususların cehennem yoluna götürdüğünü onlara göstermek, onların ve onlar gibilerinin ibret almasını sağlamak amaçlanmış olabilir.

Bu ifadeyi cehenneme götürün şeklinde tercüme edenler de olmuştur. Mesela; Hamdi Yazır bu ifadeyi “*Toplayın mahşere o zulmedenleri, eşlerini ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri. Toplayın da götürün onları sırata (cehennem köprüsüne) doğru,*” şeklinde tercüme etmiştir.¹⁰⁴ Ancak ayette kullanılan hidayet fiilinin bu anlamda kullanılmadığı daha uygun görülmektedir.

Cadde, ana yol, büyük yol anlamlarına gelen "*sırat*", ayrıca, cehennem üzerinden geçip cennet'e uzanan yol olarak da bilinir. Bu yol, bir bakıma yalnızca cehennemden geçen değil; insanın dünya hayatına gelişiyle başlayan yoldur. İnsanın, daha doğrusu mü'minin yeryüzündeki hayatı *sırat*tır. Bu hayatı yaşama, sıratтан geçmedir. Bu yol, bir yerde cehenneme uzanırken; bir yerde de cehennemi aşıp cennete varan yoldur.¹⁰⁵

Tefsirlere baktığımızda "*es-sırata'l-müstakim*" den maksadın ne olduğu hakkında şu rivayetleri görürüz: Allah'ın yolu, doğru yol, uygun yol, Allah'ın kitabı, iman ve imana bağlı olan şeyler, İslam ve İslam şeriati, Peygamberimiz'in ve ashabının büyüklerinin yolu, cennet yolu, sırat köprüsü (cehennem köprüsü), ifrat ve tefrit arası mutedil (dengeli, orta) yoldur. Ayette sözkonusu edilen doğru yol (sırat-ı müstakim), hakka ulaştıran yoldur. Hakka ve doğruya ulaştıran yol ise, peygamberlerin yoludur. Bütün peygamberler insanları aynı yola davet etmişlerdir.

1.3.2 Tarîk (طريق)

(طرق) t-r-k kelimesinin; a)Geceleyin gelmek, b)Darb etmek, vurmak, dövmek, c)Bir şeyin serbest kalması, gevşemesi, dökülmesi ve d)Bir şeyin başka bir şeye doğru,

¹⁰² Saffat 37/22, 23, 24.

¹⁰³ Bu anlamda terceme için bkz. Ateş, *Süleyman, Kur'an-I Kerîm ve Yüce Meâli*, (Saffat 37/ 23), Kılıç kitapevi, 1984, Ankara, s.445.

¹⁰⁴ Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979, İstanbul, Saffat 37/ 23.

¹⁰⁵ Akçay, Mustafa, *Sırat ,DİA, XXXVII/118-119*.

düzgün ve peş peşe yada üst üste bir araya gelmesi şeklinde dört temel anlamı olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶ Bu anlamlar şöyle izah edilebilir;

a)Geceleyin gelmek:

Arapçada (الطروق) *et-turûk* kelimesi geceleyin eve gelmek anlamına gelir.¹⁰⁷ Akşam ailesine ulaşmak için devamlı yürüyen kişiye *hümeze* vezninde *et-turaka* denir.¹⁰⁸ Yıldıza *tarik* denmektedir.¹⁰⁹ Yıldız da gece doğar. Yolculuğunu gece yapmakla, yıldızın ışığı gecenin karanlığını delmekte ve bir genişlik, bir çap oluşturmaktadır. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ *وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ*النَّجْمُ الثَّاقِبُ*

“Gökyüzüne ve târika (sabah yıldızına) yemin ederim. Târikin ne olduğunu nereden bileceksin? (O, karanlığı) delen yıldızdır.”¹¹⁰

b)Darbetmek, vurmak dövme:

(طرق) *Tark* peşpeşe gelen seri dövme, vurma anlamında kapıyı çalmak, metali dövme, çekiçlemek gibi manalarda kullanılmıştır. Uddan çıkan her sese de (الطَّرَق) *et-tark* denmiştir.¹¹¹ Buradaki mana, uddan çıkan ses titreşimleri kulak zarına vurarak ses oluşturmasındandır. Bu anlama bağlı olarak gece yolculuğu yapan kimse yolunu kaybettiğinde, yardım için birilerinin kapısını çalabilir.¹¹² Bu anlamdan hareketle “yola” (الأمير) *el-emîr* vezninde (الطريق) *et-tarîk* denmesi, ayaklar vurularak üzerinde yolculuk yapılmasındandır. (الطريق) *et-Tarîk* kelimesi, topuk vurulan yol diye tarif edilmektedir.¹¹³

c)Bir şeyin gevşemesi, kendini bırakması, dökülmesi ve rahatlık, bolluk, zayıflık ve güçsüzlük:

¹⁰⁶ İbn Farîs, *Mu'cemü Mekayîs*, III/449.

¹⁰⁷ Ferahidî, *a.g.e.*, V/96.

¹⁰⁸ İbn Farîs, *a.g.e.*, III/449.

¹⁰⁹ Ferahidî, *a.g.e.*, V/98.

¹¹⁰ Tarîk 86/ 1-3.

¹¹¹ Ferahidî, *a.g.e.*, V/96-98.

¹¹² İbn Farîs, *a.g.e.*, III/449-453.

¹¹³ Râğîb el- İsfehanî, *a.g.e.*, s.451.

(الطَّرِيقَةُ) *et-Tırrıka* insan tabiatındaki yumuşaklık, boyun eğme, bağılılık anlamlarını ifade eder. Eğik topuk için (رَجُلٌ طَرَقَاءُ) *riclün tarkâu* denir. Buradaki sözkonusu eğrilik, ayakta güç kaybına neden olduğu hususunu anlatır.¹¹⁴

d) Bir şeyin başka bir şeyle doğru, düzgün ve biri diğerinin peşinden gelecek şekilde bir araya gelmesi:

Güç anlamında (الطَّرِيقُ) *et-tırk* kullanılır. *et-Tırk* yağ demektir. Kinaye yoluyla yağ ve yağlı demekle güç kastedilmektedir. Güç ve yağ, birbiri ile uygun bir şekilde birlikte buldukları için bu ismi almış olabilir. Tuzak ipine de (الطَّرِيقُ) *et-tırk* denir. Üst üste binen şeye benzemesi açısından su toplanan yerlere (الطَّرِيقُ) *et-tarak* denir. Çünkü su sürekli bir yerde bulunduğu zaman üst üste bindiği düşünülmüştür. Aynı şekilde yolun yerden yüksek oluşu ve yerin üstünde bir katman olması durumu, bu bağlamdan uzak değildir.¹¹⁵

Bir şeyi başka bir şey üzerine yığmak, yada bir şeyi başka bir şeye eklemek anlamında (أَتَيْتُهُ طَرَقَتَيْنِ) *eteytuhu tarkateyni* ‘ona iki yol geldim’ denilir. (تَطَارَقَتِ الْإِبِلُ) *Tetâarakat el-ibilü* cümlesi, ‘develer katar şeklinde yürüdü’ demektir. *et-Tarık* anlamına uygun olarak teşbih edilerek peş peşe olan hurma ağaçlarına da (الطَّرِيقُ) *et-tırrık* denilmiştir.¹¹⁶

(الطَّرِيقَةُ) *et-Tarîkatü* ifadesi, *siret, hal ve durum, kavmin şan ve şeref sahibi olanı* gibi anlamlara da gelir. Bir kimsenin mezhebine ve meşrebine de (الطَّرِيقَةُ) *et-tarîkatü* ifadesi kullanılır. Aynı mezhepteki insanlar, mezhepleri itibarı ile uyum içinde olmaları ve aynı yerde birikmeleri yönünden sanki bir yığın oluşturmaktadırlar. Mesela; (وَفَلَانٌ عَلَى) *fulanün ala tarîkatin hasenetin ev seyyietin* demek, *falanca kimse iyi veya kötü durumdadır*, anlamına gelir.¹¹⁷

¹¹⁴Ferahidî, a.g.e.,V/97-99.

¹¹⁵Ferahidî, a.g.e.,V/99; İbn Farîs, a.g.e.,III/452.

¹¹⁶İbn Farîs, a.g.e.,III/450, 453.

¹¹⁷Ferahidî, a.g.e.,V/97; İbn Manzur, a.g.e., t-r-k (طرق) md., X/215.

Araplar örnek ve hayırlı kimse için, (هذا طريقة قومه) *haza tarikatü kavmihi* ifadesini kullanırlar. Çünkü kavmi onu önder kabul etmiş, onun yoluna girmiş ve onun arkasında bir yığın oluşturmuşlardır.¹¹⁸ Bu bağlamda وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى ayetinin anlamı, “yolundan gittiğiniz adamlarınızı (şereflilerinizi) gidermek isteyen”¹¹⁹ şeklinde olur. Bu ayette geçen (طريقة) *tarikat* kelimesine, iyi ya da kötü bir işte insanın edindiği bir meslek¹²⁰ anlamları verildiği gibi, fırka anlamı da verilmiştir. “Gerçekten biz, -kimimiz sâlih kişiler, kimimiz ise bunlardan aşağıda olmak üzere- türlü türlü yollar tutmuştuk.” ayetindeki¹²¹ (طَرَائِقَ) *tarâik* fırka anlamında tercüme edilmiştir.¹²²

Kur’an-ı Kerîm’de (الطريق) *et-tarîk* kelimesi, türevleri ile beraber olmak üzere 11 yerde geçmektedir. Kelime (الطَّارِقُ) *et-târiku* şeklinde iki yerde,¹²³ (الطريق) *et-tarîk* veya (الطريقة) *et-tarîkatü* şeklinde 7 yerde,¹²⁴ (الطريقة) *et-tarîkatü* kelimesinin çoğulu olarak (طَرَائِقَ) *tarâik* şeklinde de 2 yerde geçmektedir.¹²⁵ Kur’an-ı Kerîm’deki (الطريق) *et-tarîk* kelimesi yol,¹²⁶ mezhep¹²⁷ ile derece, mertebe ve kat¹²⁸ anlamında kullanılmıştır.¹²⁹

(طريق جهنم) *tarîka cehennem* “cehennem yolu” olarak da geçmektedir.¹³⁰ Ayet mealinin tamamı verilince ‘cehennem yolu’ ifadesi daha iyi anlaşılacaktır. Ayet meali şöyledir:

¹¹⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, t-r-k (طرق) md., X/215.

¹¹⁹ Taha 20/ 63.

¹²⁰ Râğîb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.451.

¹²¹ Cin 72/11.

¹²² İbn Manzur, *a.g.e.*, t-r-k (طرق) md., X/215. Ayeti şöyle tercüme edebiliriz: “Gerçekten biz, -kimimiz sâlih kişiler, kimimiz ise Salih olmamak üzere- türlü türlü yollar (firkalar) haline geldik.” (Cin 72/11).

¹²³ Tarık 86/ 1,2.

¹²⁴ Nisa 4/ 168, 169; el-Ahkâf 46/ 30; Tâhâ 20/ 63, 77, 104; Cin 72/ 16 .

¹²⁵ Cin 72/ 11; Müminun 17/ 23.

¹²⁶ Tâhâ 20/ 77 . Ayet, فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا “onlara denizde kuru bir yol aç”, şeklindedir.

¹²⁷ Cin 72/11. Ayet, وَأَنَا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِمَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدْدًا “Bizden iyi kimseler olduğu gibi iyi olmayanlar da var. Biz türlü türlü yollar (mezhepler) tutmuşuz,” şeklindedir.

¹²⁸ Müminun 17/ 23. Ayet, وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ “Şu bir gerçektir ki biz üstünüzde yedi yol (tabaka, kat) yarttık,” şeklindedir.

¹²⁹ Râğîb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.451.

¹³⁰ Nisâ 4/169.

“İnkâr edenleri ve zulmedenleri Allah elbette bağışlayacak değildir. Onları bir yola (tarîka) da kavuşturacak değildir. Onları ancak içinde ebedi kalacakları cehennem yoluna (tarîka cehenneme) iletir.”¹³¹

Ayette belirtilen *cehennem yolu*, cehenneme götürecekt inanç ve yaşayış tarzı anlamında kullanılmıştır.¹³²

1.3.3 Şir'a (شريعة)

(شريعة) Şir'a kelimesi (شرع) ş-r-'a kökünden gelmektedir. Bu kelimenin temel anlamı ise *genişleme, yayılma ve uzama hallerinin gittikçe artması* demektir.¹³³ Bu kelimenin çeşitli müştaklarına bakıldığında şu anlamlarda kullanıldığı görülür:

a) (الشَّرْع) eş-Şer' veya (شروع) şüru' mastarı olarak *yol açmak, evin kapısını işlek yola açmak* anlamlarına gelir.¹³⁴ Kelime *açık yolda yürümek* şeklinde açıklanmış ve daha sonra "*açık yol*" için isim olarak kullanılmıştır. Nitekim ana yola (الشارع) eş-şâri' denir. Çünkü ana yolda, diğer yollara göre, daha çok geliş-gidiş yapılmakta ve bu yol, daha çok kullanılmaktadır. İstiare yoluyla "*ilâhî yol*" anlamında da kullanılmıştır.¹³⁵ Çünkü ilâhî yol da, geniş ve herkese açıktır.

b) (شَرَعَ) Şera'a fiiline, *açtı, tarif etti, kanun koydu, izhar etti*, anlamları da verilmiştir. Mesela; kanun koymada hukukî belirsizlik giderilerek durum daha açık hâle getirildiği için, Kur'an-ı Kerim'de (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا) “Allah Nuh'a tavsiye ettiklerini size din olarak yasalaştırmıştır” buyrulur.¹³⁶ Dindeki şira't ve şerîa't kelimeleri bu asıldan üretilmiştir.¹³⁷

c) (الشَّرِيعَةَ) eş-Şeria' ve (المشْرِعَةَ) el-meşra'a kelimeleri, *su almağa ve su içmeye varılacak yer ya da deniz kenarında hayvanların su içmesi için hazırlanan yer ve su*

¹³¹ Nisâ 4/ 168-169.

¹³² Kur'an Yolu, Karaman, H., Çağrıçı M., Dönmez İ.K., Gümüş S., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, I-V, 3. Bsk.DİB Y., Ankara, 2007, II/185.

¹³³ İbn Farîs, a.g.e., III/262-263.

¹³⁴ Ferahidî, a.g.e., I/252.

¹³⁵ Ferahidî, a.g.e., I/252; Râğıb el- İsfehanî, a.g.e., s.380.

¹³⁶ Şûrâ 42/ 13.

¹³⁷ İbn Farîs, a.g.e., III/262.

kaynağı anlamına gelmektedir. (الشَّرِيعَةُ) eş-Şeria' kelimesinin çoğulu (الشَّرَائِعُ) eş-şerâ'i ve (المَشْرَعَةُ) el-meşra'a kelimesinin çoğulu da (المَشَارِعُ) el-meşâri' şeklinde gelir.¹³⁸

d) Davarı suya sürmek ve götürmek anlamında (التَّشْرِيعُ) et-teşr'i ifadesi kullanılır. Bundan dolayı bir kullanımda, (أَهْوَنُ السَّفِيِّ التَّشْرِيعُ) “sulamanın en kolayı davarı suya götürerek yapılanıdır” denmiştir.¹³⁹ Muhtemelen bu şekildeki bir sulamada, hem hayvan sahibi hem de hayvanlar için daha çok serbestlik ve rahatlık vardır.

e) Şir'a kelimesinin (رَفَعُ) ref' manasına olan (شَرَعَ) şer' kelimesinden alındığı belirtilmektedir. Suyun dalgasıyla kenara vuran balıklar için (شُرَّعٌ) hîtanün şurra'un ifadesinin kullanılması bu manadan alınmadır. Ref' manası göz önüne alınarak (شُرَّعًا) şurra'an ifadesinin bulunduğu bir ayet (إِذَا تَأْتِيهِمْ حَيْثَ أَنْهَمُ يَوْمَ سَيَّئِبُهُمْ شُرَّعًا) ¹⁴⁰ “Cumartesileri balıklar başlarını sudan çıkararak geliyorlardı” şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁴¹ Bu mana ile tefsir edilmesinin muhtemel sebebi, balıkların sahile gelirken bir yol ve rota çizmelerindedir. Çizilen bu yol ve rota, (شُرَّعًا) şurra'an kelimesiyle ifade edilmiştir.

f) Kur'an-ı Kerîmde (شَرَعًا) şir'a kelimesi, yol anlamında kullanılmıştır. “(Ey ümmetler!) Her birinize bir yol ve bir yöntem belirledik”¹⁴² (لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) ayetinde geçen (شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) şir'aten ve minhacen kelimeleri yol demektir. Yol kelimesinden de kastedilen, din demektir.¹⁴³

Râğıb el- İsfehanî (شَرَعًا) şir'a kelimesi ile ilgili şu açıklamada bulunur:

“Allah'ın insanlara lutfettiği, onların da kendi yararları ve ülkelerinin imarına yönelik takib ettikleri yoldur. (شَرَعًا) Şir'a, Allah'ın gönderdiği ve insanların kendi iradeleriyle amel etmelerini emrettiği dindir. Buradaki şeriatlar farklı farklıdır ve bu

¹³⁸ Ferahidî, a.g.e., I/252; Râğıb el-İsfehanî, a.g.e., s.380.

¹³⁹ İbnü Manzûr, a.g.e., ş-r-a' (شَرَعَ) md., VIII/175.

¹⁴⁰ Araf 7/163.

¹⁴¹ Ferahidî, a.g.e., I/254.

¹⁴² Maide 5/ 48.

¹⁴³ Herevî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezdî, Tehzibu'l-Luğa, I-VIII (15 cüz), (thk.Muhammed 'Ivaz), I. Bsk. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2001, I/131.

bölüm neshle karşı karşıyadır. Çünkü Allah Teala (تَمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيْعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ) “*Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık.*”¹⁴⁴ buyurur.”¹⁴⁵

1.3.4 Minhac (منهاج)

(منهاج) *Minhac* kelimesi, (نهج) n-h-c kökünden gelmekte ve fiil olarak açıkladı, izahetti, açıklığa kavuşturdu, yol-yöntem izledi anlamındadır. (نهج) n-h-c kelimesinin başka bir anlamı da (نَهَج) *nehice* filinden *nefes nefese kaldı, elbise eskidi*, demektir. (نَهَج) *Nehice es-sevbü, elbise eskidi*, şeklinde kullanılır. (النَّهَج) *en-Nehecu* nefes nefese kalma, nefes darlığı demektir. (النَّهَج) *en-Nehcu* kelimesi de *yol* demektir. *el-Minhac* (المنهاج) ise *geniş ve açık yol* anlamındadır. Çoğulu (المناهج) *el-menahic* şeklindedir.¹⁴⁶ (المنهاج) *el-Minhac* ve (المنهج) *el-menhec* aynı anlamda kullanılmaktadır. Birisinin yoluna koyulma anlamında, (فَلَانٌ يَسْتَنْهَجُ سَبِيلَ فَلَانٍ) *fulanün yestehicü sebîle fulanin* “*falan kimse falanca kimsenin yoluna koyuldu, yolunu takib etmek istedi*”, şeklinde kullanılmaktadır.¹⁴⁷

Kur’an-ı Kerîmde (منهاج) *minhac* kelimesi, yol anlamında kullanılmıştır (لِكُلِّ جَعَلْنَا) “*(Ey ümmetler!) Her birinize bir yol ve bir yöntem belirledik*”¹⁴⁸ ayetinde geçen (وَمِنْهَاجًا) *minhacen* kelimesi *yol* ve *yöntem* demektir. el-Kuşeyrî (شِرْعَةً) *şir’aten* ve *minhacen* kelimelerini, (طَرِيقًا وَسُنَّةً) *tarîkaten ve sünneten* şeklinde tefsir etmiştir.¹⁴⁹ *Minhac* kelimesine tarz manasında yol anlamı verebiliriz.

“Ebu’l-‘Abbas Muhammed b. Yezîd, *şeri’at* kelimesinin yolun başlangıcı, *minhac* kelimesinin ise devamlı olan yol anlamında olduğunu söyler. İbn Abbas ve Hasan el-Basrî’den rivayet edildiğine göre ayette geçen (شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) *şir’aten ve minhacen* kelimeleri (سنة وسبيلا) *sünneten ve sebîlen* demektir. Öyle ise ayetin anlamı şu demektir: Şeriatlar ve ibadetler konusunda Tevratı kendi ehline, İncili kendi ehline ve

¹⁴⁴ Casiye 45/ 18.

¹⁴⁵ Râğîb el- İsfehanî, *a.g.e.*, s.380.

¹⁴⁶ Ferahidî, *a.g.e.*, 3/392; İbn Farîs, *a.g.e.*, V/361; İbnü Manzûr, *a.g.e.*, ş-r-a’ (شرع) md., II/383..

¹⁴⁷ Cevherî, *a.g.e.*, 1/369.

¹⁴⁸ Maide 5/ 48.

¹⁴⁹ Kuşeyrî, Abdulkemil b. Hevazin b. Abdilmelik, *Tefsiru’l-Kuşeyrî*, I-II, (İbrahim Besyuni), 3. Bsk., el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-Kitab, Mısır, t.y., I/428.

Kur'an'ı kendi ehline bir yol (*şir'at ve minhac*) olarak belirledik. Tevhit ise asıldır ve onda ihtilaf yoktur.”¹⁵⁰ Bu açıklamaya göre din tevhid dinidir ve tek olsa bile şeri'atler farklı olabilir.

Şir'a ile minhac arasındaki bu farka dikkat çeken Hamdi Yazır, şöyle bir açıklamada bulunur:

“Her milletin mensub olduğu peygambere indirilen ahkam-ı mahsusa birer *şir'a*, Allah'a Peygamberlere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve müttetik oldukları usul de *minhac*'tır.”¹⁵¹

1.3.5 Sünnet (سنة)

(سنة) *sünnet* kelimesinin kaynağının fiil olduğunu kabul edenlere göre kelime, Arapça (سنن) *s-n-n* veya (سنّ) *senne* fiilinden türemiştir. (سنّ) *senne* fiili, *kılıç ve mızrağı bilemek veya bir şekil vermek* anlamında kullanılmıştır. Bir kimsenin çamura biçim vererek kerpiç veya kiremite dönüştürdüğünü ifade etmek için (سُنُّ الطِينُ) *sünne et-tînu* denir. (المسنون) *el-Mesnun* ifadesi (المُصَوِّرُ) *el-musavver* şekillenmiş, biçimlenmiş anlamında kullanılır¹⁵²

Senne fiilinin diğer bir sözlük anlamı ise dökmek ve akıtmak demektir. (سننتُ الماء) *Senentü'l-mae* ‘suyu döktüm’ demektir. Birinci kullanımındaki orijinallik yerine, bu kullanımında süreklilik vardır. Buna göre, yukarıdaki ifadeyi *sürekli su döktüm* veya *su dökmeye devam ettim*, diye tercüme etmek daha doğru olacaktır.¹⁵³

(سنة) *sünnet* kelimesinin kaynağının isim, yani mastar olduğunu kabul edenlere göre, bu kelime *senen*, *sünen* veya *sinen* mastarından türemiştir. (سنن) *Senen*, hem somut hem de soyut anlamda yol demektir.¹⁵⁴ Sünnet kelimesi yol manasına gelen diğer

¹⁵⁰ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'anve'Mübeyyinü lima Tademmenehü mine's-Sünneti ve Ayi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, I-XX, VI/198.

¹⁵¹ Yazır, *a.g.e.*, III /1698.

¹⁵² Ferahidî, *a.g.e.*, VII/197; İbn Farîs, *a.g.e.*, III/61.

¹⁵³ İbnü Manzûr, *a.g.e.*, S-n-n (سنن) md., XIII/220.

¹⁵⁴ Razî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtaru's-Sihah*, Daru'l-Fikr, Beyrut, t.y., s.317.

kelimelerle karşılaştırıldığında, sünnet kelimesinin insan davranışlarıyla olan ilişkisinin daha ağır olduğu görülecektir.

Senne fiili *senen* mastarı veya *sünnet* kelimesi, insanın kendisi veya başkaları için yeni bir yol ihdas etmesi, yeni bir adet edinmesi, örnek olacak yeni bir davranışta bulunması, daha geniş anlamda insanın sahip olduğu hayat tarzını ve düşünce biçimini ifade etmek için kullanılırlar. Bu kelime insanın bütün davranışlarını içine alan hayat tarzı için kullanıldığı gibi, tek tek hareket tarzları için de kullanılır. Sünnetin en kapsamlı anlamı, insanın hayatı boyunca takib ettiği yol demektir. Sünnet kelimesinin tek tek davranışlar için kullanımını esas alırsak, sözlüklerde ve edebiyat eserlerinde sayısız örneklerle karşılaşırız.¹⁵⁵

Sünnet kelimesi Kur'an'da 14 yerde müfred şekilde ve farklı terkiplerde ve iki yerde de çoğul olarak kullanılmıştır.¹⁵⁶ Bunlardan sadece sekizi (سنة الله) *sünnetullah*¹⁵⁷ şeklinde, diğerleri (سنتنا) *sünnetüna*, (سنة من) *sünnetü men*¹⁵⁸ ve (سنة الأولين) *sünnetü'l-evvelîn*¹⁵⁹ gibi isim tamlamalarında yer almaktadır.

Hz. Peygamber'in dilinde ise sünnet şu anlamlarda kullanılmıştır:¹⁶⁰

- a) İyi olsun, kötü olsun bir işte öncülük etme, çığır açma, başkaları tarafından izlenecek davranışlar sergileme anlamında,
- b) Beyan etme, belirleme anlamında,
- c) Belli bir kural uygulama, muamele etme anlamında,
- d) Örnek davranış sergileme, sünnet koyma anlamında,
- e) İzinden gitmek, yol izlemek anlamında,

¹⁵⁵ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Y., Ankara, 1997, s.219-221

¹⁵⁶ Ali İmran 3/ 137; Nisa 4/ 26.

¹⁵⁷ Ahzab 33/ 38, 62; Fatır 35/ 43. (Esed meâlinde Allahın yol ve yöntemi olarak terceme edilmiştir.); Ğafir 40/ 85; Feth 48/ 23.

¹⁵⁸ İsrâ 17/ 77.

¹⁵⁹ Enfal 8/ 38; Hicr 15/ 13; Kehf 18/ 55; Fatır 35/ 43.

¹⁶⁰ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Y., Ankara, 2000, s.15-26.

f) Yol, âdet, hayat biçimi, davranış tarzı anlamında,

g) Sünnet Kur'an birlikteliği şeklinde kullanılmıştır.

“Sünnet kelimesi bazen *sünnet-i sâliha/sünnet-i seyyie, sünnet-i hasene/sünnet-i seyyie, sünnet-i hayr/sünnet-i şer* ve *sünnet-i hüdâ/sünnet-i dalâl* şeklinde belli nitelendirmelerle kullanılmıştır. Bazen de kime ait olduğu kayıtlandırılarak *sünnetu'l-âbâ', sünnetu'l-kavm, sünnetu'l-evvelîn, sünnetullah, sünnetü ebikum İbrahîm, Sünenu'l-murselîn, sünnetu beni İsrâil, sünnetu ehli kitab, sünnetu'n-nebi, sünnetu resulillah, sünnetu'l-hulefâ', sünnetünâ, sünnetu'n-nisa', sünnetü Ömer, sünnetu'l-ümme, Sünenu'l-müslimîn* tarzında kullanıldığı gibi, *sünnetu's-salât, sünnetu tavâf* gibi bir tarzda da kullanılmıştır.”¹⁶¹

Sünnet kelimesi hangi tarzda kullanılırsa kullanılsın, kullanılan ıstılahi amaca göre terimdeki anlamın, nitelendirildiği ve kayıtlandırıldığı şekildeki yol, takip edilen bir tarz ve davranış anlamından uzaklaşmaması dikkat çekicidir. Sünnet teriminin öne çıkardığı anlamdaki, fert veya toplumun takip edeceği yol, hayat tarzı ve davranışlar, insanın pratik hayatı ile ilgilidir. Bu hususlar, iyi-kötü, helal-haram, meşru-yasak, uygun-uygun olmayan vb. değerleri ifade eder ki, bunlar da insanın inanç, ibadet, hukuk, ahlak ve siyaset yönünü ilgilendirir. Yani sünnet denilince inançta, ibadette, hukuki işlerde, ahlakta ve siyasette takip edeceği yol şeklinde anlaşılmasına bir engel yoktur.¹⁶²

1.3.6 Millet (مِلَّة)

Arap dilinde *me-le-le* kökünden gelen ve isim olarak kullanılan millet kelimesi, sürekli gidilen yol olarak (طَرِيقٌ مُّمَلَّةٌ) *bilinen ve açık yol*,¹⁶³ (الطريقة المسلموكة) *gidilen yol*¹⁶⁴ anlamında kullanılmıştır. *Millet* kelimesi, *tarik* ve *sünnet* anlamında yol manasında da

¹⁶¹ Dinçoğlu, Mehmet, *Ebü Dâvud'un Sünen'i (Kaynakaları ve Tasnif Metodu)*, TDV Y., Ankara, 2012, s.60.

¹⁶² Dinçoğlu, a.g.e., s.61.

¹⁶³ Ferahidî, a.g.e., VIII/324

¹⁶⁴ Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr, *Esasu'l-Belağe*, I-II, (Muhammed Basil Uyunu's-Sûd), I.bsk. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II /228.

kullanılmaktadır. “حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ”¹⁶⁵ *Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça, ...* ayetindeki *milletehum* ifadesi, (سُنَّتِهِمْ) *sünnetehum* ve (وَطَرِيقَتِهِمْ) *tarikatehüm* şeklinde açıklanmıştır.¹⁶⁶ *Millet* kelimesinin *tarik* ve *sünnet* kelimeleriyle ortak olarak kullanıldığı anlamlardan biri de yoldur. Bu yol da mecazî anlamdaki yol demektir.

(مِلَّةُ رَسُولِ اللَّهِ) *Milletu Rasulillah* demek, Rasulullahın insanlara açıkladığı iş (emr) demektir.¹⁶⁷ Buna göre *millet* din anlamındadır ve *millet* lafzı, Allah’ın dini, yani (مِلَّةُ اللَّهِ) *milletullah* ve (دِينِ اللَّهِ) *dinullah* anlamında kullanılmıştır. O da İslam dini demektir.¹⁶⁸ Yani *millet* kelimesi, din ve şeriat kelimeleriyle eş anlamlıdır.¹⁶⁹ “بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا”¹⁶⁹ *Hayır, biz dosdoğru İbrâhim’in (milletine) dinine (uyarız),*¹⁷⁰ ayetindeki *millet* kelimesi de din anlamında açıklanmış ve eş anlamlı bulunmuştur.¹⁷¹

Millet ve din kelimeleri eş anlamlı kullanılmakla beraber, aralarında umum husus bakımından kullanım farkı vardır. Ebû Hilal el-Askerî (ö.395/1005) bu farkı şöyle açıklar:

“Şeriatın bütününe (cümlesine) birden *millet* denir, her kişinin üzerinde bulunduğu kendi uyguladığı şeriatına ise *din* denir. Mesela herhangi biri için *husnu’-d-din* ifadesi kullanılabilir, fakat *husnu’l-millet* ifadesi kullanılmaz, ancak *ehl-i millet*’tir, denilebilir. Din, insanın takib ettiği herhangi bir şeriatı olmasa da kendisini Allah’a yaklaştırdığına inandığı şeydir. Mesela şirk ehlinin dini bu anlamdadır. Buna göre her bir *millet* bir *din*’dir, fakat her bir *din* bir *millet* değildir. Mesela; Yahûdilik bir millettir, çünkü onun bir şeriatı vardır. Fakat şirk bir millet değildir.”¹⁷²

¹⁶⁵ Bakara 2/ 120.

¹⁶⁶ Herevî, a.g.e. XV/252.

¹⁶⁷ Ferahidî, a.g.e., VIII/324

¹⁶⁸ Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretu’l-Luğa*, I-III, I.bsk.(thk.Remzi Münir Ba’lebekkî), Daru’l-İlm, Beyrut, 1987, II/688.

¹⁶⁹ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hamid, *es-Sihah Tacu’l-Luğa ve Sihahu’l-Arabiyye*, I-VI, (thk. Ahmed Abdulğafûr el-Attar), Daru’l-İlm, Beyrut, 1987, V/1821.

¹⁷⁰ Bakara 2/ 135.

¹⁷¹ Herevî, a.g.e., V/71.

¹⁷² Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, *Mu’cemu’l-Furûki’l-Luğaviyye*, I.bsk.(thk. eş-Şeyh Beytullah Beyyat), Müessesetu Neşri’l-İslami, Kum, 1412, s. 509. (كل ملة دين وليس كل دين ملة)

Hamdi Yazır, Şehrîstânî'den naklen din ve şeriat kavramlarıyla hem ortak hem de farklı kullanılan *millet* kavramının anlamına dair şu açıklamada bulunur:

“Din, şeriat, millet denilen şeyler vaki'de ve haddi zatında aynı şeydirler, fakat itibaren ve mefhumen her biri bir haysiyetle tefrik olunur. İtikad haysiyetiyle din, amel haysiyetiyle şeriat, ictimâ haysiyetiyle millet denilir. Filvaki' itikad edilen ne ise esas itibarı ile amel edilen odur. Amel edilen ne ise esas itibarı ile ictimâ edilen de odur. Binaenaleyh millet, bir heyeti ictimâiyyenin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, tabiri aherle ruhi ictimâisinin tabi olduğu ve cismi ictimâisinin merbut bulunduğu mebadî-i hakime ve tarikat-i mesluketdir.”¹⁷³ Aslında *Din*'den *Ümmet*'e giden yolun adı *millet*dir. Yani, *millet*, bir gidiş, bir yol tutuş, bir sünnet ifade etmekte ve topluca bir yürüyüşü dile getirmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de millet kelimesi, *el-milletu'l-ahira*,¹⁷⁴ *millete kavmin*,¹⁷⁵ *milletikum*,¹⁷⁶ *milletuna*,¹⁷⁷ *milletuhum*,¹⁷⁸ *milleti İbrahim (ebîkum / âbâî)*¹⁷⁹ şeklinde toplam on beş yerde geçmekte ve din anlamında kullanılmaktadır. Tabatabaî, din ve millet kelimelerinin aralarındaki farkı açıklarken millet kelimesini “insanların üzerinde yürüdüğü yaşanan sünnettir (yoldur),”¹⁸⁰ şeklinde tarif eder. Aslında bu tarif de millet lafzı, din, şeriat, sünnet, sebil, tarik, sırât ve sebil kelimeleriyle, yol anlamında örtüşmektedir.

1.3.7 Din (الدِّين - دین)

Arapça *deyn* kökünden masdar veya isim olduğu kabul edilen *din* kelimesinin, ceza, mükafat, itaat, yargı, hüküm, adet ve gidişat, anlamlarına geldiği belirtilmiştir.¹⁸¹

¹⁷³ Yazır, *a.g.e.*, I/484.

¹⁷⁴ Sâd 38/ 7.

¹⁷⁵ Yusuf 12/37.

¹⁷⁶ Araf 7/ 89.

¹⁷⁷ Araf 7/ 88; İbrahim 14/ 13.

¹⁷⁸ Kehf 18/ 20; Bakara 2/ 120.

¹⁷⁹ Yusuf 12/38; Enam 6/ 161; Nahl 16/ 123; Bakara 2/130, 135; Âli İmran 3/ 95; Nisa 4/125; Hac 22/ 78.

¹⁸⁰ Tabatabaî, *a.g.e.*, V/359.

¹⁸¹ Ferahidî, *a.g.e.*, VIII/73; Herevî, *a.g.e.*, XIV/128-130; Cevherî, *a.g.e.*, V/2118; Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istılahati'l-Fünûn*, I-II, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, “*din*” md., II /503.

Kur'ân-ı Kerîm'de din kelimesinin geçtiği âyetlerde,¹⁸² dinin yönetme-yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslâm, şeriat, hudûd, âdet, ceza, hesap ve millet anlamlarında kullanıldığı görülür.¹⁸³ İbn Âşûr, dini, insanların tabi oldukları gidişat/hal (siret) şeklinde tarif etmiştir.¹⁸⁴ Ancak din kavramı¹⁸⁵ tezimizin ana konusu olmadığından burada sadece din kelimesinin sözlük ve terim anlamını verdikten sonra sebil kelimesinin anlam alanıyla olan ilgisi üzerinde durulmuştur.

Tehânevî, dinin kaynak itibariyle Allah'a, tebliğ yönüyle peygambere, uygulanması bakımından da ümmete nisbet edileceğini ve din kelimesinin bu yönüyle millet ve şeriat kelimeleriyle ilgili olduğunu belirtir.¹⁸⁶ Aslında *sırat, din* ve *millet* kelimelerinin geçtiği ayet, bu kelimeler arasındaki anlam örüntüsünü çok güzel sergilemektedir. Ayet şöyledir:

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قَبِيماً مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“De ki: Rabbim beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allâh'ı birleyen İbrâhim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi.”¹⁸⁷

Ayette doğru yol (*sıratın müstekîm*), İbrahim'in dini (*dinen kiyemen*) ve İbrahim'in milleti (*millete İbrahîme*) ifadeleri eş anlamlı kullanılmış, *sırat, din* ve *millet* kelimelerinin ortak mana bütünlüğü vurgulanmıştır.¹⁸⁸

“Her dinî kültürün din kavramını ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının *yol, inanç, âdet, bağ, kulluk* olduğu söylenebilir. Bütün bu kelimeler, kökleri insanın iç hayatında bulunan ve semereleri çeşitli davranışlarla tezahür eden köklü ve evrensel bir fenomeni ifade etmeyi amaçlar. Kur'ân-ı Ke-rîm'de

¹⁸² M. Fuad Abdulbaki, *a.g.e.*, “dyn”md.

¹⁸³ Demirci, Kürşad, İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, I-IV, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, I/407-413..

¹⁸⁴ İbnu Âşûr, Muhammed b. Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I-XXX, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, VIII/1. Kısım, s.198.

¹⁸⁵ Çalışkan, İsmail, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu, Ankara, 2002; Tümer, Günay, “Din” md., *DİA*, IX / 312.

¹⁸⁶ Tahanevi, *a.g.e.*, “dîn” md., II /503.

¹⁸⁷ Enâm 6/ 161.

¹⁸⁸ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I-XXIV, thk.Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000, Beyrut, X/44.

din kelimesi hem ulûhiyeti hem de ubûdiyeti ifade etmektedir. Buna göre din, halik ve mâbud olan Allah’a nisbetle “hâkim olma, itaat altına alma, hesaba çekme, ceza-mükâfat verme”; mahlûk ve âbid olan kula nisbetle “boyun eğme, aczini anlama, teslim olma, ibadet etme”dir. Nihayet din bu iki taraf arasındaki münasebeti düzenleyen kanun, nizam ve yoldur.”¹⁸⁹ Bu anlamdan hareketle *sebilullah* denildiği gibi *dinullah*, *sünnetullah* da denilebilir. Bu anlamda din ve sebîl kelimeleri arasında bir örtüşmenin olduğu söylenebilir.

1.3.8 Sebîl İle Eş ve Yakın Anlamlı Lafızlara Dair Kısa Bir Değerlendirme

Sebil kelimesi ile eş ve yakın anlamda kullanılan sırat, tarîk, şîra’, minhac, sünnet, millet ve din ifadeleri, hem Arap dilinde hem de Kur’an’da kullanılan aralarında ortak anlamlar olan kelimelerdir. Bu ifadelerin kesiştiği ortak nokta “yol” anlamıdır. Ancak yol anlamında bile farklı nüanslar bulunabilmektedir.

“ (الطريق) es-Sırat kelimesi kolay yol için kullanılır. Yani *sırat* demek (الطريق) (السهيل) *et-tarîku’s-sehl* (kolay yol) demektir. (الطريق) *et-Tarîk* kelimesi ise kolaylık manasını gerektirmez. Bu yol kolay veya zor olabilir. (السييل) *es-Sebîl* kelimesine gelince, bir şeye izafet yoluyla birbirinin yerine kullanılabilir. Yani *tarîk* kavramının yerine *sebil* kavramı da kullanılabilir. Mesela: (سييل الله) *Sebilullah* ve (طريق الله) *Tarîkullah* denilebilir. Yalnız ‘*senin yolun şöyle yapmandır*’ ifadesindeki (سييلك) *sebilûke* ifadesi yerine (طريقك) *tarîkuke* tabiri kullanılmamaktadır. *Tarîk* kelimesinin irade ile ilgisi vardır; *Sebîl* kelimesinin ise daha çok sevgi gibi kastedilen hususlarla ilgisi vardır. *Sebîl* kelimesinde, *tarîk*’den farklı olarak “kasıt” manası vardır ve o kastedene izafe edilebilir. Yani Allah’ın kastedtiği yol manasında (سييل الله) *sebilullah* şeklinde kullanılır. *Sebîl* ifadesi daha çok hayırlı işlerde kullanılır. Ancak *tarîk* kelimesi iyiyi gösteren bir sıfatla kullanılırsa, o zaman tarîk kelimesiyle iyi kastedilebilir. Mesela; “يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ” *Hakka ve doğru yola ileten*”,¹⁹⁰ ayetindeki *tarîk* kelimesi, “doğru” anlamındaki

¹⁸⁹ Tümer, “Din” md. *DİA*, IX/312.

¹⁹⁰ Ahkaf 46/ 30.

müstakîm (مُسْتَقِيم) sıfatıyla beraber kullanılmıştır.”¹⁹¹

Razî , *siratin müstakîm* ifadesinin açıklamasında (طريق) *tarîk* “yol” ile ilgili şu yorumlarda bulunur:

“İnsan âdeta şöyle demiş oluyor: Birçok eşim ve dostum, beni bir *tarîk*’a yola; düşmanlarım, ikinci bir yola, şeytan ise, üçüncü bir yola çekmek istemektedirler. Şehvet, kızgınlık, kin ve hased; ta’tîl, teşbih, cebr, kader, ırcâ, vaîd, rafizîlik ve hurûc hususlarında da böyledir (onlar da beni bir yola çekerler). Bütün bunlara karşılık akıl güçsüz, ömür kısa, yapılacak iş çok, her şeyi denemek tehlikeli, bütün bunlar karşısında hüküm vermekse zordur. Bütün bunlar arasında şaşırıp kaldım. O halde, beni kendisinden cennete çıkacağım bir *tarîk*’a (yola) hidayet eyle! *Müstakîm* ise, pürüzsüz ve dosdoğru demektir.”¹⁹²

Yol manasına gelen diğer kelimelerle karşılaştırıldığında, *sünnet* kelimesinin insan davranışlarıyla olan ilişkisinin daha ağır olduğu görülecektir. *Sebîl* kelimesinde de bu mana anlaşılmaktadır. Hatta *sünnetullah/sebîlullah*, *Sünenu'l-müslimîn/Sebîlü'l-Mü'minin* şeklinde birbirinin yerine ortak ifadeler olarak kullanılmıştır. Yani *sebîl* ile *sünnet* kelimeleri, takib edilecek yol anlamında ortak bir noktada buluşmaktadırlar.

Şir’a ve *minhac* kelimeleri, *sünnet* ve *sebîl* anlamındadır.¹⁹³ Bu bağlamda *şir*’a ile *minhac*, izlenecek ve takib edilecek yol ve yöntem manasında, *sebîl* kelimesi ile örtüşmektedir. *Şira*’ ve *minhac* kelimeleri izlenecek yol anlamında aynı olmakla birlikte, *minhac* açık ve net yol anlamında kullanıldığına dair bir fark gözetilmiş ve aynı zamanda istiare yoluyla *din* anlamında da kullanılmıştır. Abdullah b. Abbas’tan rivayetle *şira*’ Kur’an’ın getirdikleri, *minhac* ise *sünnet*’in getirdikleri demektir.

“لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا” / Her birinize bir yol ve bir yöntem belirledik”¹⁹⁴
 ayetindeki *şira*’ ile Kur’an, *minhac* ile de *sünnet* kastedilmektedir.¹⁹⁵ “لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً”

¹⁹¹ Askerî, *a.g.e.*, s.313.

¹⁹² Razî, Fâhrü'd-Dîn Muhammed b. el-'Ala', *Tefsîru'l-Kebîr – Mefatihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Daru'l-Fikr, 1981, Beyrut, I/259.

¹⁹³ Kurtubî, *a.g.e.*, VII/396.

¹⁹⁴ Maide 5/ 48.

وَمِنْهَا جَا ayeti, Allah Teala'nın şeriat ve ibadât hususunda Tevrat'ı Tevrat ehline, İncil'i İncil ehline ve Kur'an'ı da Kur'an ehline takib edilecek bir yol kılmıştır, şeklinde de anlamlandırılmıştır.¹⁹⁶

Yukarıdaki anlamlardan hareketle, *şir'a* Allah'ın gönderdiği Tevrat, İncil ve Kur'an olan kitaplar, *minhac* ise bu kitapların kendisine vahyedildiği Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed olan peygamberlerin sünnetidir. Bu anlama göre *şir'a* ile *minhac* da, yani kitap ve kitabın kendisine vahyedildiği peygamberin sünneti de *sebil* demektir. Kanaatimizce *sebil*'in anlamında Kur'an ve Kur'an'ın açıklaması ve uygulaması olan *sünnet* vardır. Bundan hareketle Allah'ın yolu anlamındaki *sebilullah* ifadesine, Kur'an ve sünnet yolu diyebiliriz.

Sebilullah için din anlamında Kur'an ve sünnet yolu diyebiliyorsak bu şeriat anlamında da demektir. Ancak “şeriatın bütününe (cümlesine) birden *millet* denir, her kişinin üzerinde bulunduğu kendi uyguladığı şeriatına ise *din* denir. Din insanın takib ettiği, herhangi bir şeriatı olmasa da kendisini Allah'a yaklaştırdığına inandığı şeydir. Mesela şirk ehlinin dini gibi. Buna göre her bir *millet* bir *din*'dir, fakat her bir *din* bir *millet* değildir.”¹⁹⁷ Ayrıca millet kelimesinde, mensubların ait olduğu millete bağlı kalmalarında süreklilik anlamı vardır.¹⁹⁸

Aslında ister iyi, ister kötü olsun kendisiyle bir şeye ulaşılan her şey için *sebil* kelimesi kullanılabilir. “ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي / De ki: Benim yolum budur”¹⁹⁹ ayetinde yolun iyi veya kötü olduğu belirtilmemektedir. Yani *sebil* kelimesinin mutlak yol anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şayet onu Allah'ın yolu manasına alsak bile, hem Allah'ın Cennet'ine hem de Cehennem'ine götüren yollardan biri için kullanılabilir.

¹⁹⁵ Askerî, *a.g.e.*, s.298-299.

¹⁹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VII/396.

¹⁹⁷ Askerî, *a.g.e.* s. 509.

¹⁹⁸ Askerî, *a.g.e.* s. 299.

¹⁹⁹ Yusuf 12/ 108.

1.4- TAMLAMA HALİNDEKİ KULLANIMIYLA KUR'AN'DA SEBÎL

Kur'an-ı Kerîm'de kullanılan (سَبِيل) *sebîl* kelimesi çoğu kez Allah'a izafe edilmiştir. Ancak bazen de Allah lafzı dışında olumlu veya olumsuz manada kullanılan bazı kelimelere izafe edilmiştir. Bu tarz kullanımlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.4.1 Sebîl Kelimesinin Allah Lafzına İzafe Edilişi

Sebîl kelimesinin Allah'a izafesi, (سَبِيلِ اللَّهِ) *sebîlullah* şeklindedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde sebîlullah ile ilgili geniş bilgi verileceğinden dolayı, burada sadece *sebîl* kelimesinin Allah'a izafe edilmesine dair şekil ve sayı bakımından tespitler yapılmıştır.

Kur'an'da sık sık tekrarlanan (سَبِيل) *sebîl* kelimesi, çoğulu olan (سُبُل) *sübül* ile beraber 87 defa Allah'a izafe edilmektedir.²⁰⁰ Bunlardan 45 defa (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*²⁰¹ ve 24 defa da (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah*²⁰² şeklinde olmak üzere toplam 69 yerde doğrudan Allah lafzına izafe edilmiştir. Yine (سَبِيل) *sebîl* kelimesi 11 defa zamiri Allah'a raci olan gaip zamirine *an* veya *fi* harfi ceri ile beraber (سَبِيلِهِ) *sebîlihî*,²⁰³ iki defa kendisiyle Allah'ın kastedildiği muhatap kef (كَ) zamirine (سَبِيلِكَ) *sebîlike*²⁰⁴ şeklinde, iki defa kendisiyle Allah'ın kastedildiği mütekellim *ya*'sına (سَبِيلِي) *sebîlî*²⁰⁵ şeklinde, iki defa da muhatap kef (كَ) zamirine muzaf olan *Rabb* (رَبِّ) lafzına (سُبُلِ رَبِّكَ) *sübülü rabbiki* ve (سَبِيلِ رَبِّكَ) *sebîli rabbike*²⁰⁶ şeklinde izafe edilmektedir. Ayrıca bir yerde de

²⁰⁰ M. Fuad Abdulbaki, *a.g.e.* Sebil md., s.433-436.

²⁰¹ Bkz. Bakara 2/ 154, 190, 195, 218, 244, 246(2 yerde), 261, 262, 273; Âli 'Imrân 3/ 13, 146, 157, 167, 169; Nisa 4/ 74(2 yerde), 75, 76, 84, 89, 94, 95, 100; Mâide 5/ 54; Enfâl 8/ 60, 72, 74; Tevbe 9/ 19, 20, 34, 38, 41, 60, 81, 111, 120; Hac 22/ 58; Nûr 24/ 22; Muhammed 47/ 4, 38; Hucurât 49/ 15; Hadîd 57/ 10; Saff 61/ 11; Müzzemmil 73/ 20.

²⁰² Bkz. Bakara 2/ 217 ; Âli 'Imrân 3/ 99 ; Nisa 4/ 160, 167; En'am 6/116 ; A'raf 7/ 45, 86; Enfâl 8/ 36, 47; Tevbe 9/ 34 ; Hûd 11/ 19; İbrahim 14/ 3; Nahl 16/ 88, 94; Hac 22/ 9, 25; Lokmân 31/ 6; Sâd 38/ 27 (2yerde); Muhammed 47/ 1, 32, 34; Mücadele 58/ 16; Münâfikûn 63/ 2.

²⁰³ Bkz. Maide 5/ 35; Enam 6/ 117, 153; Tevbe 9/ 9, 24; İbrahim 14/ 30; Nahl 16/ 125; Zümer 39/ 8; Necm 53/ 30; Saff 61/ 4; Kalem 68/ 7.

²⁰⁴ Yunus 10/88; Mü'min 40/7.

²⁰⁵ Al-i İmran 3/195; Mümtehine 60/1.

²⁰⁶ Nahl 16/69,125.

(سُبُلْنَا) *sübülenâ* şeklinde mütekelim ma'al ğayr olan (نا) *na* zamirine Allah Teala kastedilerek izafet edilmiştir.²⁰⁷

1.4.2 Sebîl Kelimesinin Allah Lafzı Dışındaki İfadelere İzafe Edilişi

Sebîl (سبيل) kelimesi, Allah lafzı dışında *sebîlü'r-rüşd*, *sebîlü'r-reşad*, *sebîlü's-selam*, *sebîlü'l-mü'minin* şeklinde olumlu veya *sebîlü't-tâğut*, *sebîlü'l-ğayy*, *sebîlü'l-mücrimin*, *sebîlü'l-müfsidin*, *sebîlü'l-lezine la ya'lemûn*, tarzında olumsuz manada bazı ifadeler izafe edilmiştir. Sebil aslında iki çeşittir; Sebîlü'l-Hak ve Sebîlü'd-Dalal, Yani insanların gittiği yol iki tanedir; Ya hak yolda yürürler ya da batıl, sapık yoldan yürürler. Şimdi bu iki kavram ve bunlarla alakalı bazı ifadeler, olumlu ve olumsuz ifadeler şeklinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.4.2.1 *Sebîl* (سبيل) Kelimesinin Olumlu İfadelere İzafesi

Kur'an'da (سبيل) *sebîl* kelimesi, *fi sebîlillah*, *fi sebîlihi*, *fi sebîli*, *sebîli*, *ila sebîli rabbike*, *sebîle men enabe ileyye*, *an sebîlihi*, *an sebîlillah*, *an sebîlike* gibi Allah lafzına veya Allah lafzına delalet eden zamirlerin dışında, *rüşd*, *reşad*, *selâm*, *mü'minîn* gibi olumlu lafzlara izafe edilmiş haliyle de kullanılır. Bu tamlamalar, *sebîlü'r-rüşd* (hidayet ve hak yol), *sebîlü'r-reşad* (doğru yol, takib edilmesi gereken yol), *sübülü's-selâm* (selamet yolları, tehlike ve korkudan uzak yollar), *sebîlü'l-müminin* (müminlerin, inananların yolu) şekliyle Kur'an'da yer alır.

Bu ifadeler, çalışmamızın ikinci bölümündeki "Sebilullah ile Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan İfadeler" başlığında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1.4.2.2 *Sebîl* (سبيل) Kelimesinin Olumsuz İfadelere İzafesi

Kur'an'da (سبيل) *sebîl* kelimesinin hak yolu, Allah'ın yolunu gösteren kelimelere muzaf olarak olumlu anlamda kullanıldığı gibi, bunun karşıtı olan *et-tâğut*, *el-ğayy*, *el-mücrimin*, *el-müfsidin* gibi kelimelere de muzaf olmuş ve *sebîlü't-tâğut* (batıl davalar ve şeytan yolu), *sebîlü'l-ğayy* (eğri yol), *sebîlü'l-mücrimin* (suçluların yolu), *sebîlü'l-*

²⁰⁷ Ankebût 29/ 69.

müfsidin (bozguncuların yolu), sebîlü'l-lezine la ya'lemûn (bilmezlerin/cahillerin yolu) şeklinde kullanılmıştır. Bu ifadeler aynı zamanda (سَبِيلِ اللَّهِ) *sebîlullah* ifadesinin karşıtı anlamında da kullanılmıştır. Bu tamlamalar, çalışmamızın ikinci bölümündeki “Sebilullah ile Zıt Anlamda Kullanılan İfadeler” başlığında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1.5. MUZAFUN İLEYH (TAMLAYAN) OLARAK KUR'AN'DA SEBÎL

Daha önce kısaca belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de *sebîl* kelimesi, bir isme muzafun ileyh olarak toplam 16 yerde kullanılmıştır. Bunlar, 8 yerde (ابْنِ السَّبِيلِ) *ibne's-sebîl/ ibni's-sebîl (yolcu)*, 1 yerde (عَابِرِي سَبِيلِ) *'abirî sebîl (yolcu)*, 1 yerde (قَصْدُ السَّبِيلِ) *kasdu's-sebîl (yolun doğrusu)*, 6 yerde (سَوَاءَ السَّبِيلِ) *seva's-sebîl (yolun doğrusu)* şeklinde geçmektedir. Bunların nasıl ve hangi anlamda kullanıldıklarını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1.5.1. (ابْنِ السَّبِيلِ) / İbnu's-sebîl: Yolcu

İbnu's-sebîl isim tamlaması olarak *yolun oğlu, misafir / yolcu, yolda kalmış, bir beldeden başka beldeye geçen kimse, oturduğu yerden uzak olan yolcu* manasına gelmektedir. Burada kişinin yola nisbet edilmesinin nedeni ise yollarda mücadele vermesindedir.²⁰⁸ Ancak İbn-i Manzur *ibnü's-Sebil* terimini “çok yardım eden” anlamında da kullanır.²⁰⁹

İbnu's-sebîl, dini bir kavram olarak yolda kalmış kimse için kullanılmaktadır. Fakihlerin çoğunluğuna göre *ibnü's-sebîl*, kendi memleketinde malı olmakla birlikte, bulunduğu yerde malı ve parası olmayan, bu nedenle yolda kalan kimseyi ifade etmektedir. Gurbette herhangi bir sebeple muhtaç duruma düşen kimse, memleketinde malı da olsa bundan yararlanamadığı sürece, fakir olarak kabul edilir ve kendisine zekattan hisse verilir. Malı bulunduğu halde çeşitli baskılar sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalan mültecilere de *ibnü's-sebîl* olarak zekat verilir.²¹⁰

²⁰⁸ Cevherî, *a.g.e.*, (سَبِيل) md.; Rağıb İsfahanî, *a.g.e.*, s.326.

²⁰⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, XI/319-320.

²¹⁰ Paçacı, İbrahim, “İbnü's-sebîl” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB y., Ankara, 2006, s.286-287.

İbnü's-Sebil terimi Kur'an'da 8 yerde geçer.²¹¹ Mekke'de nazil olan şu iki ayette yolcuya yardım, infak ve zekat çerçevesinde yardım teşvik edilmektedir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ
فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir”²¹² ayetinde ise sadakaların sekiz sınıfa verileceği belirtilmiştir. Buradaki sadakadan maksat zekattır.

“فَاتِ دَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ / O halde akrabaya, yoksula ve yolcuya (zekât ve sadakadan) hakkını ver.”²¹³ Bu ayette de sadaka verilecek kimselerden sadece üçü zikredilmiştir.

Buradaki sadaka daha genel olan infaktır. Bu yardım evvela akrabaya, yoksullara ve yolculara (İbnü's-Sebil'e) yapılmalıdır. Bu üç tabirin içine bütün yoksullar girer. Burada dikkat çekici bir husus vardır. O da ayetteki *hakkahu* tabiridir. Kur'an, “akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver” demekle sadakayı zengin bir ihsan olmaktan çok, fakirin hakkı olarak göstermektedir. Zengin malında fakirin de hakkı vardır. Öyleyse bunu onun başına kakmasına, bununla övünmesine hakkı olmaması gerekir.²¹⁴

Aynı manadaki diğer ayette de şöyle denilmektedir. “Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver ve fakat saçıp savurma.”²¹⁵ Medine'de nazil olan surelerde, farz veya nafile olarak yolcuya yardım yapılacak yerler zikredilmektedir. Bazı ayetlerde

²¹¹ Bakara 2/ 177, 215; Nisa 4/ 36; Enfal 8/ 41; Tevbe 9/ 60; İsrâ 17/ 26; Rum 30/ 38; Haşr 59/ 7.

²¹² Tevbe 9/ 60.

²¹³ Rum 30/38.

²¹⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr, İstanbul, 1989, VII /25-26.

²¹⁵ İsrâ 17/ 26.

yolcunun desteklenmesine genel yardım niteliğinde yer verilirken, bazılarında da yardım kaynağı belirtilmektedir.²¹⁶

1.5.2. (عَابِرِي سَبِيلِ) / ‘Abir-î sebîl: Yolcu /Yolu Geçenler

Abir-î sebîl ifadenin lafzi tercümesi, “yolu geçenler” demektir. Bazı tefsirciler ayetteki bu ifadeyi “yolu mescitten geçenler, mescitte oturmadan bir tarafından girip diğer tarafından çıkarak yoluna devam edenler” şeklinde anlamışlardır. Ancak bu ifadeyi yolcu olarak ta anlamdıranlar olmuştur.²¹⁷ Ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın.”²¹⁸

1.5.3. (قَصْدُ السَّبِيلِ) / Kasdu’s-sebîl: Yolun Doğrusu

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ

“Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.”²¹⁹

Taberî, *kasdu’s-sebîl* ifadesinin *et-tarîku’l-müstekîm* anlamında olduğunu, *kasd* kelimesi ile yolun *müstekîm*, dosdoğru, kendisinde eğrilik bulunmayan yol kastedildiğini belirtir.²²⁰ *Kasdu’s-sebîl* ifadesi, *sevâe’s-sebîl* anlamına gelmektedir.

1.5.4. (سَوَاءِ السَّبِيلِ) / Sevae’s-sebîl: Yolun düzü/Doğru yol

Sevâe’s-sebîl, ana yol, hak yol, dosdoğru yol, Allah’ın yolu gibi manalara gelmektedir.²²¹ Razi, Bakara 2/108 inci ayetin tefsirinde bu hususta şöyle der: “*Seva es-Sebil* yolun tam ortası demektir. Bundan maksat gerçekten yolun ortasında bulunmak manası değil, bir teşbihtir. Bu hususta benzetme yönü şudur: İman etmiş olan kimse kendisini kurtuluşa ve arzuladığı sevap ve nimetleri elde etmeye götüren bir istikamet

²¹⁶ Bakara 2/ 177, 215; Nisa 4/ 36.

²¹⁷ *Kur’an Yolu*, II/70.

²¹⁸ Nisa 4/ 43.

²¹⁹ Nahl 16/ 9.

²²⁰ Taberî, *a.g.e.*, XVII / 174.

²²¹ Bakara 2/108; Maide 5/12, 60, 77.

üzere hareket etmiş olur. Bu sebeple, küfrü alıp imanı veren kimse, bu istikametten sapmış olur. İşte bundan dolayı da o kimse hakkında “إِنَّهُ ضَلَّ سِوَاءَ السَّبِيلِ / o dümdüz yolun ortasında şaşırđı” denilmiştir.”²²²

“وَمَنْ يَبَدِّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سِوَاءَ السَّبِيلِ / Kim imanı küfürle değiştirirse, şüphesiz o, dümdüz yolu kaybetmiştir.”

İslam’dan başka bir yol tutan veya İslam’ın bazı hükümlerini tahrif eden herkes orta yol (*seva es-sebil*) dan sapmıştır. Allah’ı bırakıp Allah’ın düşmanlarını dost edinmek, onları sevmek ve mü’minlerin sırlarını onlara sızdırmak da orta yoldan sapmaktır.²²³

²²² Razi, *a.g.e.* III /255.

²²³ Mümtetine, 60/1; Kasas, 28/22.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA SEBÎLULLAH KAVRAMININ KULLANIMI VE BAĞLAMLARI

2.1-KUR'AN'DA SEBÎLULLAH İFADESİNİN ANLAM ALANINA GİREN KAVRAMLAR

2.1.1 Sebîlullah ile Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızlı İfadeler

Kur'an'da, *sebîlullah* ifadesiyle aynı ve yakın anlamda kullanılan bazı ifadeler geçmektedir. Bunlar, *sebîlü'r-rüşd* / *sebîlü'r-reşâd*, *sübülü's-selâm*, *sebîlü'l-müminin*, *sırat-ı müstakîm* ve *tarik-ı müstakîm* gibi ifadelerdir. Bu ifadelerin *sebîlullah* kavramıyla ne kadar örtüştüğünü veya aralarındaki anlam farkını görmek için bunların sözlük ve terim anlamıyla beraber, Kur'an'daki kullanımlarına bakmak gerekir.

2.1.1.1 *Sebîlü'r-Rüşd* / *Sebîlü'r-Reşâd*:

(الرُّشْدُ) *er-Rüşd*, (رشد) *r-ş-d* fiilinden masdardır ve (الْغَيِّ) *el-ğayy* kelimesinin zıddıdır. Yani *sapkın* ve *azgın olmamak* demektir. *Rüşd*, doğruluktur, istikamettir ve dinin hususi niteliğidir.²²⁴ Bir ayette (الرُّشْدُ) *er-rüşd* ile (الْغَيِّ) *el-ğayy* kelimeleri aynı yerde ve zıt manada şöyle kullanılmaktadır:

قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنِ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا

“Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır.”²²⁵

Başka bir ayette de yine (الرُّشْدُ) *er-rüşd* kelimesi doğru yol anlamında kullanılmıştır;

قُلْ أَوْجِبَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا*يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا

²²⁴ Rağıb el-İsfehani, *a.g.e.*, رشد, md.

²²⁵ Bakara 2/ 256.

“(Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'an'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, doğru yola ileten hârikulâde güzel bir Kur'an dinledik de ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız.”²²⁶

Sebilü'r-rüşd ve *sebilü'r-reşad* tamlaması ise Kur'an'da iki şekilde ve sadece üç yerde geçmektedir.²²⁷

سَأَصْرَفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا

“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar.”²²⁸

Razî bu ayetin tefsiri ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

(سَبِيلَ الرُّشْدِ) *Sebilü'r-rüşd*, *hidayet ve dinde hak ve doğru ilim yolu* demektir. (سَبِيلَ الْغَيِّ) *Sebilü'l-ğayy* ise bunun zıddıdır. Allah Teâlâ, şu iki sebepten ötürü onları imandan çevirdiğini beyân etmiştir:

a) Onların, Allah'ın ayetlerini tekzîb etmiş olmaları...

b) Onların, bu ayetlerden gafil olmaları, yani, o ayetlerden yüz çevirmeye devam edip, böylece de sanki o ayetlerden habersiz kimseler gibi olmalarıdır.”²²⁹

Kur'an'da Allah'ın doğru yolu ile ilgili olarak, *sebilü'r-rüşd*'ün yanı sıra, *sebilü'r-reşad* terimi de kullanılır.²³⁰ Reşad rüşdden daha özel ve dar bir mana ifade etmektedir. Rüşd geneldir; genel anlamıyla tamlık, olmuşluk, doğruluk, her bakımdan

²²⁶ Cin 72/ 1-2.

²²⁷ Bkz. Mümin 40/ 29, 38; Araf 7/ 146.

²²⁸ A'raf 7/ 146.

²²⁹ Razi, *a.g.e.*, XV/5.

²³⁰ Mümin, 29/38

sapkınlıktan uzak olmaktadır. Her türlü doğruluk için kullanılır. Reşâd'ın manası ise daha özeldir.²³¹

Kur'an'da şöyle kullanılmıştır: “سَبِيلًا لِّلرَّشَادِ / قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلًا لِّلرَّشَادِ”

*Firavun: Ben size kendi görüşümü söylüyorum ve yine size ancak doğru yolu gösteriyorum dedi.*²³² Burdaki doğru yoldan kasıt, Firavn'ın Hz. Musa ile ilgili yapılması gereken gerçek ve doğru olanın onun öldürülmesi olayıdır.²³³

“وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ / O iman eden kimse: Ey kavmim! dedi, siz bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim.”²³⁴ Yani size *tariku's-sevâb*'ı, doğru yolu göstereceğim. Doğru yoldan kasıt, Hz. Musa'ya gönderilen Allah'ın dinidir.²³⁵

2.1.1.2 Sebîlü'l-Müminîn:

Kur'an'da yer alan (سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) *müminlerin yolu* ifadesi, *müminlerin dini* demektir.²³⁶ *Sebîlül müminîn*, itikat ve amelde müminlerin tuttuğu tevhid yolu ve sağlam dindir ki Allah'a, Allah'ın Resulüne ve ulu'l-emre itaat yoludur. Bundan başkasına tabi olmak da tevhid yolundan çıkmaktır. Bu müminlerin yolu değildir.²³⁷

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا
“Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.”²³⁸

(سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) *Müminlerin yolu* ifadesi, Kur'an'da sadece bir yerde ve bu ayette geçer. Bu ayette, Allah'ın Rasulü'ne uymak gibi, müminlerin yoluna uymak da açıkça istenmektedir. Yine ayete göre (سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) *inanınların yolu*, doğru yol ve peygambere tabi olanların yolu kabul edilmektedir. Bundan dolayı (سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) *mü'minlerin yolu*

²³¹ Rağîb el-İsfehani, a.g.e., rd. رشاد

²³² Mü'min 40/ 29.

²³³ Taberî, , a.g.e., XXI / 378.

²³⁴ Mü'min 40/ 38.

²³⁵ Taberî, a.g.e., XXI / 389.

²³⁶ Maturidî, *Tevilat*, I/502.

²³⁷ Yazır, a.g.e., III/1466.

²³⁸ Nisa 4/ 115.

ifadesi bazı müfessir ve fakihlerin dikkatini çekmiştir. “Bazı alimler ayette geçen “*inanınların yolundan başkasına uyan kimseyi*” ifadesinden icmâ’ın dinde bir kaynak olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Çünkü burada “*inanınların yolu*” ayrıca zikredilmiştir. Müslüman müctehitlerin bir mesele üzerinde birleşmeleri ve o konuda aynı görüşü ileri sürmeleri anlamına gelen icmâ, dini kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple inanınların ittifak ettikleri bir hususta onlara aykırı davranmak, peygamberin yolundan bir sapma olarak görülür.”²³⁹

2.1.1.3 *Sebilü Men Enabe İleyye:*

Kur’anda (سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) *müminlerin yolu* anlamında (سَبِيلَ الْمُؤْمِنِينَ) *sebilü men enabe ileyye* şeklinde, وَأَتَّبِعَ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ “... bana yönelen kimsenin yoluna uy...”²⁴⁰ şeklinde geçmektedir. Bu ayette Allah’a yönelenlerin yolu, peygamberlerin ve Salihlerin yolu demektir.²⁴¹

2.1.1.4 *Sübülü’s-Selâm:*

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Rızasını arayanı Allah onunla selamet (esenlik,kurtuluş) yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.”²⁴²

Kurtubî bu ayetin tefsiriyle ilgili; “Allah onunla rızasına uyanları yani, Allah’ın razı olduğu şeyleri izleyenleri, *selamet yollarına* yani, her türlü tehlikelerden uzak, korkulacak herşeyden güvenliğe kavuşturucu olan cennete götüren esenlik yollarına iletir” şeklinde açıklamada bulunur.²⁴³

Sebil kelimesinin çoğulu olan *sübül* ile kullanılan (سُبُلَ السَّلَامِ) *sübülü’s-selâm* ifadesi, *selamet yolları, tehlike ve korkudan uzak yollar* manasında açıklanmıştır. Tekil kullanılmadığına göre, din manasındaki *sebîlullah* anlamında kullanılmamıştır. Selamet yolları Allah’a ve cennete varan yollar demektir. Allah’tan ve cennetten alıkoyan ne

²³⁹ Şimşek, Sait, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I-V, Beyan y., 2012, İstanbul, I/268.

²⁴⁰ Lokman 31/ 15

²⁴¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVI/476.

²⁴² Mâide 5/ 16.

²⁴³ Kurtubî, *a.g.e.*,VII/386.

kadar çok yol yani günah çeşidi varsa, muhtemelen Allah'a ve cennete götüren yolların buna benzer şekilde çokluğundan dolayı selamete götüren yollar, (سُبُلُ السَّلَامِ) *sübülü's-selâm* ifadesi kullanılmıştır. Gerçekten insanlar için ne kadar sapıtma yollar varsa, o kadar da bu yolların aksi olan doğruyu bulma ve cennete götüren yollar vardır. Aslında cennete götüren bütün yollar hak yol dediğimiz tek yolda ve cehenneme götüren yollar da batıl dediğimiz tek yolda toplanabilir.

2.1.2 Sebîlullah ile Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızsız İfadeler

2.1.2.1 Sıratullah

Daha önce “Sebil ile Eş ve Yakın Anlamda kullanılan İfadeler” başlığında (الصِّرَاطِ) *es-Sırat* kelimesi ile ilgili bilgi verirken, bu kelimenin *mutlak yol, açık yol, eğrilik bulunmayan düz ve engebesiz yol, dosdoğru yol*²⁴⁴ gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiştik. Kur'an'da kırk beş yerde geçen (الصِّرَاطِ) *es-Sırat*²⁴⁵ kelimesi, marife veya nekre olsun, hemen hemen bütün ayetlerde müstakîm sıfatıyla kullanılmıştır. Yani Allah'ın yolu anlamındaki *sırat, müstakîm*'siz olmamaktadır. Eğer Allah'ın yolu ise dosdoğru olması zorunludur.

Allah'ın yolu anlamındaki *sebîlullah* ile eş anlamda kullanılan ve Allah'a izafe edilen sırat ise Kur'an'da (صِرَاطِ اللَّهِ) *sıratillahi* şeklinde geçmektedir.²⁴⁶ Taberî; “*Sen doğru yolu gösterirsin (sıratı müstakime hidayet edersin)*” ifadesini, o nur ile dilediğini İslâm dinine Allah'ın yoluna (tarîkullaha) hidayet edersin. Bu da göklerde ve yerde olanın sahibi olan Allah'ın sıratı (tarîkı) yoludur,²⁴⁷ şeklinde tefsir ederek *sıratillah* ifadesini *tarîkillah* ifadesiyle açıklamıştır. Zeccac ise *sıratillah* ifadesinin *sırat*'ın *müstakim*'den bedel olduğunu belirterek²⁴⁸ aynı anlamda olduğunu vurgulamıştır. Kanatimizce burada muzaf olarak kullanılan *sırat* kelimesi *sebîl* ile eş anlamda

²⁴⁴ İbn Farîs, *a.g.e.*, III/152; Râğıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, s.412; İbn Manzur, *a.g.e.*, s-r-t (سرط) md., VII/313.

²⁴⁵ M.Fuad Abdulkaki, *a.g.e.*, “*Sırat*” md.

²⁴⁶ Şûra 42/ 53.

²⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, XX /544.

²⁴⁸ Zeccac, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Me'ani'l-Kur'ani ve İ'rabuhu*, I-V, I. bsk. (thk. Abdulcelil Abduh Şelebî), Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988, IV/404.

kullanılmış ve *sebîlullah* şeklinde açıklarsak *Allah'ın yolu* ile Allah'ın dini kastedilmiş olur.

2.1.2.2 *Sıratu Rabbike / Sıratı'l-Azîz*

Kur'an'da Allah'ın yolu anlamındaki *sebîlullah* ile eş anlamda *Sıratu Rabbike / Sıratı'l-Azîz* şeklinde geçmektedir. Bu yönüyle *sırat* kelimesinin *sebîl* kelimesi ile örtüştüğünü anlamaktayız. Mesela ;

وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا “*Bu (din), Rabbinin dosdoğru yoludur.*”²⁴⁹

إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ “*güçlü ve övgüye lâyık olan (Allâh)ın yoluna...*”²⁵⁰ ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır. Taberî, *ila sıratı'l-Azîz* ifadesinin *ila sebîlillah* anlamında olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

2.1.2.3 *Sırate'llezîne en'amte 'aleyhim*

Kur'anda, *صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* “*ni'met verdiğin kimselerin yoluna*”²⁵² şeklinde müminlerin yolu (*sebîlü'l-müminin*) anlamında, *ni'met verdiğin kimselerin yolu* (*Sırate'llezîne en'amte 'aleyhim*) şeklinde de geçmektedir. Kanatimizce bu anlam, Allah'ın yolu olan *sebîlullah* ile örtüşmektedir.

2.1.2.4 *Dinullah*

Kur'an-ı Kerîmde “Allâh'ın dini” anlamına gelen (دين الله) *dinullah* ifadesi üç yerde geçmektedir.²⁵³

أَفَعَبِّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ“ / *Allâh'ın dininden başkasını mı arıyorlar?*”²⁵⁴ ayetindeki *Allâh'ın dini (dinillah)* ifadesi, Allah'a itaatı (ta'atillahi)²⁵⁵ şeklinde tefsir edilmiştir.

وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ“ / *Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız*

²⁴⁹ En'am 6/ 126.

²⁵⁰ İbrahim 14/ 1; Sebe' 34/ 6; Hac 22/ 24.

²⁵¹ Taberî, a.g.e., XX /352.

²⁵² Fatiha 1/ 7.

²⁵³ Ali İmran 3/ 83; Nur 24/ 2; Nasr 110/ 2.

²⁵⁴ Ali İmran 3/ 83.

²⁵⁵ Taberî, a.g.e. V/549.

tutmasın,²⁵⁶ ayetindeki *Allah'ın dininde (fî dinillah)* ifadesi ise Allah'ın hükmünde (*fî haddillah, fî hukmillah*) ve Allah'a olan ita'atte (*fî ta'atillah*)²⁵⁷ şeklinde açıklanmıştır.

“وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا” / *Ve insanların dalga dalga Allâh'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman*²⁵⁸ ayetindeki Allah'ın dininden maksat İslam dinidir, şeklinde tefsir edilmiş ve bu açıklama için *إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ* “*Allah nezdinde hak din İslâm'dur,*”²⁵⁹ ayeti delil olarak gösterilmiştir.²⁶⁰ Taberi ise Allah'a ita'atte, şeklinde de tefsir etmiştir.²⁶¹ Kanaatimizce buradaki Allah'ın dini kavramsal anlamdaki dindir ve ondan maksat ise İslam dinidir.

2.2. KUR'AN'DA SEBÎLULLAH TERKİBİNİN KARŞITI OLAN İFADELER

2.2.1 Sebîlullah ile Zıt Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızlı İfadeler

Kur'an'da (*سبيل*) *sebîl* kelimesinin hak yolu, Allah'ın yolunu gösteren kelimelere muzaf olarak olumlu anlamda kullanıldığı gibi, bunun karşıtı olan *et-tâğut, el-ğayy, el-mücrimin, el-müfsidin* gibi kelimelere de muzaf olmuş ve *sebîlü't-tâğut, sebîlü'l-ğayy, sebîlü'l-mücrimin, sebîlü'l-müfsidin, sebîlü'l-lezine la ya'lemûn* şeklinde kullanılmıştır. Bu ifadeler aynı zamanda (*سَبِيلِ اللَّهِ*) *sebîlullah* ifadesinin ya tam karşıtı veya karşıtının bir kısmı anlamında da kullanılmıştır. Şimdi (*سبيل*) *sebîl* kelimesinin bu gibi olumsuz ifadelerle muzaf durumunu görelim.

2.2.1.1 Sebîlü't-Tağût:

Tuğyan ‘*isyan ve günahla sınır tanımayacak ölçüde ileri gitmektir.*’²⁶² Tağût kelimesi Allah dışında ibadet edilen ve tapılan her şey için kullanılır. Sapıklığın

²⁵⁶ Nur 24/ 2.

²⁵⁷ Taberî, *a.g.e.* XVII/140-144; Cürcanî, Abdulkahir b. Abdirrahman, *Dercu'd-Dürer fî Tefsîri'l-Ayi ve's-Süver*, I-IV, I. bsk., Medine, 2008, IV /1274.

²⁵⁸ Nasr 110/ 2.

²⁵⁹ Ali İmran 3/ 19.

²⁶⁰ Tabatabaî, *a.g.e.*, XX/436.

²⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, XXIV/705.

²⁶² İbnü Faris, *a.g.e.*, III/412; Râğıb el-İsfehanî, *a.g.e.*, s.454.

(dinsizliğin) başını çeken herkes aynı zamanda tağût'tur. Tağût kelimesi hem müfred hem cemi' için, aynı zamanda hem müzekker hem müennes için kullanılır.²⁶³

Tağût, azgın, sınır tanımaz, Allah yerine kendisine tapınılan, zulüm, cebir ve şiddet kullanan Firavun ruhlı, şeytan yaratılışı varlık olarak manalandırılmaktadırlar. Hayra engel olan tüm kişi ve güçlere de tağût denmektedir.²⁶⁴ Tağût'un görüneni yanında görünmeyeni de vardır. Putların tağût olarak isimlendirilmeleri, onların tuğyanları ifade de birer vasıta olmalarındandır. Esasında tağût daima akıl ve ruh sahibi varlıktan yani insandan olur. Ve Allah'a karşı küfre saplananların dostları, tağüttur ve onlar, tağût yolunda savaşırlar.²⁶⁵

Tağût kelimesinin kökü olan *tuğyan*, türevleriyle birlikte (tağût dahil) Kur'an'da 40 yerde geçer.²⁶⁶ *Tağût* ifadesinin yer aldığı ayet sayısı ise sekizdir.²⁶⁷ Tağût kelimesine izafe edilen (سَبِيلِ الطَّاغُوتِ) *sebili't-tağût* ifadesi sadece bir ayette geçmektedir. Ayetin metni ve meali şöyledir:

“الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ / *İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğût (bâtıl davalar ve şeytan) yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın...*”²⁶⁸

Bu ayette iman edenler için (سَبِيلِ اللَّهِ) *sebilullah* ifadesi ile inkar edenler için kullanılan (سَبِيلِ الطَّاغُوتِ) *sebili't-tağût* ifadeleri zıt anlamda ve bir arada kullanılması dikkat çekicidir. Demek ki *sebili't-tağût* tamlaması, *sebilullah* tamlamasının tam zıttıdır. Kur'an *tağût*'u, *tuğyan*'ı, yaşayan ve yaşatan kişi ve kudret manasında kullanır ve Allah'a imanın gerçek anlamına ulaşması için *tağût*'a karşı çıkmanın zaruretine dikkat çeker.²⁶⁹

²⁶³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طنعى) md., VIII/444.

²⁶⁴ Yurdagür, Metin, "Tağût", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX / 372.

²⁶⁵ Bakara, 2/257; Nisa 4/76.

²⁶⁶ M. Fuad Abdalbaki, *a.g.e.*, s.541,542.

²⁶⁷ Bakara 2/256, 257; Nisa 4/51,60,76; Maide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17.

²⁶⁸ Nisa 4/ 76.

²⁶⁹ Bakara 2/ 256.

Kur'an, inananların Allah yolunda, inanmayanların da tağutun yolunda savaşıacaklarını belirtir. Ayrıca müminlere, şeytanın dostlarıyla savaşmaları, onlardan korkmamaları emredilmekte ve şeytanın tuzağının öyle sanıldığı gibi kuvvetli değil, zayıf olduğu bildirilmektedir. Şeytanın tuzağı zayıftır, çünkü insanların gönlüne hep dünya tutkusu aşılar. Onun yolunda savaşanlar, dünya menfaati veya onur için savaşır. Ahireti düşünmezler, ona inanmazlar. Savaş ciddileşip işin ucunda ölüm de görününce içi yaşama hırsı dolan insan, ölmek istemez, daha çok yaşamak için kaçar. Ama Allah'a ve ahiret gününe inanan mümin ölümden korkmaz. Asıl hayatın ahirette olduğunu, en büyük mükâfatın cennette şehitlere verileceğini kesinlikle bildiği için gerektiğinde ölmekten asla çekinmez.²⁷⁰

Tuğyana sapanların cezaları, bir tabiat tuğyanı olan ateşle verilecektir. Tuğyancı zalimlerin cezalandırılmasında en uygun yol cehennemle ceza yoludur.²⁷¹ Cehennem bir gözetleme yeridir, tuğyana sapmışlar için bir varış yeridir.²⁷² “Tağut her devirde, Firavun ruhlu kişilerle, onların yordakçıları olan güruhun genel adı, cins ismidir. Tağut, İblis-Şeytan kuvvet ve idealini fiziksel güç ve birimler haline gelmesini, aksiyona dönüşmesini gerçekleştiren insani unsurdur.”²⁷³

2.2.1.2 *Sebîlü'l-Ğayy*:

Ğayy, ğ-v-y fiilinden türemiş bir masdardır. *Doğru yoldan sapmak, sapıklık içine girmek, yanlış yola sevk etmek, yönlendirmek, fesad* gibi manalara gelmektedir.²⁷⁴

Kur'an'da bütün azgınlık ve sapma yollarına '*sebîl*' denilir. Ama bu sebillerin ortak adı *sebîlü'l-ğayy*'dir. Allah Teala yeryüzünde kibirlenenler hakkında;

وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِغْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ“
.../...*Onlar doğru yolu (sebîlü'r-rüşd) görseleler, onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu*

²⁷⁰ Ateş, a.g.e., II/322,323.

²⁷¹ Naziat 79/39.

²⁷² Nebe 78/21, 22.

²⁷³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Yeni Boyut Yay., İst. 1997, 8. Bsk., s.558-562.

²⁷⁴ İbn Manzur, a.g.e., XV/140; İsfehani, a.g.e., s.551.

(*sebilü'l-ğayy*) görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, âyetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular,”²⁷⁵ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu ve devamındaki ayette yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri ayetlerinden çevireceğini, her türlü ayeti, mucizeyi gösterse de onların yine inanmayacaklarını, doğru yolda değil, eğri yolda (*sebilü'l-ğayy*) yürüyeceklerini, Allah’ın ayetlerini ve ahiret gününü yalanlayanların bütün işlerinin ve iyiliklerinin boşa çıkacağını bildirmektedir.

2.2.1.3 *Sebîlü'l-Mücrimîn:*

Kur’an’da *sebîlullah* ifadesinin zıddı olarak kullanılan ifadelerden biri de *سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ* / *Sebîlü'l-Mücrimîn* (suçluların yolu) kavramıdır. Bu ifade Kur’an-ı Kerîm’de sadece bir yerde geçmektedir. O da şu ayettir:

“وَكَذَلِكَ نُنْفِصِلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ” / *Böylece ayetleri açıklıyoruz ki, (Sebîlü'l-Mücrimîn) suçluların yolu belli olsun.*”²⁷⁶

Bu ayetten maksad şudur: “Biz sana bu sûrede, tevhid, nübüvvet, kaza ve kaderin doğruluğu hususundaki delillerimizi serdettiğimiz gibi, aynı şekilde ehl-i bâtılın inkâr ettiği her hakkı isbat hususunda da delil ve hüccetlerimizi sana tafsilatlı olarak anlatıp, hakkı bâtıldan ayırıyoruz.”²⁷⁷ *Suçluların yolu* ifadesi ile batıl üzere olanların yolu anlamında kullanılmaktadır.

2.2.1.4 *Sebîlu'l-müfsidîn:*

Kur’an’da, sapıklık yolunu ifade etmek üzere kullanılan ifadelerden biri de *sebilü'l-müfsidîn* kavramıdır. Bu, *bozguncuların, fesatçıların yolu* demektir. Bu kavram da Kur’an’da yine bir yerde geçmektedir.

²⁷⁵ A’raf 7/146.

²⁷⁶ Enam 6/55.

²⁷⁷ Razi, *a.g.e.*, VI/306.

“.../... (Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavminin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, (sebilü'l-müfsidine) bozguncuların yoluna uyma.”²⁷⁸

Bu ayetteki *sebile'l-müfsidîn* ifadesi, Rabbine isyan etmekle ve Rabbine isyan edenlere yardım etmekle yeryüzünde bozgunculuk çıkarıcıların yolu, demektir.²⁷⁹ İfsad çıkarıcıların yolu derken, müminlerin takip ettiği yolun tam zıttı olan yol kastedilmektedir. Buradaki *sebil* kelimesi yol, ancak müfsitlerin yolu kastedilerek, sünnetteki olumsuz kullanım tarzıyla da örtüşmektedir.

2.2.1.5 *Sebilü'l-lezîne la ya'lemûn*:

Sebilullah ifadesinin zıddı olarak kullanılan diğer bir ifade de *سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ* / *sebile'l-lezîne la ya'lemûn* (bilmezlerin/cahillerin yolu) kavramıdır. Bu kavram Kur'an'da bir yerde geçmektedir:

“ قَالَ فَمَا أَجَبْتِ دَعْوَتِكُمْ فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ / (Allah): İkinizin de duası kabul olunmuştur. O halde siz doğruluğa devam edin ve sakın (sebile'l-lezîne la ya'lemûn) o bilmezlerin/cahillerin yoluna gitmeyin! dedi.”²⁸⁰

Sebile'l-lezîne la ya'lemûn (cahillerin/bilmezlerin yolu) ifadesi, va'dimin hakikatini bilmeyen kimselerin yolu, şeklinde açıklanmıştır.²⁸¹

2.2.2 *Sebilullah* ile Zıt Anlamda Kullanılan *Sebil* Lafızsız İfadeler

Kur'an-ı Kerim'de *sebilullah* ifadesinin zıttı olan, ancak içinde *sebil* lafzının bulunmadığı bazı kavramlar vardır. Bu kavramlar *sebil* lafzıyla eş ve *sebilullah* ile zıt anlamlı ifadelerdir. Bunlar şunlardır:

²⁷⁸ A'raf 7/ 142.

²⁷⁹ Taberî, a.g.e., XIII / 88.

²⁸⁰ Yûnus 10/ 89.

²⁸¹ Taberî, a.g.e., XV / 188.

2.2.2.1 Sıratu'l-Cehîm

Daha önce *sırat* kelimesinin *sebîl* kelimesiyle eş anlamlı ve iki kelimenin de yol anlamında kullanıldığı belirtilmişti.²⁸² Bu bağlamda sebîlullah'ın zıttı olarak Kur'an'da *sıratı'l-cahîym* “Cehennem yolu” olarak bir yerde geçmektedir. Ayet şöyledir:

“صِرَاطِ الْجَحِيمِ / فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ / Onları (sıratı'l-cahîym'e) cehennem yoluna götürün!”²⁸³

2.2.2.2 Tariku Cehennem

Kur'an-ı Kerîm'de (طَرِيقَ جَهَنَّمَ) *tarîku cehennem* “Cehennem yolu” olarak geçen bu ifade, sebîlullah'ın neticesinde varılacak *cennet yolunun* zıttı olan yoldur. Ayetin metin ve meali şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُعْزِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

“O inkâr edip zulmedenler var ya, Allâh onları ne bağışlayacak, ne de bir yola iletecektir. Sadece cehennem yoluna (iletecek ve) orada sürekli kalacaklardır.”²⁸⁴

2.3. KUR'AN'DA SEBÎLULLAH İFADESİNİN KULLANIMI

2.3.1 Sebîlullah İfadesinin Kullanım Şekli

Sebîlullah ifadesinin Kur'an'daki kullanımına bakılacak olursa, *fi sebîlillah*, *fi sebîlihi*, *fi sebîlî*, *sebîlî*, *ila sebîli rabbike*, *sebîle men enabe ileyye*, *an sebîlillah*, *an sebîlihi*, *an sebîlike* şeklinde geçtiği görülür.

Tespit ettiğimiz kadarıyla (سَبِيلِ) *sebîl* kelimesinin Allah'a izafe edilerek en çok yer aldığı sûreler Bakara, Nisa ve Tevbe sûresidir. Bakara sûresinde 10 defa (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*, 1 defa da (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah* olmak üzere toplam 11 defa geçer. Nisa sûresinde 9 defa (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*, 2 defa da (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah* toplam 11 yerde geçer. Tevbe sûresinde 9 defa (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*, 1 defa da (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah* olmak üzere toplam 10 yerde geçmektedir. *Sebîlullah* ifadesinin *fi* veya ‘*an*

²⁸² Çalışmamızın “Sebil Kelimesiyle Eş ve Yakın Anlamda Kullanılan İfadeler” başlığına bakınız.

²⁸³ Saffat 37/ 23.

²⁸⁴ Nisâ 4/ 168-169.

harfî cerleriyle kullanımlarında, iyi ve kötü eylem için olmaları dikkat çekmektedir. Tespitimize göre, Allah yolunda yapılması gereken hayırlı ameller için (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) *fi sebîlillah*²⁸⁵ ifadesi, Allah yolundan sapmak veya saptıran olumsuz eylemler için de (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah*²⁸⁶ ifadesi kullanılmaktadır.

2.3.2 Mekkî Sûrelerdeki Kullanımı

Mekkî sûrelerin medenî sûrelerden kronolojik bakımdan önce olduğu için *sebîlullah* kavramının geçtiği Mekki Sureler'deki kullanıma bakıldığında, Medenî surelerden farklılık arz ettiği görülür. Tespit ettiğimiz kadarıyla Mekkî ayetlerdeki *sebîlullah* ifadesinin geçtiği yerlerdeki kullanımın tamamı, (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) *an sebîlillah* şeklindedir ve on bir ayettir.²⁸⁷ Harf-i cer olan (عَنْ) *an* harfîyle kullanılan *an sebîlillah* ifadesinin geçtiği Mekkî ayetlerin yine tamamı, (أَصَلَّ) *edalle* 'yoldan saptırdı' ve (صَدَّ) *sadde* 'yoldan alıkoydu' fiilleri ile kullanılmıştır. Bu husus dönemin toplum yapısının bulunduğu durumu anlama bakımından dikkat çekicidir.

Mekkî ayetlerdeki *sebîlullah* ifadesinin geçtiği konular ise din ve dini kurallar, ahiret hayatı, itikat, yemin ve ilim ile ilgili konulardır. Henüz cihat, savaş ve ibadet gibi konular, Mekke dönemine uygun olarak bu ayetlerde ele alınmamıştır. Mesela En'am Suresindeki وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

"Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar,"²⁸⁸ ayeti, Ey Muhammed putları Allah'a denk tutan müşriklerin sözüne uyarsan seni Allah'ın dininden saptırırlar, şeklinde tefsir edilmiştir.²⁸⁹ Yani *Allah'ın*

²⁸⁵ Bakara 2/ 154, 190, 195, 218, 244, 246, 261, 262, 273; Âli İmrân 3/ 13, 146, 157, 167, 169; Nisa 4/ 74, 75, 76, 84, 89, 94, 95, 100; Maide 5/ 54; Enfal 8/ 60, 72, 74; Tevbe 9/ 19, 20, 34, 38, 41, 60, 81, 111, 120; Hac 22/ 58; Nûr 24/ 22; Muhammed 47/ 4, 38; Hucurât 49/ 15; Hadid 57/ 10; Saff 61/ 11; Müzzemmil 73/20.

²⁸⁶ Bakara 2/ 217; Âli İmrân 3/ 99; Enfâl 8/ 36; Hac 22/ 25; Sâd 38/ 26; A'raf 7/45; A'raf 7/ 86; Hüd 11/ 19; Lokman 31/ 6; Nahl 16/ 88; Nahl 16/ 94; İbrâhim 14/ 3; Enfâl 8/ 36; Hac 22/ 9; Nisa 4/ 167; Muhammed 47/ 1, 32, 34; Münafikun 63/ 2; Mücadile 58/ 16.

²⁸⁷ En'am 6/ 116 ; A'raf 7/ 45, 86; Enfâl 8/ 36; Hüd 11/ 19; İbrâhim 14/ 3; Nahl 16/ 88, 94; Lokman 31/ 6; Sâd 38/ 26 (iki yerde).

²⁸⁸ En'am 6/ 116.

²⁸⁹ Taberî, *a.g.e.*, XII / 64.

yolu ifadesi Allah'ın dini, nebi ve resullerin üzerinde oldukları din²⁹⁰ ve Allah'ın bildirdiği dinin kuralları olarak açıklanmıştır.

Müşrikler, hem Resûl-i Ekrem'le hem de mü'minlerle murdar olan hayvanın etinin yenmesi hususunda tartışmışlar. Müslümanlara “Siz kendi kestiğinizi yiyorsunuz, Rabbinizin öldürmüş olduğunu yemiyorsunuz. Bu nasıl olur?” diye itiraz eden kâfirlere cevap olarak Cenab-ı Hakk, En'am suresinin 116 ncı ayetini indirmiştir.²⁹¹

Yine Arâf sûresindeki; *الَّذِينَ يَصْنُدُونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ* / “Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir,”²⁹² ayetindeki ‘*an sebîlillah*’ ifadesi ‘*an dînillah*’ şeklinde tefsir edilmiş ve Hasen el-Basrî’den *sebîlullah*’ın Allahın kulları için seçmiş ve kendilerine de yaşanması için emrettiği Allah’ın dini (*dinullah*) olduğu nakledilmiştir.²⁹³

Enfal sûresindeki ; *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصْنُدُوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا* / *Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar,*²⁹⁴ ayetindeki *Allah yolundan alıkoymak* ifadesi Allah’ın dininden, peygamberin inandığı dinden alıkoymak olarak açıklanmıştır.²⁹⁵ Nahl sûresindeki;

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَرَلَّ قَدَمٌ بَعْدَ نُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ “*Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde (İslâm'da) sebat etmişken ayağınız kayar da (insanları) Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötülüğü tadarsınız,*²⁹⁶ ayetindeki *Allah yolundan alıkoymanız* ifadesi de Allah’ın dininden *çıkmanız veya çıkarmanız* şeklinde tefsir edilmiştir.²⁹⁷

Örnek verilen bu ayetlerdeki *sebîlullah* ifadesinin, Mekke dönemindeki kullanımı, Allah’ın Hz. Muhammed’e gönderdiği din, Allah’ın dini, Hz. Muhammed’in

²⁹⁰ Maturidî, *a.g.e.*, II /166.

²⁹¹ Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsir*, Arslan yayınları, V/218; Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, IV/1990.

²⁹² A'raf 7/ 45.

²⁹³ Maturidî, *a.g.e.*, II /234.

²⁹⁴ Enfâl 8/ 36.

²⁹⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, II/166.

²⁹⁶ Nahl 16/ 94.

²⁹⁷ Maturidî, *a.g.e.*, III /118; Zemahşerî, *a.g.e.*, III/161.

tebliğ ettiği ve inandığı din ve şariat anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın yolu olarak tercüme edilen *sebîlullahın*, Allah'ın dini, tevhit dini, Hz. Muhammed'in inandığı ve tebliğ ettiği din şeklinde anlaşılması, başlangıç açısından gayet doğal ve anlamlıdır.

Bu dönemdeki dinin kurallarına baktığımızda, henüz ibadetlerin, cihad ve muâmelât gibi hususların, Allah'ın dininde, Allah'ın yolunda belirginleşmediği görülür. Yani kronolojik olarak bu dönemdeki Allah'ın yolu ifadesinden, şirke düşmeme, Allah'a, ahiret gününe, Peygambere iman etme, tevhit ve şariat gibi hususlar anlaşılmaktadır. Sebîlullah ifadesinin geçtiği Mekki ayetleri nüzul sırasına göre bir tablo halinde şöyle verebiliriz:

SEBÎLULLAH İFADESİNİN NÜZÛL SIRASINA GÖRE MEKKÎ AYETLERDEKİ (KRONOLOJİK) TESPİTİ					
NÜZÛL SIRASI	SURE ADI RES. SIRASI/ AYET NO	MEKKÎ / MEDENÎ	KULLANIM ŞEKLİ	KONTEKS	ALAN
38	Sâd38/ 26	Mekkî	'an sebîlillah	Adaletle riayet ve nefse uymama	İman-İtaat
38	Sâd 38/ 26	Mekkî	'an sebîlillah	Dinin kurallarına uymamanın ahireti unutmama anlamına gelmesi	İman-İtaat
39	A'raf 7/ 45	Mekkî	'an sebîlillah	İslâmı kötü göstererek dine girmeye engel olma	İman-Din
39	A'raf 7/ 86	Mekkî	'an sebîlillah	Tehdit ve kuşkulandırarak dine girmeye engel olma	İman-Din
52	Hûd 11/ 19	Mekkî	'an sebîlillah	Allah'ın dinini kötü göstererek dine girmeye engel olma	İman-Din
55	En'âm 6/ 116	Mekkî	'an sebîlillah	Temelsiz tahminde bulunmanın tutarsızlığı	İtaat-İbadet-Ahlak
57	Lokman 31/ 6	Mekkî	'an sebîlillah	dünyayı gaye edinme, temelsiz dini bilgi edinme	İman -İtaat
70	Nahl 16/ 88	Mekkî	'an sebîlillah	İnkârcıların başkalarının hidayetine de engel olması	İman-Din
70	Nahl 16/ 94	Mekkî	'an sebîlillah	Ahdini bozarak kötü örnek olmak	İman-İtaat-Ahlak
72	İbrâhim 14/ 3	Mekkî	'an sebîlillah	İnkâr derecesinde dünyayı ahirete tercih etmek	İman-Din
93	Enfâl 8/ 36	36. Ayet Mekkî	'an sebîlillah	İnsanları Allah'ın dininden engellemek için harcama yapmak	İman -Din

2.3.3 Medenî Sûrelerdeki Kullanımı

Medine döneminde nazil olan ayetler incelendiğinde, *sebîlullah*'tan kastedilenin, Mekke dönemindeki iman edilecek hususlarla beraber Allah'ın yoluna girenlerin kabul etmesi gereken diğer konuları da kapsadığı görülür. Medenî surelerde kullanılan anlamı belirtmeden önce *sebîlullah*'ın kullanım şeklini görmek gerekir. Sebîlullah ifadesinin geçtiği Medenî ayetleri nüzul sırasına göre bir tablo halinde şöyle verebiliriz:

SEBİLULLAH İFADESİNİN NÜZÛL SIRASINA GÖRE MEDENÎ AYETLERDEKİ (KRONOLOJİK) TESPİTİ					
NÜZÛL SIRASI	SURE ADI RES.SIRA/ AYET NO	MEKKÎ / MEDENÎ	KULLANIM ŞEKLİ	KONTEKS	ALAN
3	Müzzemmil 73/ 20	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah'ın dini için savaşmak	İtaat-Amel
88	Hac22/ 9	Medenî	<i>'an sebîlillah</i>	Allah hakkında tartışma, önyargılı biçimde insanları dine girmeye engelleme	İman-İtaat
88	Hac22/ 25	Medenî	<i>'an sebîlillah</i>	İnkarcıların insanların Müslüman olmasına ve Kâbeyi ziyarete engel olmaları	Din-İtaat
88	Hac22/ 58	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini yaşamak için hicret edenlerden ölen ve öldürülenlerin mükâfatı	İtaat
92	Bakara2/ 154	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda şehit olmak	Din-Şehitlik
92	Bakara2/ 190	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah için savaşmak	Din-Cihad
92	Bakara2/ 195	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda maddi fedakarlık	Din-İnfak
92	Bakara2/ 217	Medenî	<i>'an sebîlillah</i>	Allah'ı inkar, dininden ve Mescid-i Haram'dan alıkoymanın büyük vebal olduğu	Din-Amel
92	Bakara2/ 218	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İmanla birlikte hicret ve cihada teşvik	İman-Cihad
92	Bakara2/ 244	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini değerler uğrunda savaşma bilinci	Din-Cihad
92	Bakara2/ 246	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Değerleri uğrunda savaş isteği	İtaat
92	Bakara2/ 246	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Değerleri uğrunda savaşma zorunda kalmak	İtaat-Cihad
92	Bakara2/ 261	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah'ın dini uğrunda harcama yapanların durumu ve mükâfatı	Din-İnfak
92	Bakara2/ 262	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Sadaka vermek, verilen kişiye karşı takınılacak tavrın ahlâki olması	İtaat-İnfak
92	Bakara2/ 273	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah rızası için meşguliyetinden dolayı fakir düşenlere yardım edilmesine teşvik	İtaat-İnfak
93	Enfal8/ 47	Medenî	<i>'an sebîlillah</i>	Taşkınlık ve gösteriş yaparak küfür ve şirkte ileri giderek insanları dinden alıkoyanın davranışlarından uzak olmak	Din-Ahlak
93	Enfal8/ 60	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Cihad için harcama ve infakın mükâfatı	Cihad-İnfak
93	Enfal8/ 72	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İmandan sonra hicret ve cihad edenlerin birbirlerinin yardımcıları olmalarının önemi	Din-Cihad
93	Enfal8/ 74	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İman edip Allah rızası için birbirlerine yardım edenlerin gerçek mümin oldukları	İman-Amel
94	Âli İmrân3/ 13	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İman ve şirk uğruna çarpışan iki gurubun mukayesesi	İman-Cihad
94	Âli İmrân3/ 99	Medenî	<i>'an sebîlillah</i>	Ehl-i Kitabın İslâm'ı kötü göstererek müminleri dinden soğutmaları	İman-İtaat
94	Âli İmrân3/ 146	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah için sıkıntı çekmede sabretmek ve mükâfatı	Din-İtaat
94	Âli İmrân3/ 157	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini yaşarken ölmenin veya şehit olmanın mükâfatı	Din-Cihad
94	Âli İmrân3/ 167	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Münafıkların cihaddan kaçınmaları	İman-Cihad
94	Âli İmrân3/ 169	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda şehit olmak	Din- şehitlik
98	Nisa4/ 74	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Ahret hayatı için din uğrunda cihad etmek	Din-Cihad
98	Nisa4/ 74	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda şehit olan veya mücadelesinde galip gelenin mükâfatı	Din-Cihad
98	Nisa4/ 75	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini değerler ve mazlumlar için cihadın gerekliliği	Din-Cihad
98	Nisa4/ 76	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Müminlerin hak, kafirlerin batıl uğrunda savaşmaları	İman-Cihad
98	Nisa4/ 84	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din ve değerleri için cihada teşvik ve önemi	Din-Cihad
98	Nisa4/ 89	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah rızası için hicretin imanın göstergesi kabul edilmesi	İman-Hicret
98	Nisa4/ 94	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda savaşırken dikkatli olmanın önemi	Din-Cihad
98	Nisa4/ 95	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Cihad edenle etmeyenlerin mukayesesi ve mücahitlerin üstünlüğü	Din-Cihad
98	Nisa4/ 100	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah ve Resulü uğrunda hicret edenin dünya ve ahretteki durumu	Din-İtaat

98	Nisa4/ 160	Medenî	'an sebîlillah	Yahudilerin İslam dinine engel olmaları ve yaptığı kötülüklerin durumu	Din-İtaat
98	Nisa4/ 167	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr edenler ve inkara neden olanların durumu	İman-Amel
99	Muhammed47/ 1	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr yolunu seçip dine engel olanların durumu	İman-Amel
99	Muhammed47/ 4	Medenî	fi sebîlillah	Mü'minlerin Kafirlerle yapacakları savaşta tutumu ve şehit olmak	Din-Şehitlik
99	Muhammed47/ 32	Medenî	'an sebîlillah	Hakkı bildiği halde iman etmeyen ve buna engel olanların durumu	İman-Amel
99	Muhammed47/ 34	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr eden ve dine engel olanların durumu	Din-İman
99	Muhammed47/ 38	Medenî	fi sebîlillah	Dini değerler ve cihad için infak yapmaya teşvik	Din-İnfak
102	Nûr24/ 22	Medenî	fi sebîlillah	Yoksul ve fakir muhacirlere yardım etmemeye yemin etmekten sakındırma	Din-İnfak
103	Münafikun63/ 2	Medenî	'an sebîlillah	Yeminlerle Allah'ın dinine engel olmanın çirkinliği	Din-İman
104	Mücadile58/ 16	Medenî	'an sebîlillah	Yeminlerle Allah'ın dinine engel olmanın akıbeti	Din-İman
105	Hucurât49/ 15	Medenî	fi sebîlillah	Gerçek mümin olmanın vasıfları	İman-Cihad
108	Saff61/ 11	Medenî	fi sebîlillah	Allah ve Resulüne iman ve bu uğurda cihad	İman-Cihad
110	Maide5/ 54	Medenî	fi sebîlillah	Mürtet olacakların yerine samimi müminlerin getirilebileceği	İman-Cihad
112	Hadîd57/ 10	Medenî	fi sebîlillah	Dini değerler ve cihad için harcama yapmanın gerekliliği	Din-İnfak
113	Tevbe9/ 19	Medenî	fi sebîlillah	Din uğrunda cihad edenle Kabe'ye hizmet arasındaki mukayese ve cihadın üstünlüğü	Din-Cihad
113	Tevbe9/ 20	Medenî	fi sebîlillah	İnanan ve din uğruna cihad edenlerin mertebesi	Din-Cihad
113	Tevbe9/ 34	Medenî	'an sebîlillah	Yahudi ve Hristiyan din adamlarının insanları İslam'dan engellemeleri	Din-İtaat
113	Tevbe9/ 34	Medenî	fi sebîlillah	Mal biriktirip Allah yolunda harcamayanların akıbeti	Din-İnfak
113	Tevbe9/ 38	Medenî	fi sebîlillah	Mü'minler için din uğrunda seferber olmanın gerekliliği	İtaat-Cihad
113	Tevbe9/ 41	Medenî	fi sebîlillah	Din uğrunda cihadın gerekliliği	İtaat-Cihad
113	Tevbe9/ 60	Medenî	fi sebîlillah	Zekatın verileceği yerler	İtaat-Zekat
113	Tevbe9/ 81	Medenî	fi sebîlillah	Allah için cihada katılan ve katılmayanların durumu	İtaat-Cihad
113	Tevbe9/ 111	Medenî	fi sebîlillah	Kutsal kitaplarda cihad sonucu şehid olanların mükafat görmesinin vurgulanması	Din-Şehitlik
113	Tevbe9/ 120	Medenî	fi sebîlillah	Medine ve çevresindeki halkın Resulullah'la beraber cihad etmesinin gerekliliği	Din-Cihad

2.3.3.1 Medenî Sürelerdeki 'An Sebîlillah' Şeklindeki Kullanımı

Medenî sûrelerde geçen *sebîlullah* ifadesi, ya '*an sebîlillah*' veya '*fi sebîlillah*' şeklinde geçmektedir. '*An sebîlillah*' şeklinde geçen ayetlerdeki *sebîlullah* ifadesinin kullanıldığı manalara bakıldığında, şu anlamlarda kullanıldığı görülecektir;

2.3.3.1.1 'An dînillah (Allah'ın dininden):

“فَلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ” / De ki:

O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah

katında daha büyük günahdır,”²⁹⁸ ayetindeki *Allah yolundan çevirmek* ifadesi, Allah’ın Hak dininden çevirmek olarak tefsir edilmiştir.²⁹⁹

“ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا / *Yahûdilerin yaptıkları zulümlerden, çok kimseyi Allâh yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara yasakladık,*”³⁰⁰ ayetindeki *Allah yolundan çevirmek* ifadesi, Allah’ın Hak dininden çevirmek olarak tefsir edilmiştir.³⁰¹

“ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا / *İnkâr eden ve (başkalarını da) Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.*”³⁰² ayetindeki *Allah yolundan alıkoyanlar* ifadesi, Allah’ın Hak dininden çevirmek olarak tefsir edilmiştir.³⁰³

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

“Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve (insanları) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (kâfirler) gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır,”³⁰⁴ ayetindeki *Allah yolundan alıkoymak* ifadesi, Allah’ın Hak dininden alıkoymak olarak tefsir edilmiştir.³⁰⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ / *Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler.*”³⁰⁶ ayetteki *Allah yolundan engellerler* ifadesi, insanların Allah’ın dinine, İslam dinine girmelerine engel olurlar, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁰⁷ M. Hamdi Yazır, *Allah’ın yolundan alıkoyarlar* ifadesini, Allah’ın dini (olan islamdan), doğruluktan, Tevrat ve incildeki mukarrer

²⁹⁸ Bakara 2/ 217.

²⁹⁹ Yazır, a.g.e., II/759.

³⁰⁰ Nisa 4/ 160.

³⁰¹ Taberî, a.g.e., IX/391; Matûrîdî, a.g.e., I/160.

³⁰² Nisa 4/ 167.

³⁰³ Taberî, a.g.e., IX/410; Yazır, a.g.e., III/759.

³⁰⁴ Enfal 8/ 47.

³⁰⁵ Taberî, a.g.e., XIII/581; Matûrîdî, a.g.e., II/360.

³⁰⁶ Tevbe 9/ 34.

³⁰⁷ Taberî, a.g.e., XIV/216.

meslekten menediyor,³⁰⁸ şeklinde tefsir etmiştir. Kanatimizce Allah'ın yolundan alıkoyarlar ifadesiyle, Allah'ın dinindeki doğru ahkamdan alıkoyuyorlar şeklinde anlamak gerekir. Buradaki Allah'ın dini islamın veya İslamdan önceki şeriatlerde mukarrer olan doğrular da olabilir.

“ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيحُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ” / *İnsanlardan bazıları, bir bilgisi, bir rehberi ve (vahye dayanan) aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, sırf Allah'ın yolundan saptırmak için yanını eğip bükerek (kibir ve azamet içinde) Allah hakkında tartışmaya kalkar. Onun için dünyada bir rezillik vardır; kıyamet gününde ise ona yakıcı azabı tattıracağız,*³⁰⁹ ayetindeki Allah'ın yolundan saptırmak için ifadesi, Allah'ın dininden yüz çevirmek için, şeklinde tefsir edilmiştir.³¹⁰

“إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...” / *İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoymaya çalışanlar, ...*³¹¹ ayetindeki Allah'ın yolundan (‘an sebîlillah) ifadesi, Allah'ın dininden (‘an dinillah) şeklinde açıklanmıştır.³¹²

“...” / *İnkâr edenler ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, ...*³¹³ ayetinde de Allah'ın yolundan alıkoyanlar ifadesi, Allah'ın dininden alıkoyanlar şeklinde tefsir edilmiştir.³¹⁴

“اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” / *Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan alıkoydular.*³¹⁵ Ayetlerindeki Allah'ın yolundan alıkoydular ifadesi, Allah'ın

³⁰⁸ Yazır, a.g.e., IV/2520.

³⁰⁹ Hac 22/ 8-9.

³¹⁰ Matûrîdî, a.g.e., III /359.

³¹¹ Hac 22/ 25.

³¹² Taberî, a.g.e., XVIII/595.

³¹³ Muhammed 47/ 32.

³¹⁴ Taberî, a.g.e., XXII/186; Matûrîdî, a.g.e., IV /513.

³¹⁵ Mücadele 58/ 16; Münafikûn 63/ 2.

dini olan *islama girmekten alıkoydular*, şeklinde tefsir edilmiş,³¹⁶ Sabunî ise Allah'a iman ve cihattan alıkoydular şeklinde açıklamıştır.³¹⁷

2.3.3.1.2 'An imanin billah (Allah'aimandan):

“قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبِعُونَهَا عَوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ / De ki: Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri *Allah yolundan* çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değilsiniz.”³¹⁸ Matûrîdî, *Allah yolundan* ifadesini, Allah'a imandan çevirmeye şeklinde te'vil ve tefsir etmiştir.³¹⁹ Ancak Zemahşeri bu ifadeyi '*an dinillah* (Allah'ın dininden) şeklinde tefsir etmiştir.³²⁰

“الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ / İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır.”³²¹ Taberi ayetteki *Allah'ın yolundan* ('*an sebîlillah*) ifadesini, *Allah'a ve Peygamberine imandan, tevhitte alıkoyanlar* şeklinde açıklamış,³²² Zemahşerî ise *Allah'ın yolundan* ('*an sebîlillah*) ifadesini, *Allah'ın dini olan islama girmekten alıkoyanların* şeklinde tefsir etmiştir.³²³

“إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ... / İnkâr edenler ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, ...”³²⁴ ayetinde de *Allah'ın yolundan alıkoyanlar* ifadesi, *Allaha ve Peygamberine iman etmekten alıkoyanlar* şeklinde tefsir edilmiştir.³²⁵

2.3.3.2 Medenî Sûrelerdeki Fî Sebîlillah Şeklindeki Kullanımı

Medenî sûrelerde geçen *sebîlullah* ifadesinin *fî sebîlillah* şeklinde geçen ayetlerdeki *sebîlullah* ifadesinin kullanıldığı temel mananın *Allah'ın dinine uyma*

³¹⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, VI /93; Sabûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefasîr, I-III, 4.bsk. Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut,1981, III /343.

³¹⁷ Sabûnî, *a.g.e.* III /285.

³¹⁸ Âli 'İmran 3/ 99.

³¹⁹ Matûrîdî, *a.g.e.*, I /294.

³²⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, I /190.

³²¹ Muhammed 47/ 1.

³²² Taberî, *a.g.e.*, XXII/151.

³²³ Zemahşerî, *a.g.e.*, V /260.

³²⁴ Muhammed 47/ 34.

³²⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXII/187.

yolunda, Allah'a ita'at yolunda olduğunu söyleyebiliriz. Ancak *fî sebîlillah* ifadesi için kullanılan fiil kiplerinden hareketle *Allah'ın dinine uyma yolundaki* konunun ne olduğu anlaşılmaktadır. Bu, bazen Allah'ın dinine icmalen uyma, bazen de infak, zekat, hicret gibi dinin bir veya birkaç emrine uyma, dinin kurallarında Allah'a itaât etme şeklinde anlaşılmaktadır. *Fî sebîlillah* ifadesi için tespit edebildiğimiz bazı anlamlar şöyledir;

2.3.3.2.1 *Fî dînillah (Allah'ın dîni uğrunda):*

“ *Allah yolunda* / وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ”³²⁶ öldürülenlere ölüler demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız,”³²⁶ ayetidir. Burada, *öldürülenlere* veya *öldürülenler için* (لِمَنْ يُقْتَلُ) şeklinde kital fiili ile beraber kullanıldığı için, *Allah yolunda öldürülenler* ifadesi, *Allah'ın dininde (dini yaşama yolunda) şehit olanlar için* şeklinde anlaşılmaktadır.³²⁷ Yani Allah'ın yolu Allah'ın dinidir, ancak kullanılan fiil kipi sayesinde dinin şehitlik yönüyle ilgili olduğunu anlıyoruz.

“ *İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler, ...* ”³²⁸ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, Allah'ın tarîkı ve Allah'ın dini uğrunda, anlamında tefsir edilmiştir.³²⁹

“ *Allah yolunda savaşın, ...* ”³³⁰ ayeti, Allah'ın dini uğrunda savaşın, şeklinde tefsir edilmiştir.³³¹

“ *(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki gurubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışan bir gurup, ...* ”³³² ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dîni uğrunda* tefsir edilmiştir.³³³

³²⁶ Bakara 2/ 154.

³²⁷ Kur'an Yolu, I/241-242.

³²⁸ Bakara 2/ 218.

³²⁹ Taberî, a.g.e., IV/318.

³³⁰ Bakara 2/ 244.

³³¹ Taberî, a.g.e., V/280.

³³² Ali İmran 3/ 13.

³³³ Sabûnî, a.g.e., I/188.

“... وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا فِقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا ...” / *Bunlara: Gelin, Allah yolunda çarpışın; ya da savunma yapın denildiği zaman, ...*³³⁴ ayetindeki *Allah yolunda çarpışın* ifadesi, *Allah'ın dîni olan İslam uğrunda çarpışın*, şeklinde tefsir edilmiştir.³³⁵

“... وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ...”³³⁶ ayetindeki *Allah yolunda öldürülenleri* ifadesi, *Allah'ın dîni olan İslam uğrunda öldürülenleri*, şeklinde tefsir edilmiştir.³³⁷

“... فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ / *Dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. عَظِيمًا* / *Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz,*³³⁸ ayetinde iki defa geçen *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dîni İslam uğrunda* şeklinde tefsir edilmiştir.³³⁹

“... وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ / *Size ne oldu da Allah yolunda, ... zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!*³⁴⁰ ayetinde geçen *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dîni İslam uğrunda* şeklinde tefsir edilmiştir.³⁴¹

“... فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ / *Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın,*³⁴² ayetteki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁴³

³³⁴ Ali İmran 3/ 167.

³³⁵ Razi, a.g.e., IX /87.

³³⁶ Ali İmran 3/ 169.

³³⁷ Celaleyn, Celalüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celalüddin es-Süyûti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Darusselam, Riyad, 2001, s.156.

³³⁸ Nisa 4/ 74.

³³⁹ Taberî, a.g.e., VIII/541; Celaleyn, a.g.e., s.191.

³⁴⁰ Nisa 4/ 75.

³⁴¹ Taberî, a.g.e., VIII/543; *Kur'an Yolu*, II/193.

³⁴² Nisa 4/ 84.

³⁴³ Sabuni, M. Ali, *Safvetu't-Tefasîr*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, IV. Bsk., Beyrut, 1981, I/292.

“ فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ” / *O halde Allah yolunda göç edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin*”³⁴⁴ ayetindeki *Allah yolunda göç* ifadesi, *Allah’ın dini uğrunda göç*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁴⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) *Allah yolunda cihad* ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar.”³⁴⁶ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁴⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَأُ وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

“İman edip de hicret edenler, *Allah yolunda* mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır.”³⁴⁸ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁴⁹

(Ey müşrikler!) / أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (Ey hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah’a ve ahiret gününe iman edip de *Allah yolunda cihad* edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz?³⁵⁰ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁵¹

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ / *Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında*

³⁴⁴ Nisa 4/ 89.

³⁴⁵ İbnu Âşûr, a.g.e., V/152.

³⁴⁶ Maide 5/ 54.

³⁴⁷ Sabuni, a.g.e., I/350.

³⁴⁸ Enfal 8/ 72.

³⁴⁹ Sabuni, a.g.e., I/516.

³⁵⁰ Tevbe 9/ 19.

³⁵¹ Sabuni, a.g.e., I/525.

*satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler.*³⁵² ayetindeki *Allah yolunda savaşırlar* ifadesi, *ilâi kelimetullah* ve *Allah'ın dini uğrunda savaşırlar*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁵³

“... *تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ* / *Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır,*³⁵⁴ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁵⁵

“ *عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ* / *Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır.*”³⁵⁶ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁵⁷

2.3.3.2.2 *Fî ta'atillah (Allah'a ita'atte):*

Yine *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ* “*Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın,*”³⁵⁸ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesini, *Allah'a itaat yolunda* veya *Allah'ın dini uğrunda* anlamalıyız. Nitekim Taberî bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapar:

“Ey müminler Allah'ın yolunda savaşın. Allah'ın yolu, onun açıklamış olduğu (tarikidir) yoludur, Allah'ın kulları için ortaya koyduğu dinidir. Allah Teala ayetinde onlara şöyle sesleniyor: Bana olan ita'atta ve dinimden sizin için koyduğum kurallar üzerine savaşın.”³⁵⁹

“ *الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ* / *İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğut (bâtıl davalar ve şeytan) yolunda*

³⁵² Tevbe 9/ 111.

³⁵³ Sabuni, a.g.e., I/564.

³⁵⁴ Saff 61/ 11.

³⁵⁵ Sabuni, a.g.e., III/374.

³⁵⁶ Müzzemmil 73/ 20.

³⁵⁷ Sabuni, a.g.e., III/469.

³⁵⁸ Bakara 2/ 190.

³⁵⁹ Taberî, a.g.e., III/563.

savaşırılar.”³⁶⁰ ayetinde geçen *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’a ita’atte*, *Allah’ın rızası uğruna* şeklinde tefsir edilmiştir.³⁶¹

“ *وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مَرَاغِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً* / *Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur,*”³⁶² ayetindeki *Allah yolunda hicret* ifadesi, *Allahın ita’at/rızası uğrunda hicret*, şeklinde,³⁶³ bazen de *Allah’ın dini uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁶⁴

“ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ* / *Ey iman edenler! Size ne oldu ki, Allah yolunda savaşa çıkın!*, denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz?”³⁶⁵ ayetindeki *Allah yolunda savaşa çıkın* ifadesi, *Allah’ın düşmanlarıyla Allah’a itaat uğrunda savaşa çıkın*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁶⁶

“ *وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا* / *Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri hiç şüphesiz Allah güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır,*”³⁶⁷ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’a ita’at / Allah rızası uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁶⁸

“ *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ* / *Müminler ancak Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.*”³⁶⁹ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah’a ita’at / Allah rızası uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁷⁰

³⁶⁰ Nisa 4/ 76.

³⁶¹ Taberî, a.g.e., VIII/546; *Kur’an Yolu*, II/195.

³⁶² Nisa 4/ 100.

³⁶³ *Kur’an Yolu*, II/124.

³⁶⁴ Sabuni, a.g.e., I/301.

³⁶⁵ Tevbe 9/ 38.

³⁶⁶ Taberî, a.g.e., II/458.

³⁶⁷ Hac 22/ 58.

³⁶⁸ Sabuni, a.g.e., II/295.

³⁶⁹ Hucurat 49/ 15.

³⁷⁰ Sabuni, a.g.e., III/238.

“ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ / *Ne oluyor size ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır,*”³⁷¹ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah'a ita'at / Allah rızası uğrunda*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁷²

2.3.3.2.3 *Fî emrin lillah (Allah için olan bir iş uğrunda):*

“ إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلَكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / *Kendilerine gönderilmiş bir peygambere: Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım demişlerdi.*

“ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / *Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız? dedi. Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda neden savaşmayalım? dediler.*”³⁷³

Bu ayette Hz. Musa'dan sonra gelen bir Peygamberden, çoluk çocuğu mağdur olmuş ve yurtlarından sürülmüş Benî İsrâilden bazıları, komutasında Allah yolunda savaşacakları bir komutan talebinde bulunmaları konu edinmiştir. Ayette geçen *Allah yolunda savaşalım* ile *Allah yolunda neden savaşmayalım?* ifadeleri, *düşmanlarımız ve Allah'ın düşmanlarıyla Allah için (Allah yolunda) savaşalım / neden savaşmayalım?* şeklinde anlaşılmış³⁷⁴ ve kanaatimizce *fî sebîlillah* ifadesi *fî'd-difai'lillah* şeklinde açıklanmak istenmiştir. Bu ayetteki *fî sebîlillah* ifadesini geniş manada *fî dinillah* (Allah'ın dîni uğrunda) şeklinde anlasak bile, dar manada veya hususi manada Allah'ın dinin emrettiği düşmana ve Allahın düşmanlarına karşı kendimizi kutsallarımızı savunma uğrunda, şeklinde anlaşılabilir.

“ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ / *(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun.*”³⁷⁵ ayetindeki *kendilerini Allah yoluna adanmış* ifadesini, *Allah için olan bir iş uğruna adanmış* şeklinde anlamlandırabiliriz. Tefsirciler bunların Suffe ehli ile (Peygamber Mescidi'nin bir köşesinde barınan kimsesiz ve yoksul müslümanlar)

³⁷¹ Hadid 57/ 10.

³⁷² Sabuni, a.g.e., III/322.

³⁷³ Bakara 2/ 246.

³⁷⁴ Taberî, a.g.e., V/300.

³⁷⁵ Bakara 2/ 273.

Mekke'den hicret eden muhacirler olduğunu ifade etmişlerdir.³⁷⁶ Suffe ehlinin yaptığı gibi Allah rızası için olan ilim tahsili, hicret veya kendini bir işe vakfetmek gibi hususlar, *kendilerini Allah yoluna adanmış* anlamında ve Allah için olan bir iş uğruna kendini vermiş demektir.

“ وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ / Altın ve gümüşü yığıp da onları *Allah yolunda harcamayanlar* yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!”³⁷⁷ ayetindeki *Allah yolunda harcamayanlar* ifadesi, *Allah için olan (zekat, sadaka gibi) bir iş uğrunda harcamayanlar*, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁷⁸

2.3.3.2.4 *Fî cihadin lillah (Allah için olan cihad / savaş uğrunda):*

“ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ / Allah yolunda harcayın, ...”³⁷⁹ infak ayeti, müşriklerden olan Allah'ın düşmanlarıyla cihat etme yolunda (uğrunda) infak edin, şeklinde tefsir edilmiştir.³⁸⁰

“ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ / Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir, ”³⁸¹ ayetindeki *Allah yolunda infak, Allah'a ita'atte infak* şeklinde anlaşılmalıdır. “Allah'a itaat ve ibadet mahiyetinde olan, İslâm'a ve müslümanlara yardım ve fayda getiren her harcama *Allah yolundadır*, Kur'an deyişiyle *fî sebîlillâh*'tır. Bunların en faziletlisi de İslâm'a güç kazandırmaya, onu koruyup geliştirmeye, ülkeyi düşmana karşı savunmaya yönelik bulunan cihad için yapılan harcamalardır.”³⁸² Öyle ise bu ayetteki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah rızası için olan cihad / savaş uğrunda* anlamındadır.

³⁷⁶ Kur'an Yolu, a.g.e., I/427.

³⁷⁷ Tevbe 9/ 34.

³⁷⁸ Kur'an Yolu, II/762; Sabuni, a.g.e., I/534.

³⁷⁹ Bakara 2/ 195.

³⁸⁰ Taberî, a.g.e., III/583.

³⁸¹ Bakara 2/ 261.

³⁸² Kur'an Yolu, I/420.

“...³⁸³ / *Mallarını Allah yolunda harcayanlar, ...*”

ayeti, rivayet edildiğine göre Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf'ın Tebuk seferi öncesinde orduya yaptıkları yardım vesilesiyle nazil olmuştur.³⁸⁴ Yani *Allah için olan savaş uğrunda Mallarını harcayanlar, ...* şeklinde *fî sebîlillâh*'ı anlamlandırabiliriz.

“...³⁸⁵ / *Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler, ...*”³⁸⁵ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah için olan cihad uğrunda* anlamında kullanılmıştır.³⁸⁶

“Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır.”³⁸⁷ Ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah için olan cihad / savaş uğrunda* tefsir edilmiştir.³⁸⁸

“*Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin, ...*”³⁸⁹ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah için olan cihad uğrunda* anlamında kullanılmıştır.³⁹⁰

“*La yestوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله بأموالهم وأنفسهم* / *Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz,*”³⁹¹ ayetindeki *Allah yolunda cihad edenler* ifadesi *Allah için cihad edenler* anlamında kullanılmıştır.³⁹²

³⁸³ Bakara 2/ 262.

³⁸⁴ Kur'an Yolu, I/421.

³⁸⁵ Ali İmran 3/ 146.

³⁸⁶ Kur'an Yolu, I/686.

³⁸⁷ Ali İmran 3/ 157.

³⁸⁸ Sabuni, a.g.e., I/238.

³⁸⁹ Nisa 4/ 94.

³⁹⁰ Sabuni, a.g.e., I/297.

³⁹¹ Nisa 4/ 95.

³⁹² Sabuni, a.g.e., I/298.

“ *Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.* ”³⁹³ ayetindeki *Allah yolunda* ifadesi, *Allah için olan cihad uğrunda* anlamında kullanılmıştır.³⁹⁴

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ.....وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ

/Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) isındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur.”³⁹⁵ Zeccac, *Allah yolunda olana* ifadesini, mücahidlere şeklinde tefsir etmiş,³⁹⁶ Matûridî, ayetteki *Allah yolunda olana* ifadesini, *Allahın ita'atinde olana*, şeklinde tevil etmiş,³⁹⁷ Abdulkadir Cürcanî de *Allah yolunda olana* ifadesini, mücahidlere şeklinde tefsir etmiş,³⁹⁸ bu ifade *Allah için olan bir iş uğrunda* şeklinde de tefsir edilmiştir.³⁹⁹

2.4. SEBÎLULLAH İFADESİNİN ANLAM ALANI VE KAVRAMLAŞMASI

Sebîlullah ile eş ve zıt anlamda kullanılan ifadelerden hareketle *sebîlullah* ifadesinin anlam sınırının belirlendiğini söyleyebiliriz. Daha önce ifade ettiğimiz gibi *sebil* yol demektir. *Sebîlullah* da kısaca *Allah'ın yolu* demektir. Allah'ın yolu da, itikat ve amelde Allah'ın rızasına kavuşturan yoldur. *Sebîlullah* genel bir ifadedir. Allah'a yakınlık için yapılan bütün amelleri kapsamaktadır. Mutlak kullanıldığında genellikle cihad kastedilir. Hatta bu manada çok kullanıldığından sanki cihada mahsus bir kavram şeklinde telakki edilmiştir.⁴⁰⁰ İbnü'l Esir'in bu terime getirmiş olduğu açıklamaya göre *sebîlullah* ifadesinin temel anlamı, Allah'a yakınlık maksadıyla yapılan her türlü ihlâslı ameldir.

³⁹³ Enfal 8/ 60.

³⁹⁴ Celaleyn, a.g.e., s.153; Sabuni, a.g.e., I/511.

³⁹⁵ Tevbe 9/ 60.

³⁹⁶ Zeccac, Ebû İshak İbrahim b. es-Seriy, *Ma'ani'l-Kur'an ve 'İrabuhu*, I-V, I. bsk. (thk. Abdulcelil Abduh Şiblî), Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988, II/456.

³⁹⁷ Maturidi, a.g.e., II/422.

³⁹⁸ Cürcanî, a.g.e., II/895.

³⁹⁹ *Kur'an Yolu*, II/26.

⁴⁰⁰ İbnü'l Esir, a.g.e., II/338-339.

Sebîl kelimesinin en çok Allah ismine izafe edildiği ve bunun ya ‘*an* harf-i cerri ile ‘*an sebîlillah* veya *fi* harf-i cerri ile *fi sebîlillah* olarak Kur’an’da yer aldığı ve mekki ayetlerde de ‘*an sebîlillah* şeklinde geçtiği belirtilmişti. *Sebîlullah*’ın Mekki surelerde şirke düşmeme, Allah’a, ahiret gününe, Hz. Peygambere iman etme, tevhit ve şariat gibi hususlar anlamında, Medenî sûrelerde ise ya cihad, savaş, mücadele ya da zekat, infak, Allah yolunda harcamak veya din, Allah’a itaat ve dinin kurallarını yaşama anlamında olduğu tespit edilmişti.⁴⁰¹

“İnsanın hedefi ve görevi bu dünyada Allah’ın ve onun yarattıklarının hoşnutluğunu kazanmaktır.⁴⁰² Bu hedefe varmak alelâde bir şekilde ve belli belirsiz değil apaçık ve bilinen bir (*sırat – sebîl – tarîk*) yolu takib edecek ve bu yolu da özel birtakım usullerle (*minhac*) gidecektir ki sonuç alabilsin. Ancak bu da yeterli değildir. Bu yolun en doğrusu olduğunu kendisine bildirecek bir delil (*hüda-hadî*) gereklidir. Kur’an, Allah’ın kendi adını vererek (*sebîlillah – sirâtillah*) insana çizdiği yolu böyle bir şekilde sunmakta ve bunun insan için tek ve yeğane bir yol olduğunu anlatmaktadır. Rüşd, kasd, müstakîm gibi bu yolu niteleyen sıfatlar bunun açık birer göstergesidirler.”⁴⁰³ *Sebîlullah* ifadesi, Allah’ın dini anlamında kullanılsa da bunun daha çok dinin işleviyle ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yani *sebîlullah*, teorik ve pratiğin, iman ve amelin beraberce yaşandığı işlevsel bir dindir. Allah’a ve dinine götüren bir yoldur. *Sebîlullah*’ı “insanın mutluluk ve kemale ulaşması için Allah’ın insanın tutmasını ve yürümesini istediği yoldur,”⁴⁰⁴ şeklinde de anlamlandırabiliriz.

Taberî’nin açıklamasına göre, “...Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim...”⁴⁰⁵ ayetindeki Allah Teala’nın “benim yolumda eziyete uğradılar” buyurmasındaki Allah’ın yolundan kasıt, şudur: “Müslümanlar Rablerine olan itaatleri, ibadetleri ve dini Allah için samimi yaşamalarında eziyete

⁴⁰¹ Çalışmamızın ikinci bölümündeki “Kur’an’da Sebîlullah Kavramının Kullanımı” ana başlığı ve alt başlıklarına bakınız.

⁴⁰² Âli İmran 3/ 31.

⁴⁰³ Çalışkan, İsmail, *Kur’an’da Din Kavramı*, Ankara Okulu Y., Ankara, 2002, s.137.

⁴⁰⁴ Tabatabaî, a.g.e., XVI / 198-199.

⁴⁰⁵ Ali İmran 3/ 195.

uğradılar. Bu, Mekke müşriklerinin Rasulullahtan dolayı müminlere eziyet ettikleri olan (*sebilullah*) Allah'ın yolu'dur."⁴⁰⁶ Bu açıklamaya göre *sebilullah*ın anlamı, Allah'a olan itaat, emirlerine boyun eğme, O'na ibadet etme, dini kuralları onun rızası için uygulamak demektir.

Kur'an'da *kıtal* veya *cihad* kelimesi hep *sebilullah* kavramıyla birlikte zikredilmiştir. Bu da, savaştan maksadın hakimiyet kurmak, ganimet elde etmek, cesaret gösterisi veya işgalin olmadığı tam aksine kutsal ve yüce gaye olan i'lâ-i kelimetullah (Allah'ın isminin yüceltilmesi) olduğuna delalet etmektedir.⁴⁰⁷ Hz. Peygamberden nakledilen bir hadis, bu açıklamaları desteklemektedir. Hadis şöyledir:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلدَّكْرِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيَرَى مَكَانَهُ، فَمَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ: مَنْ قَاتَلَ لِيَتَكُونَ كَلِمَةً اللَّهُ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“Adamın biri Hz. Peygamber (s.a.v.)'e geldi ve: “Kimisi ganimet için savaşır, kimisi şan ve şeref için savaşır, kimisi de cesarettteki mevkisini göstermek için savaşır. Allah yolunda olan kimdir?” dedi. O da: “*Kim Allah'ın sözünün (tevhid kelimesinin) izzeti ve yücelmesi için cihad ederse, işte o kimse, (fi sebilillah) Allah yolundadır*” buyurdu.”⁴⁰⁸

Hadisten anlaşılan Allah rızası ve dinin yücelmesi için cihad eden kişi, bu samimi niyetini taşıdığı müddetçe (*fi sebilillah*) Allah yolundadır. Bununla *sebilullah* ifadesinin anlamında samimiyet ve Allah rızasının olduğu görülmektedir. Bu da içten gelen bir arzu, istek ve inançla olabilir. “*Tarîk* kelimesinin irade ile ilgisi olduğu gibi, *sebil* kelimesinin ise daha çok sevgi gibi hususlarla ilgisi vardır. *Tarîk*'den farklı olarak *sebil* kelimesinde “kasıt” manası vardır ve onu kastedene izafe edilir. Allah'ın kastettiği yol manasında (*سبيل الله*) *sebilullah* şeklinde ve daha çok hayırlı işlerde kullanılır.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Taberî, *a.g.e.*, VI /322.

⁴⁰⁷ Sabuni, M.Ali, *Revaiu'l-Beyan Tefsiru Âyati'l- Ahkam minel-Kur'an*, Daru's-Salam, Mekke, 1995, I/210.

⁴⁰⁸ Buhari, İlim, 45, Cihad,15; Müslim, İmaret, 150, 151; İbn Mâce, Cihad, 13, H.No: 2783.

⁴⁰⁹ 'Askerî, *a.g.e.*, s.313.

(سبيل الله) *Sebilullah* /Allah'ın yolu, Allah'ın kastettiği ve istediği, hayırlı ve iyi olan, insanın da kendi isteğiyle severek, samimi bir niyetle takip ettiği, inandığı ve yaşadığı yoldur. Bu yol tek yoldur ve bunun dışındaki yol ve yollar, yani Allah'ın kastetmediği ve hayırlı olmayan yollar, *sebilullah*/Allah'ın yolu anlamına gelmemektedir.

Sebilullah ifadesinin bizzat Hz. Peygamber tarafından izah edildiği bir hadiste de şöyle buyurulmuştur:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ : خَطَّ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - يَوْمًا خَطًّا ثُمَّ قَالَ : « هَذَا سَبِيلُ اللَّهِ » . ثُمَّ خَطَّ خُطُوطًا عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ ثُمَّ قَالَ : « هَذِهِ سُبُلٌ ، عَلَى كُلِّ سَبِيلٍ مِنْهَا شَيْطَانٌ يَدْعُو إِلَيْهِ » . ثُمَّ تَلَا (وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ) .

Abdullah b. Mes'ûd'dan (naklen kendisi) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) bir gün bize bir çizgi çizdi. Sonra, “Bu, *sebilullahtır*/Allah'ın yoludur” buyurdu. Ardından bunun sağından solundan bazı çizgiler çizdi. Sonra, “Bunlar (bir takım) yollardır. Onlardan her yolun başında, ona çağırın bir şeytan vardır.” buyurdu. Sonra da: “*Şüphesiz ki (emrettiğim) bu (yol) benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka aykırı) yollara tâbi olmayın. Sonra sizi onun (yani Allah'ın) yolundan ayırır,*”⁴¹⁰ ayetini okudu.⁴¹¹

Hadiste temsili bir anlatımla *sebilullah*/Allah'ın yolu teriminden kastedilenin sırat-ı müstekîm/Allah'ın dosdoğru yolu olan din olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in “Bu Allah'ın yoludur” dediği çizginin dışındaki çizilen çizgiler, Allah'ın yolu olan *sebilullah* 'ın dışındaki yollar ve şeytanın yönlendireceği yollardır.

⁴¹⁰ En'am 6 / 153.

⁴¹¹ Ebû Davud et-Tayalisi, Süleyman b. Davud, *Müsned*, I. bsk., Matba'atu Meclisi Daireti'l-Me'arifi'n-Nizamiyye, Haydarabad, h.1321, s.33 (H.No: 244); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsned*, Beytu'l-Efkari'd-Düveliyye, Beyrut, 2004, s.326 (I / 435, H. No:4142); Darimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman, *Sünenu'd-Darimî*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2002, Mukaddime, 23 (H.No: 208); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, I-II, (thk. M.Fuad Abdulbaki), Daru'l-Hadis, Kahire, t.y., Mukaddime, 1 (H.No:11).

Reşit Rıza, zekatın verileceği yerlerden *fi sebilillah* ayetini⁴¹² tefsir ederken şu açıklamaları yapar:

“Sebilullah ifadesi, Allah’ın rızasına ulaştırılan itikadi ve ameli yol demektir. Kur’an’da daha çok cihad ve savaşla beraber kullanılmasından dolayı zekat verilecek kimselerden *fi sebilillah* olanların gaziler ve murabıtlar olduğu konusunda mezhepler arasında ittifak vardır. ...Gerçek şu ki burada *sebilullahtan* maksat, fertler dışında dini ve devleti ayakta tutan Müslümanların umumi maslahatlarıdır. Fertlerin haccı bu maslahatlardan değildir. Çünkü hac sadece gücü yetenlere farzdır. Şartları bulunduğu zaman namaz ve oruç gibi farz-ı ayındır. Yoksa devletin dini maslahatlarından değildir. Ancak hac farızası ve ümmetin onu yerine getirmesi devletin dini maslahatlarındandır. Onun için *fi sebilillah* payından hac yollarında emniyetin sağlanması, su, yiyecek ve sağlık şartlarının temin edilmesi için harcanması caizdir. Ancak bunlardan önce sarf edilmeye daha çok gerek duyulan bir yer varsa öncelikle harcama oraya yapılır. *Fi sebilillah* payı dinin ve devletin sorumlu olduğu umumi bütün şer’i maslahatları kapsar. Bunların başında gelen ve en önemlisi, savaşa (cihada) hazırlık için silah almak, asker masraflarını karşılamak, ulaşım araçlarını, araç ve gereçlerini temin etmek gelmektedir.”⁴¹³

Sebilullah/Allah’ın yolu ifadesine, “Allah tarafından konulan ahlaki prensiplerdir” şeklinde verilen anlam ve yapılan yorumlar,⁴¹⁴ kısmen doğru olmakla birlikte, eksik görülebilir. Zira Allah tarafından konulan ahlaki prensipler dışındaki diğer prensipler *Sebilullah* /Allah’ın yolu ifadesinin dışında kalmış olur. *Sebilullah* /Allah’ın yolu, Allah tarafından konulan ahlaki prensiplerle beraber, başta hak, adalet gibi prensipleri ve insanların menfaatleri için konulan Allahın emir ve yasaklarını kapsamaması bakımından anlamlandırma,⁴¹⁵ kanatimizce daha kapsayıcı görünmektedir.

⁴¹² Tevbe 9 /60.

⁴¹³ M. Reşid Rıza, İbn Ali, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, I-XII, II. bsk. Daru’l-Menar, Kahire, 1948, X /579, 587-588.

⁴¹⁴ Elik, Hasan, *el-Kital fi Sebilillah ve Tedaiyatuhu ke Şea’irin İslamiyyin*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31 (2006/2), 119-132.

⁴¹⁵ Elik, a.g.m. s.121.

Sebîlullah ifadesine sosyolojik ve yeni bir anlam yükleyen Ali Şeriati'ye göre *sebîlullah* demek *sebîlunnas* demektir. *en-Nas*, halk demektir. Ona göre Kur'an'da sosyal konuların sözkonusu olduğu her yerde Allah ve en-nas kelimeleri hemen hemen lafız itibarı ile birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her iki kelime çoğu kez karşılıklı olarak yer değiştirebilir ve aynı anlamı kabul eder. Mesela "Din Allah'a aittir" sözünün anlamı, dinin bütün yapı ve muhtevası halka aittir, yoksa ruhban veya kilise diye bilinen bazı kimseler veya bazı kurumların tekelinde değildir, demektir.⁴¹⁶ *Sebîlullah* ifadesini *sebîlunnas* anlamında kabul edersek insanların yolu anlamında değil de insanların yararına olan yol şeklinde tercüme edersek,⁴¹⁷ kanatimizce daha uygun bir anlam elde etmiş oluruz.

⁴¹⁶ Şeriati, Ali, *İslam Sosyolojisi*, (trc. Kenan Sökmen) V. Bsk., Birleşik Yay., İstanbul, 1998, s.120-121.

⁴¹⁷ Elik, a.g.m. s.121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'A GÖRE SEBÎLULLAH'IN TEMEL UNSURLARI VE PRATİK ANLAMI

3.1-KUR'AN'A GÖRE SEBÎLULLAH'IN TEMEL UNSURLARI

Çalışmamızın ikinci bölümünde “Kur'an'da Sebîlullah İfadesinin Kullanımı” anabaşlığı altında sebîlullah kavramının mekki ve medeni surelerdeki *'an sebîlillah* ve *fi sebîlillah* kullanımlarının hangi anlamda olduklarına dair bazı bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgulardan hareketle *sebîlullah*'ın temel unsurlarının ne olduğuna dair tespitler ve bazı değerlendirmeler yapılabilir.

Sebîlullah kavramının Mekki ayetlerdeki kullanımı *'an sebîlillah* şeklinde ve Allah'ın dininden, Allah'a olan iman yolundan, anlamında idi. Medenî ayetlerdeki *'an sebîlillah* şeklindeki kullanımında *'an dînillah* (Allah'ın dininden) ve *'an imanin billah* (Allah'a imandan) anlamında olduğu görülmüştü. *Sebîlullah* kavramının *fi sebîlillah* şeklindeki kullanımının tamamının medeni ayetlerde olduğu ve bu ayetlerde de; *fi dînillah* (Allah'ın dîni uğrunda), *fi ta'atillah* (Allah'a ita'atte), *fi emrin lillah* (Allah için olan bir iş uğrunda), *fi cihadin lillah* (Allah için olan cihad /savaş uğrunda), anlamında kullanıldığı tespit edilmişti. Bu anlamlarda Allah'ın yolundan sapacak veya yolunda olacak olan varlık ise insandır. Bu yol da (*sebîlullah*'tır) Allah'ın yoludur. Öyle ise burada Allah insan ilişkisi sözkonusudur. Allah'ın bu yoluna (*sebîlullah*'a) inanıp inanmamak, sebîlullah'ın inanç unsurunu, inandığı bu yolu (*sebîlullah*'ı) nasıl takib edeceği, neler yapması gerektiği, bu yolun nasıl bir yol olduğu ve nereye götüreceği şeklindeki soruların cevabını da amel denilen eylem unsurunu oluşturmaktadır.

İman ve eylemi (salih ameli) bir arada sayan Kur'an-ı Kerîmin bir ayetinde şöyle buyrulur:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!”⁴¹⁸ Başka bir ayette de şöyle buyrulur;

“إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا” / Ancak tevbe eden, inanan ve iyi işler yapanlar, cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklardır.”⁴¹⁹

Bu ayetlerden anlaşılan Allah'ın yoluna (*sebîlullah'a*) girmek isteyen iman edecek ve salih amelde bulunacaktır. Yani *sebîlullah*'ın temel iki unsuru vardır. Biri Allah'ın yoluna inanmak, diğeri de inandığı bu yolda yürüme eylemidir. İşte bunlar *sebîlullah*'ın temel unsurlarıdır. *Sebîlullah*'ın iman unsuru, aynı zamanda eylemin (amelin) yönünü ve rengini belirlemeye yönelik ilk adımdır. Ancak burada iman ve amelin uyum ilişkisi, hayati önem arz etmektedir.

3.1.1. Sebîlullah'ın İman Unsuru

Sebîlullah'ı, Allah'ın dini, İslam dini, Allah'ın takip etmesini istediği yol vb. anlamlardan hangisini kabul edersek edelim, *sebîlullah*'ın benimsenmesi, kabulü ve olumlu cevap verilmesinin ilk adımı, imandır. Kur'an, kabullenme ve inanmayı, iman,⁴²⁰ tasdik⁴²¹ ve İslam⁴²² kavramlarıyla, red ve inkarı da küfr,⁴²³ cuhd,⁴²⁴ ilhad,⁴²⁵

⁴¹⁸ Bakara 2/ 177.

⁴¹⁹ Meryem 19/ 60.

⁴²⁰ Mazi kalıpta *Âmene* şeklinde bkz. Bakara 2/ 25, 26, 62, 82, 177, 285; Ali İmran 3/ 193; Maide 5/ 111; Ena'm 6/ 82; Taha 20/ 73 vd.; Muzari kalıbında *yu'minü* şeklinde bkz. Bakara 2/ 3, 4, 88, 121, vd.

⁴²¹ Ahzab 33/ 8, 24; Zümer 39/ 33; Tahrir 66/ 12; Me'âric 70/ 26.

⁴²² Bakara 2/ 131; Ali İmran 3/ 20; Ena'm 6/ 14, 71; Mümin 40/ 66.

⁴²³ Bakara 2/ 6, 26, 28, 39 vd.

⁴²⁴ Enam 6/33; Araf 7/51; Hud 11/59 vd.

⁴²⁵ Hac 22/25.

kizb⁴²⁶ gibi kavramlarla ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerîm, iman edilecek hususları bir ayette şöyle sıralar;

*“Ey inananlar, Allah'a, Elçisine, Elçisine indirdiği Kitaba ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitaba inanın. Kim Allâh'ı, meleklerini, Kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür.”*⁴²⁷

Kur'an-ı Kerîme göre iman edilmesi gerekenler, Allah Teâlâ, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahiret günüdür. Allah'a inanmayı tevhit, melekler, kitaplara ve Peygamberlere iman konusunu risalet, ahiret gününe inanmayı da ahiret başlığı altında olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür.

3.1.1.1.Tevhit

Küfür ve şirkin zıttı olan tevhit, “sözlükte bir şeyin tek olduğuna hükmetmek ve onun böyle olduğunu bilmektir. İstılahta ise Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmek (soyutlamak) tır. Tevhit üç şekilde olur; yüce Allah'ın ulûhiyetini tanımak, birliğini tasdik etmek ve O'na hiçbir eş ve ortak kabul etmemektir.”⁴²⁸

Allah'a inanmanın ve O'nun yoluna girmenin ilk basamağı ve Peygamberlerin ilk daveti, tevhittir. Kur'an, peygamberlerin bu önemli ve öncelikli görevini şöyle hatırlatır:

*“Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: “Benden başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin” diye vahyetmiş olmayalım.”*⁴²⁹

İmam-ı Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı eserinde tevhidi şöyle izah eder;

“Tevhidin aslı ve iman etmenin en doğru yolu şudur: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inandım, bunların hepsi de haktır, demek gerekir. Allah Teâlâ sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle tektir.

⁴²⁶ Bakara 2/10, 39; Ali İmran 3/11, 75 vd.

⁴²⁷ Nisa 4/ 136.

⁴²⁸ Karaman, Fikret, “Tevhid” md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2006, s.660.

⁴²⁹ Enbiya 21/ 25.

O, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiç bir şey onun dengi değildir. O yarattıklarından hiç birine benzemez. İsimleri, zati ve fiili sıfatlarıyla daima varolmuş ve var olacaktır.”⁴³⁰

“...الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ... / *İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır,*”⁴³¹ ayetindeki *Allah'ın yolundan* (‘an sebîlillah) ifadesi, *Allah'a ve Peygamberine imandan, tevhitte alıkoyanların şeklinde açıklanmış,*⁴³² ve *Allah'ın dini olan islama girmekten alıkoyanların şeklinde tefsir edilmiştir.*⁴³³ Böylece *sebîlullah*'ın ilk adımının tevhid olduğu, net ve kesindir.

3.1.1.2. Risalet

Yukarıda meali verilen “*Kim Allâh'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür,*”⁴³⁴ ayetinde geçen “*meleklerini, kitaplarını, elçilerini*” kelimeleri, risaleti ve vahyi kasetmektedir. Allah'ın var ve tek oluşuna imandan sonra aslında risalete iman, vahyin birer unsuru olan meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman etmek demektir.

Sebîlullah'ın geçtiği *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ / “İnkâr edenler ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, ...”*⁴³⁵ ayetindeki *Allah'ın yolundan alıkoyanlar* ifadesi, *Allaha ve Peygamberine iman etmekten alıkoyanlar* şeklinde tefsir edilmiştir.⁴³⁶ Yani peygambere, peygambere gönderilen kitaba, vahye iman etmek, *sebîlullah*'ın iman unsurundandır. *Sebîlullah* üzere (Allah'ın yolunda) olmak, risalete, peygambere ve kendisine vahyedilen kitaba ve vahye aracılık eden Cebrâîl'e iman etmeden olamaz. Çünkü yapılacak eylemler (salih ameller) bu imanın tezahürü olursa bir kıymet ifade eder ve insan Allah'ın yolunda olmuş olur, aksi takdirde Allah'ın yolundan sapmış olur.

⁴³⁰ İmam-ı Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, trc. Mustafa Öz), Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981, s.66.

⁴³¹ Muhammed 47/ 1.

⁴³² Taberî, *a.g.e.*, XXII/151.

⁴³³ Zemahşerî, *a.g.e.*, V /260.

⁴³⁴ Nisa 4/ 136.

⁴³⁵ Muhammed 47/ 34.

⁴³⁶ Taberî, *a.g.e.*, XXII/187.

“İnsanı başıboş bırakmadığının somut işareti olarak Allah Teâlâ daima peygamberler göndermiştir. İnsanların daha çok imani ve ahlaki bozulmaların ardından sürüklendiği toplumsal bunalımların yoğunlaştığı dönemlerde gönderilen peygamberlerin asıl görevi; insanları hatalara ve sapkınlıklara karşı uyarmak, Allah’ın nimetlerini haber vermek ve müjdelemektir. Her iki hususun sonucu ahirete yönelik olmasına rağmen asıl etki ve işlevi dünya için geçerlidir. Dinin, insanın dünyada doğruyu bulması çabasına yönelik bu hedefi, Hz. Muhammed ile somut bir kitap olarak insanlara ulaştırılmış ve Allah’ın peygamberler göndermek suretiyle insanlarla kurduğu haberleşme sona ermiştir. Buna göre peygamberler, sadece Allah’ın vahyettiklerini tebliğ ederler.”⁴³⁷

Peygamberliğin, Allah’ın yolunun ne olduğunu bize bildirmesi ve tanıtması konusundaki önemi gayet açıktır. Çünkü Kuran’da tarif edilen *sebîlullah* (Allah’ın yolu) teoriktir. Bunu bilen ve bu yolda ilk yürüyen, bu konuda örnek olan, yani pratiğe dönüştüren kişiler, peygamberlerdir. İşte sebîlullahı son olarak anlatan ve belirleyen kitap Kur’an, bunu bize tebliğ eden ve örnek yaşamıyla gösteren son peygamber de Hz. Muhammed’dir. Önce bunlara inanmadan ve kabullenmeden Allah’ın yolunu bulamayız ve doğru yaşayamayız.

3.1.1.3. Ahiret

Sebîlullah’ın iman unsurundan biri de ahiret hayatına inanmaktır. Kur’an-ı Kerîmde genellikle Allah’a iman ile ahiret gününe iman birlikte zikredilmiştir.⁴³⁸ Kur’an’da ahiret ve ahiret hayatı ile ilgili *el-yevmu’l-âhir*⁴³⁹ (son gün/ahiret günü), *yevmu’l-kıyame*⁴⁴⁰ (kıyamet günü), *yevmu’l-ba’s*⁴⁴¹ (diriliş günü), *yevmu’d-din*⁴⁴² (ceza

⁴³⁷ Çalışkan, *a.g.e.*, s.190-191.

⁴³⁸ Nisa 4/ 136.

⁴³⁹ Bakara 2/ 8, 62, 126, 177, 228.

⁴⁴⁰ Bakara 2/ 85,113, 174, 212.

⁴⁴¹ Rum 30/ 56.

⁴⁴² Fatiha 1/ 4; Hicr 15/ 35; Şuara 26/ 82; Saffat 37/ 20; Sâd 38/ 78.

ve mükafat günü), *yevmu'l-hisab*⁴⁴³ (hesap günü), *yevmu't-telâk*⁴⁴⁴ (kavuşma günü), *yevmu'l-hasre*⁴⁴⁵ (hasret ve pişmanlık günü) gibi farklı isimler kullanılmıştır.

“Terim olarak ahiret, İsrâfil’in Allah’ın emriyle kıyametin kopması için sura ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedi hayata denilir. İsrâfil sûra ikinci defa üfleyince insanlar diriltilip hesaba çekilecek, sonra dünyadaki iman ve amellerine göre ceza ve mükafat görecek, cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girecek ve orada kalacaklardır.”⁴⁴⁶ İnsanın dünya hayatındaki en büyük kaybı onun ölümüdür. Kur’an ise ölümle başlayan ahiret hayatını çok kazançlı bir hayata dönüştürebileceğini ve böylelikle ölümle gelen kaybı kazançlı bir hale getirebileceğini hatırlatır. Mesela Saf suresinde;

“*Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır,*”⁴⁴⁷ buyrulur. Ayette ahiretteki acıklı azaptan kurtaracak objeler olarak önce Allah’a ve resulüne iman belirtiliyor. Daha sonra da imanla birlikte Allah yolunda (*fi sebîlillah*) can ve mal ile yapılacak cihad eylemi hatırlatılıyor. Aslında ahirete iman, Allah yolunda olmaya bir teşvik veya ayrılmaz ikilidir. Çünkü ahirete inanan aynı zamanda Allah yoluna inanmış ve Allah yolunda olmayı kabul etmiş demektir. Bu yola inanmayan ve kabul etmeyen kişi, ahiret gününe inanma ihtiyacı da hissetmez. Yani ahireti inkar eder. Kur’an’da, “*Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir,*”⁴⁴⁸ buyrulur.

Kur’an’da Allah’a ve ahiret gününe inanıp (*fi sebîlillah*) Allah yolunda cihad edenler de üstün görülmüş ve onlarla ilgili şöyle buyurulmuştur:

“(*Ey müşrikler!*) *Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi*

⁴⁴³ Sâd 38/ 16, 27, 53; Mümin 40/ 27.

⁴⁴⁴ Mümin 40/ 15.

⁴⁴⁵ Meryem 19/ 39.

⁴⁴⁶ Kılavuz, Ahmet Saim, *İlmihal I İman ve İbadetler*, I-II, T.D.V.Y., 4.bsk., Ankara, 2003, I/117-118.

⁴⁴⁷ Sâff 61/ 10-11.

⁴⁴⁸ A'raf 7/ 45.

*tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”*⁴⁴⁹

Ahirete iman, kişinin imanının keyfiyeti kadar davranışlarına yansımayı ve pratiğe dökmeyi sağlar. Yani ahirete iman ile amel, orantılıdır. İmanın kuvvetli olması amelin de o nisbette yerine getirilmesini sağlar, imanın olmayışı veya zayıf oluşu da istenilen amelin yerine getirilmemesine veya ihmal edilmesine yol açar.

3.1.2. Sebîlullah'ın Eylem (Amel) Unsuru

Sebîlullah'ın iman unsurunun pratik hayata aktarılması ve *sebîlullah*'ın aynı zamanda eylem (amel) unsurunu oluşturur. Aslında iman için iç unsur dersek, eylem (amel) için de *sebîlullah*'ın dış unsuru diyebiliriz. Bunların her ikisi de birer temel unsur kabul edilmelidir. *Sebîlullah*'ın pratiğe dökülen eylem (amel) unsurunu, ibadetler, muamelât ve haklar ile ahlak başlıkları altında ele almak mümkündür.

3.1.2.1. İbadetler

“İbadet, sözlükte boyun eğmek, teslimiyet içinde tabi olma, kulluk etme, tapınma anlamına gelir. Dini bir terim olarak ibadetin ifade ettiği anlamı açıklamak üzere, “mükellefin, Rabbine duyduğu saygıdan ötürü nefsinin isteklerine karşı durması (Yaratıcısı'nın buyruğuna uygun davranması)dır” ve “Niyete dayalı olmak kaydıyla işlendiğinde sevap kazanılan fiildir” gibi tanımlar yapılmıştır. İbadet edene abid, ibadet edilene ma'bûd ve ibadet mahalline ma'bed denir.”⁴⁵⁰

Kur'an-ı Kerîmde *fî dînillah* (Allah'ın dîni uğrunda), *fî ta'atillah* (Allah'a ita'atte) ve *fî emrinlillah* (Allah için olan bir iş uğrunda) anlamındaki kullanılan *fî sebîlillah* kavramı, Allah'ın buyruğuna uygun davranma yönüyle Müslüman bireyin ibadet yönünü ve *sebîlullah*'ın da amel unsurunu oluşturur. İbadetler namaz ve oruç gibi ya bedenî, ya zekat gibi mali veya hac gibi hem bedeni hem de mali şeklinde

⁴⁴⁹ Tevbe 9/ 19.

⁴⁵⁰ Dönmez, İbrahim Kafi, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, II/330.

olabilir. Kur'an'daki *fi sebilillah* kavramının en çok kullanıldığı ibadet çeşidi ise infak kabilinden zekat ve mali yardımlardır.

Mesela; “ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ / Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!”⁴⁵¹ ayetindeki *Allah yolunda harcamayanlar* ifadesi, *Allah için olan (zekat, sadaka gibi) bir iş uğrunda harcamayanlar*, şeklinde anlaşılmış,⁴⁵² aynı şekilde;

وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 “İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler,”⁴⁵³ ayeti de mali yardım olarak anlaşılmış ve bu ayetin Hz. Ebû Bekr'in Hz. Aişe ile ilgili ifk hadisesinde konuşanlara katılan akrabası Mistah'a bir daha yardımda bulunmayacağına yemin etmesi üzerine nazil olduğu belirtilmiştir.⁴⁵⁴

Sebilullah kavramını din, İslam anlamında da kullanıldığını gözönünde bulundurursak, dindeki ibadet unsuru için söylenebilecekleri, *sebilullah* için de söyleyebiliriz. Zorunlu veya isteğe bağlı olan dindeki ibadetler, bireyin imanı gereği inandığı Rabbine karşı göstermiş olduğu bir saygı, ta'zim ve yakınlıktır. Yani Allah'ın emri ve rızası için yapılır.

3.1.2.2. Muâmelât ve Haklar

Sebilullah'ın eylem (amel) unsurunun bir yönü de, Allah'ın yolunda olanların O'nun isteği doğrultusunda yapması gereken muâmeleler ve riayet etmesi gereken haklardır. Muâmelât, “kişinin kişilerle ve bir tüzel kişi olan devletle münasebetlerini düzenleyen ve fıkhi müeyyidesi olan hükümlerdir.”⁴⁵⁵ Günümüzde buna genel anlamda hukuk kuralları da diyebiliriz. Nasıl ki ibadet, birey ile Allah arasındaki kişinin

⁴⁵¹ Tevbe 9/ 34.

⁴⁵² *Kur'an Yolu*, II/762; Sabuni, a.g.e., I/534.

⁴⁵³ Nur 24/ 22.

⁴⁵⁴ Maturidi, a.g.e., III/445.

⁴⁵⁵ Dönmez, a.g.Ansiklopedi, III/251.

görevlerini düzenleyen ve fıkhi bir yaptırım olan hükümler ise, muâmelât da birey ile çevresi arasındaki kişilerin görevlerini düzenleyen ve yaptırım olan hükümlerdir.

Fıkıhta muâmelât, alışveriş, kira, şirketler, hibe, vekâlet, kefâlet gibi hukuki işler, aile hukukunu ihtiva eden nikah talak, reda', devletler hukuku ile ilgili siyer cihâd, muhakeme usulü ile ilgili kazâ, vasiyet ve miras gibi konuları kapsar. Ancak günümüz İslam hukukçuları muâmelâtı daha çok borçlar hukuku anlamında kullanmışlardır.⁴⁵⁶ Yine *sebîlullah* (Allah'ın yolu) kavramının din anlamını kabul ederek, dindeki her türlü muâmelât işleri için söylenebilecekleri, *sebîlullah* için de söylemek mümkündür. Yani dinin bir unsuru olan muâmelât, aynı zamanda Allah'ın yolu anlamındaki *sebîlullah*'ın da bir unsurudur. Çalışmamızın ikinci bölümündeki “Medenî Sürelerdeki Fî Sebîlillah Şeklindeki Kullanımı” başlığı altında *sebîlullah* kavramının geçtiği ayetlerdeki anlamı sınıflandırırken, *fî ta'atillah* (Allah'a ita'atte), *fî emrin lillah* (Allah için olan bir iş uğrunda), *fî cihadin lillah* (Allah için olan cihad/savaş uğrunda) şeklinde verilen alt başlıklardaki ayetler muâmelât için de örnek gösterilebilir.

Haklar da *sebîlullah*'ın eylem (amel) unsurunun bir parçasıdır ve muâmelât ile iç içedir. Bu başlık altında hakkın çoğulu olan hukuk, yani haklardan kasedilen, “dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar demektir. Haklar temelde Allah hakkı ve kul hakkı olarak ikiye ayrılmakla birlikte, bir kısım fiiller hem kul hem de Allah hakkını ilgilendirdiğinden müşterek haklar şeklinde üçüncü bir haktan sözedilebilir.”⁴⁵⁷ Burada konumuz olan haklar hukuku'l-ibâd denilen kul haklarıdır. Bunlar aynı zamanda temel insan haklarıdır. Müşterek hakların bir yönü Allah hakkı olduğu gibi bir yönü de kul haklarıdır.

Kul hakları, başkalarına ait olan ve dokunulmaz kabul edilen maddi ve manevi imkanlara denir.⁴⁵⁸ “Kul hakkı fertlerin şahsi ihtiyaçlarını gideren ya da menfaatlerini temin eden hükümlerdir. Daha çok özel hukukla alakalı, aynî haklar, alacak hakları ve ferdî hürriyetlerle ilgili hükümler bu guruba girer. Şahıslar, bu hükümlerin kendilerine

⁴⁵⁶ Paçacı, İbrahim, “Muâmeât” md.,*Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., s.453.

⁴⁵⁷ Paçacı, a.g.e, s.267.

⁴⁵⁸ Karagöz, İsmail, “Hukuku'l-İbad” md.,*Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., s.268.

verdiği haklardan hukukun genel prensipleri çerçevesinde, diledikleri gibi yararlanırlar. Allah haklarından farklı olarak, bu haklardan istifade edip etmemek hak sahibi şahısların takdirine kalmıştır. Şahıslar dilerse kul hakkı olan bu hükümleri değiştirebilirler. Mesela kişi başkasındaki borcunu ondan alma hakkına sahip olduğu gibi borçluyu ibra etme yolunu tercih edebilir.”⁴⁵⁹

Allah yolunda (*fi sebilillah*) olan, islamin emrettiği kurallara uyan ve bu çizgide olan kimsedir. Bu kurallardan bazıları da insan haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların ihlal edilmemesidir. Yaşama, çalışma, ticaret, mülk edinme, eğitim, özel hayatın mahremiyeti, ikamet ve seyahat, kanun önünde eşitlik ve kendini savunma hakları, hatta inanç ve ibadet hakkı gibi haklar kul haklarındandır. Din kardeşliği hakları, komşuluk hakları, akrabalık hakları, ana baba hakları, karı koca hakları, çalışanların hakları gibi haklar da kul haklarındandır. *Sebilullah* kavramının *fi ta'atillah* (Allah'a ita'atte) anlamında geçtiği ayetler, muâmelât ve haklar için örnek verilebilir. Mesela;

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فَيَسْئِلُ اللَّهُ وَلَا يَطُورُونَ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa dûçar olmaları, kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir.”⁴⁶⁰ ayetindeki Allah yolunda ifadesi, Allah'a ita'at uğrunda, şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁶¹ Belki bu ayette muâmelâtın bir unsuru olan savaş ve savunma hukukundan bahsedileceği gibi, bazı temel insan haklarını savunmadan da bahsedilebilir.

3.1.2.3.Ahlak

Sebilullah'ın eylem (amel) unsurundan ibadet, muâmelât ve haklarla içiçe diyebileceğimiz bu unsurun bir parçası da ahlaktır. Ahlak, “insanın iyi veya kötü olarak

⁴⁵⁹ Hacak, Hasan, “Hak” md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, II/138.

⁴⁶⁰ Tevbe 9/ 120.

⁴⁶¹ *Kur'an Yolu*, III/72-73.

nitelendirilmesine yol açan manevi özellikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışları”⁴⁶² demektir. Aslında ahlak, iyi veya kötü huyların ve davranışların hepsini kapsar. Ahlakta devamlılık esastır. Yani insandaki gelip geçici bir hal ahlak olamaz. Mesela Hz. Peygamberin ; “*ibadetlerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır*,”⁴⁶³ hadisi bu anlayışı ifade etmektedir.

“Kur’an-ı Kerîm’de ahlak kelimesi geçmemekle birlikte, biri adet ve gelenek, diğeri de ahlak manasında olmak üzere iki yerde *huluk* kelimesi geçmektedir.”⁴⁶⁴ Pek çok ayette yer alan amel teriminin kapsamı, ahlaki davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında *birr, takvâ, hidaye, sırat-ı müstakîm, sıdk, amel-i Salih, hayır, maruf, ihsan, hasene, istikamet* gibi iyi ahlak ile, *ism, dalâl, fahşa, münker, bağy, seyyie, heva, israf, fisk, fucûr, hatîe, zulüm* gibi kötü ahlak ile ilgili bir çok terim vardır.”⁴⁶⁵

Mümin, ibadetlerde olduğu gibi sosyal yaşamda da imanı gereği kendisine hareket alanı oluşturmak ve bu davranış ruhunu sosyal yaşamına yansıtmak durumundadır. İşte sosyal yaşamındaki insanlara karşı yansıttığı bu davranış ruhuna, ahlaki davranışlar denilebilir. “İslam dininin hayatın çeşitli alanlarına dair koyduğu ahlaki hükümler dikkate alınarak İslam ahlakının ameli yönü, ferdi ahlak, aile ahlakı, medeni ahlak ve iktisadi ahlak olmak üzere”⁴⁶⁶ bölümlere ayrılarak ele alınabilir.

İyi ahlak sahibi olabilmek için kişinin görevini rahatlıkla ve memnuniyetle yerine getirmesi mecburiyeti, ahlaktaki içten gelen bir alışkanlığın yansımasıdır. Yani herhangi bir iç ve dış baskının etkisi sözkonusu değildir. Bu, sevgi ve memnuniyetle yapılan bir irade işi ve irade eğitimidir. Bu yönüyle ahlak ve *sebîlullah* kavramları, *sebîl* kelimesindeki sevgi gibi kastedilen hususlardan dolayı⁴⁶⁷ birbiriyle ilişkilendirilebilir. Mesela;

⁴⁶² Çağrıç, Mustafa, “Ahlak” md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I/63.

⁴⁶³ Buhari, Libas, 43.

⁴⁶⁴ Suarâ 26/ 137; Kalem 68/ 4.

⁴⁶⁵ Çağrıç, a.g.ansiklopedi, I/68.

⁴⁶⁶ Çağrıç, a.g.ansiklopedi, I/72.

⁴⁶⁷ Askerî, a.g.e., s.313.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Allah yolunda harcayın,”⁴⁶⁸ infak ayeti, müşriklerden olan Allah’ın düşmanlarıyla cihad etme yolunda (uğrunda) infak edin, şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁶⁹ Burada Allah yolunda yapılacak harcama, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın, kendi iradesiyle sevgi ve memnuniyetle yapılması, ihtiyaç duyulan her an bunun aynı şekilde tekrarlanma alışkanlığı ve melekesi kazanmak, ahlakın bir yansımasıdır. Bunun olumsuzu da ahlakın olumsuz bir şekilde yansıması olarak kabul edilebilir. Yani *fi sebîlillah* (Allah’ın yolunda) kavramında ahlak vardır ve ahlak *sebîlullah*’ın eylem (amel) unsurunun bir parçasıdır.

3.2 KUR’AN’A GÖRE SEBÎLULLAH KAVRAMININ PRATİK ANLAMI VE İLGİLİ KONULAR

Sebîlullah kavramının geçtiği ayetlerde, uygulanması istenen ve uygulandığı takdirde Allah yolunda olunabileceği belirtilen konular, cihad etmek, savaşmak, islamı savunmak, hicret etmek, İslam uğruna harcama yapmak, zekat ve sadaka vermek gibi pratik hususlardır. Yani bunlar, *sebîlullah* kavramının anlam alanındaki sosyal yaşamda pratiğe aktarılacak olan konulardır. Bu konular aynı zamanda *sebîlullah*’ın eylem (amel) unsuru ile de örtüşmektedir. Buna göre *sebîlullah*’ın pratik anlamı, isteyerek ve inanarak *sebîlullah*’ın eylem (amel) yönünün günlük hayatta sırası geldikçe veya gerektiğinde uygulanma halidir. Şayet bunun teorik yönü nedir? denilecek olursa, *sebîlullah*’ın teorik yönünün, iman ve amel konularının neler olduğunun bilinmesidir, denilebilir. *Fi sebîlillah* (Allah’ın yolunda) uygulanması istenen konular genel olarak sınıflandırılacak olursa; itikadi konular, ibadetler, mücadele, kital ve savunma ile sosyal konular olarak tasnif edilebilir.

3.2.1. İtikadi Konular

İslam dininin itikadi konuları genel olarak tevhit, risalet ve ahiret başlıkları altında ele alınan iman esaslarıyla ilgili konulardır. Burada itikadi konularla ilgili bilgi vermektense ziyade, *sebîlullah* kavramının geçtiği ayetlerden hareketle belirtilen itikadi

⁴⁶⁸ Bakara 2/ 195.

⁴⁶⁹ Taberî, *a.g.e.*, III/583.

konuların tespiti yapılacaktır. Aslında *sebilullahın* iman unsuru, aynı zamanda bütün itikadi konuları kapsar. Ancak bunların *sebilullahın* geçtiği ayetlerde konu edilmesi, inananların pratik hayatta bunu nasıl uygulayacakları bakımından önem arz etmektedir. Mesela;

“*Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde (İslâm'da) sebat etmişken ayağınız kayar da (insanları) Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötülüğü tadarsınız,*”⁴⁷⁰ ayetindeki *Allah yolundan alıkoymanız (bima sadettüm ‘an sebilillah)* ifadesi, *Allah’ın dininden çıkmamız veya çıkarmanız* şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁷¹ Burada dinden çıkmak veya çıkarmakla, bütün itikadi konular kast edilmiştir.

“*Allah yolundan saptırmak için yanını eğip bükerek (kibir ve azamet içinde) Allah hakkında tartışmaya kalkar. Onun için dünyada bir rezillik vardır; kıyamet gününde ise ona yakıcı azabı tattıracağız,*”⁴⁷² ayeti de bu bağlamdadır. Bu ayette, yeterli bilgiye sahip olmayan bazı kişilerin Allah hakkında tartışmaya girişmelerinin abesliğine acıklı sonlarına dikkat çekilmektedir. “Bu gibi kimselerin amacı, başkalarını Allah yolundan saptırmak olduğu için, inandığı bir şeyi ispatlama çabası içinde olmazlar.”⁴⁷³ Ayetteki *Allah yolundan saptırmak* ifadesi ile Allah’ın varlığı ve sıfatları konusundaki inançtan saptırmak konu edilmiştir.

Sebilullah’ın geçtiği ve imanın konu edindiği diğer ayetleri tablo halinde şöyle sıralayabiliriz;

İMAN KONUSUNUN GEÇTİĞİ SEBİLULLAH AYETLERİ				
SURE ADI AYET NO	MEKÎ / MEDENÎ	KULLANIM ŞEKLİ	KONTEKS	ALAN
Sâd 38/ 26	Mekkî	'an sebilillah	Adaletle riayet ve nefse uymama	İman-İtaat
Sâd 38/ 26	Mekkî	'an sebilillah	Dini kurallara uymamanın ahreti unutmak olduğu	İman-İtaat
A'raf 7/45	Mekkî	'an sebilillah	İslâmî kötü göstererek dine girmeye engel olma	İman-Din
A'raf 7/ 86	Mekkî	'an sebilillah	Tehdit ve kuşkulandırarak dine girmeye engel olma	İman-Din
Hûd 11/ 19	Mekkî	'an sebilillah	Allah’ın dinini kötü göstererek dine girmeye engel olma	İman-Din
Lokman 31/ 6	Mekkî	'an sebilillah	Dünyayı gaye edinme, temelsiz dini bilgi edinme	İman -İtaat
Nahl 16/ 88	Mekkî	'an sebilillah	İnkârcıların başkalarının hidayetine de engel olması	İman-Din
Nahl 16/ 94	Mekkî	'an sebilillah	Ahdini bozarak kötü örnek olmak	İman-İtaat

⁴⁷⁰ Nahl 16/ 94.

⁴⁷¹ Maturidî, *a.g.e.*, III /118; Zemahşerî, *a.g.e.*, III/161.

⁴⁷² Hac 22/ 9.

⁴⁷³ *Kur'an Yolu*, III/718.

İbrâhîm 14/ 3	Mekkî	'an sebîlillah	İnkâr derecesinde dünyayı ahirete tercih etmek	İman-Din
Enfâl 8/ 36	36. ayet Mekkî	'an sebîlillah	İnsanları Allah'ın dininden engellemek için harcama yapmak	İman -Din
Hac22/ 9	Medenî	'an sebîlillah	Allah hakkında tartışma, önyargılı biçimde insanları dine girmeye engelleme	İman-İtaat
Bakara2/ 218	Medenî	fî sebîlillah	İmanla birlikte hicret ve cihada teşvik	İman-İtaat
Enfal8/ 74	Medenî	fî sebîlillah	İman edip Allah rızası için birbirlerine yardım edenlerin gerçek mümin oldukları	İman-Amel
Âli İmrân3/ 13	Medenî	fî sebîlillah	İman ve şirk uğruna çarpışan iki gurubun mukayesesi	İman-Cihad
Âli İmrân3/ 99	Medenî	'an sebîlillah	Ehl-i Kitabın İslâm'ı kötü göstererek müminleri dinden soğutmaları	İman-İtaat
Âli İmrân3/ 167	Medenî	fî sebîlillah	Münafıkların cihaddan kaçınmaları	İman-Cihad
Nisa4/ 76	Medenî	fî sebîlillah	Müminlerin hak, kafirlerin batıl uğrunda savaşmaları	İman-Cihad
Nisa4/ 89	Medenî	fî sebîlillah	Allah için hicretin imanın göstergesi kabul edilmesi	İman-Hicret
Nisa4/ 167	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr edenler ve inkara neden olanların durumu	İman-Amel
Muhammed47/ 1	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr yolunu seçip dine engel olanların durumu	İman-Amel
Muhammed47/ 32	Medenî	'an sebîlillah	Hakkı bildiği halde iman etmeyen ve buna engel olanların durumu	İman-Amel
Muhammed47/ 34	Medenî	'an sebîlillah	İnkâr eden ve dine engel olanların durumu	İman-Din
Münafikun63/ 2	Medenî	'an sebîlillah	Yeminlerle Allah'ın dinine engel olmanın çirkinliği	İman-Din
Mücadile58/ 16	Medenî	'an sebîlillah	Yeminlerle Allah'ın dinine engel olmanın akibeti	İman-Din
Hucurât49/ 15	Medenî	fî sebîlillah	Gerçek mümin olmanın vasıfları	İman-Cihad
Saff61/ 11	Medenî	fî sebîlillah	Allah ve Resulüne iman ve bu uğurda cihad	İman-Cihad
Maide5/ 54	Medenî	fî sebîlillah	Mürtetlerin yerine samimi müminlerin getirilebileceği	İman-Cihad

3.2.2. İbadetler

Daha önce yukarıda *sebîlullah*'ın eylem (amel) unsuru, ibadetler, muamelât ve haklar ile ahlak başlıkları altında ele alınmış ve ibadetlerle ilgili bilgi verilmişti. Ancak *sebîlullah* kavramının pratik anlamında ve ilgili konular arasında yer alması nedeniyle, burada *sebîlullah*'ın geçtiği ayetlerde sözkonusu edilen ibadetler üzerinde duralacaktır.

Daha çok *fî sebîlillah* şeklinde gelen ayetlerde belirtilen ibadetlerin başında, infak, zekat ile Allah'a itaat ve din uğruna yapılan harcamalar gelmektedir. *Sebîlullah*'ın geçtiği ve ibadetin konu edildiği ayetleri bir tablo halinde şöyle sıralayabiliriz:

İBADETİN KONUSU EDİLDİĞİ SEBİLULLAH AYETLERİ				
SURE ADI (RES. SIRASI), AYET NO	MEKKÎ / MEDENÎ	KULLANIM ŞEKLİ	KONTEKS	ALAN
Enfâl 8/ 36	Mekkî	'an sebîlillah	İnsanları Allah'ın dininden engellemek için harcama yapmak	İman -Din
Hac22/ 25	Medenî	'an sebîlillah	İnkarcıların insanların Müslüman olmasına ve Kâbeyi ziyarete engel olmaları	Din-İtaat
Bakara2/ 195	Medenî	fî sebîlillah	Din uğrunda maddi fedakarlık	Din-İnfak
Bakara2/ 217	Medenî	'an sebîlillah	Allah'ı inkâr, dininden ve Mescid-i Haram'dan alıkoymanın büyük vebal olduğu	Din-Amel
Bakara2/ 261	Medenî	fî sebîlillah	Allah'ın dini uğrunda harcama yapanların durumu ve mükâfatı	Din-İnfak

Bakara2/ 262	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Sadaka vermek, verilen kişiye karşı takınılacak tavrın ahlâki olması	İtaat-İnfak
Bakara2/ 273	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah rızası için meşguliyetinden dolayı fakir düşünelere yardım edilmesine teşvik	İtaat-İnfak
Enfal8/ 60	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Cihad için harcama ve infakın mükâfatı	Cihad-İnfak
Enfal8/ 74	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İman edip Allah rızası için birbirlerine yardım edenlerin gerçek mümin oldukları	İman-Amel
Muhammed47/38	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini değerler ve cihad için infak yapmaya teşvik	Din-İnfak
Nûr24/ 22	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Yoksul ve fakir muhacirlere yardım etmemeye yemin etmekten sakındırma	Din-İnfak
Hadid57/ 10	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini değerler ve cihad için harcama yapmanın gerekliliği	Din-İnfak
Tevbe9/ 34	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Mal biriktirip Allah yolunda harcamayanların akibeti	Din-İnfak
Tevbe9/ 60	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Zekatın verileceği yerler	İtaat-Zekat

Tabloda da görüldüğü üzere ayetlerde söz konusu edilen ibadet çeşidi, infak, zekat ve Allah için yapılan her türlü harcamalar şeklinde malîdir. Yani namaz ve oruç gibi bedeni ibadetler, sözkonusu *sebîlullah* ayetlerinde ifade edilmemiştir. Ancak bununla bedeni ibadetlerin *sebîlullah*'ın amel unsurunun bir parçası olmadığı anlamını çıkaramayız.

Sebîlullah kavramının pratik anlamında kendini hissettiren infak, ilgili konuların başında gelir. Yani Allah için infak olmadan, pratik anlamda Allah'ın yolunda olmak mümkün görülmemektedir. “Nafaka ile aynı kökten olan infak kelimesi, en geniş anlamıyla muhtaç durumda olanların geçimlerini sağlamayı ifade eder. İnfak, zekat ve fitır sadakası gibi farz ve vacip olan mali ibadetlerin yanısıra genel bir terimle mendup olarak nitelenen gönüllü harcamaları da içine alır.”⁴⁷⁴ Kur'an-ı Kerîm'de, gönüllü gibi görülen infakın bile, yapılmadığı takdirde, ne gibi durumlarla karşılaşılacağı da örtülü bir ifadeyle bildirilmiştir. Mesela;

“(Mallarınızı) Allâh yolunda (*fi sebîlillah*) harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri (*Muhsinleri*) sever.”⁴⁷⁵ Allah yolunda genel manada infakta bulunmayı bildiren bu ayetin tefsirinde Mevdûdi şöyle der;

⁴⁷⁴ Toksarı, Ali, “İnfak” md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, II/403-404.

⁴⁷⁵ Bakara 2/ 195.

“Allah yolunda infak etmek”, Allah tarafından emredilen hayat nizamını kurmak için malî fedâkârlıkta bulunmaktır. Ayet şu anlama gelir: “Eğer bencil davranır ve Allah yolunda harcamada bulunmazsanız, bu dünyada aşağılık bir hayat sürer ve ahirette de en büyük azaba uğrarsınız. Bunun sonucunda Allah, bu dünyada kâfirleri size hâkim kılar ve ahirette de O'nun verdiği serveti yine O'nun yolunda harcamadığınız için sizi cezalandırır.”⁴⁷⁶ Buna göre Allah yolunda infak etmeyen kimse, kendi iradesi ile Allah yolunu tam takib etmemiş olur. Kur'an-ı Kerîm, Allah yolunda infak edenlerin mükafatlarını da “her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir,”⁴⁷⁷ şeklinde bir benzetme ile karşılığının bereketli olacağını belirtir.

İhtiyaç sahiplerine aynî ve nakdî yardımda bulunmak, infak etmenin temel anlamıdır. İster Allah rızası için meşguliyetinden dolayı fakir düşsün,⁴⁷⁸ ister başka nedenlerden dolayı fakir düşsün, iman edip Allah rızası için birbirlerine yardım edenler, gerçek mümin olarak vasıflandırılmıştır.⁴⁷⁹ Hatta Kur'an-ı Kerîm buna engel olacak yeminlerin bile kaldırılmasını ister.⁴⁸⁰ Yine sadaka gibi infakta bulunulacak kişiye takınılacak tavrın ahlaki olmasını,⁴⁸¹ Mal biriktirip Allah yolunda harcamayanların akibetinin ne olacağını da bildirir.⁴⁸²

Sebîlullah kavramının anlam konularındaki infak çeşitlerinden birisi de zekat ibadetidir. Sebîlullah kavramı ile zekat kavramının birbirinden ayrı düşünülmesi adeta imkansız gibidir. Kur'an'da zekatın verileceği yerler sayılırken, “Allah yolunda olanlar”a da zekatın verileceği belirtilmiştir.⁴⁸³ Zekatın verileceği bu kişilerin kimler olduğu net bilirse, Allah yolunda olanların da kim olduğu açıklığa kavuşur.

⁴⁷⁶ Mevdûdi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l- Kur'an*, trc: Heyet, II.bsk., İnsan Yayınları, İstanbul 1991, I/207.

⁴⁷⁷ Bakara 2/, 261.

⁴⁷⁸ Bakara 2/ 273.

⁴⁷⁹ Enfal 8/ 74.

⁴⁸⁰ Nûr 24/ 22.

⁴⁸¹ Bakara 2/ 262.

⁴⁸² Tevbe 9/ 34.

⁴⁸³ Tevbe 9/ 60.

Tevbe suresi 60 ıncı ayette zekatın verileceği yerler arasında sayılan ve *fi sebîlillah* (وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesi,⁴⁸⁴ Türkçemize dört şekilde tercüme edilmiştir. Bunlardan birincisi; “Allah yolunda çalışıp cihad edenlere / savaşınlara / mücahidlere / cihada atılanlara”,⁴⁸⁵ İkincisi; “Allah yolunda olana/ olanlar / yolundakilere”,⁴⁸⁶ Üçüncüsü; “Allah yolunda/ yoluna”,⁴⁸⁷ Dördüncüsü; “Allah uğruna girişilebilecek her türlü çaba için”⁴⁸⁸ şeklindedir. Bu tercümelere göre Allah yolunda olan, Allah için savaşanlar, mücahidler, Allah için her türlü çaba içinde olanlardır. Yani yapılan tercümelere göre zekatın verildiği *fi sebîlillah* maddesindekiler bunlardır.

Ebû Dâvud, *Sünen* adlı eserinin zekat bölümünde, “Zengin olduğu halde zekat alması caiz olanlar” başlığında şöyle bir hadis nakleder:

“Şu beş kişinin dışında hiçbir zengine zekat alması helal değildir. Bunlar: Allah yolunda cihad eden, zekat memuru, borçlu, zekat malını kendi parasıyla satın alan ve fakirin kendisine verilen zekatı hediye (ikram) ettiği zengin kişilerdir.”⁴⁸⁹

Bu hadise göre *fi sebîlillah* olanlar, mücahidler, Allah için cihada çıkan kimseler olarak açıklanmıştır. Bunlar Allah’ın dinini korumak ve yükseltmek için savaşan gazilerdir. “Zengin bile olsa cihada teşvik etmek ve cesaretlendirmek için bunlara zekat verilir. İmam Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye de bu görüştedir.”⁴⁹⁰ “İslâmîyetin yayılması ilk dönem itibariyle sürekli olarak maddî cihad şeklinde olmuş ve asırlarca böyle devam ederek *fi sebîlillâh* kavramı *cihad* kavramıyla özdeş olarak görülmüştür. Sonuçta zamanın telakkisi, *fi sebîlillâh* kavramını çoğunlukla cihadın

⁴⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Köse, Murtaza, “Fî Sebîlillah Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 21, 2004, ss.107-134.

⁴⁸⁵ Bkz. Diyanet Türkçe Açıklamalı Meali, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Tahsin Feyizli, Hasan Serhat Yeter, Adem Uğur, Mahmut Kısa ve Abdulbaki Gölpınarlı’nın meallerine.

⁴⁸⁶ Bkz. Diyanet Vakfı, Diyanet Kur’an Yolu, Ali Bulaç, Elmalılı M. H. Yazır, Yaşar Nuri Öztürk ve Mevdudî’nin Mealleri.

⁴⁸⁷ Bkz. Hasan Basri Çantay, Şaban Piriş, Edip Yüksel, Suat Yıldırım, Süleyman Ateş’in meallerine.

⁴⁸⁸ Muhammed Esed Meali’ne bakınız.

⁴⁸⁹ Ebû Dâvud, Zekat, 25, H.No:1635.

⁴⁹⁰ Hattabî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Mea’limu’s-Sünen*, (thk. A. Abdussafî Muhammed), I-IV, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1991, II /45.

maddi boyutuna hapsetmiştir.”⁴⁹¹ Kanatimizce *sebilullah* kavramındaki bu anlam daralmasıyla ilgili, anlamı kayıtlandırma veya konjüktürel bir tahsis de diyebiliriz.

Bilindiği gibi zekat ibadeti, Kur’an’da zikredilen sınıflara verilmek üzere Allah’ın farz kıldığı, dinen zengin sayılan kişilerin mallarından verilmesi gereken belirli bir paydır. Burada fıkhen zekatın anlatılması konumuzun dışındadır. Sadece zekat ibadetinin *sebilullah* kavramının temel unsuru olan amelin bir parçası olduğu gibi, aynı zamanda sebilullahın pratik anlamında da konu olarak yer alması, çalışmamızı ilgilendirmektedir.

İhtiyaç sahibi kimseler, infak edilecek yerlerin başında gelmektedir. Ancak infak edilmesi gereken en önemli yerlerden biri de cihad için yapılacak harcamalardır. Bu da mali bir ibadet olarak görülmelidir. Yani Kur’an’a göre zengin Müslümanın, farz olan zekat ve sadakasının dışında, dini savunma ve cihad için de her türlü harcamaya katkı sunması istenmektedir. Mesela *sebilullah*’ın geçtiği bir ayette şöyle buyrulur;

“Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda (fi sebilillah) ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”⁴⁹²

“Bunun günümüze yansıyan anlamı ise en uygun maksadı gerçekleştirmede etkili olan silahlar ile diğer araç gereçler, askeri eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askeri güç ve imkanlar demektir.”⁴⁹³ Cihad için yapılan harcama ve infakın nedeni, önemi, gerekliliği ve mükafatından bahseden bu ayet, *Allah yolunda (fi sebilillah)* kavramının pratik anlamını da ortaya koymaktadır. Yani bu yolda gerekli harcamayı yapmayan Müslüman kişi veya kişiler, bir anlamıyla tam olarak *Allah yolunda (fi sebilillah)* değildirler. Yine başka bir ayette şöyle buyrulur;

⁴⁹¹ Köse, a.g.m., s.110.

⁴⁹² Enfal 8/ 60.

⁴⁹³ Kur’an Yolu, II /703.

“İşte sizler, Allah yolunda (fi sebîlillah) harcamaya çağırılıyorsunuz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar.”⁴⁹⁴

Aynı şekilde bu ayette de dini değerler ve cihad için infak, harcama yapmaya teşvik vardır. Hatta bazılarının bu harcamada cimrilik yaptıkları belirtilerek, örtülü bir şekilde de yapılan bu gibi harcamaların aslında kendi yararlarına oldukları vurgulanmıştır. Hadid suresinde de “Ne oluyor size ki, Allah yolunda (fi sebîlillah) harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir,”⁴⁹⁵ buyrulurken dini değerler ve cihad için zamanında harcama yapmanın gerekliliği belirtilmiştir. Kısaca Allah yolunda (fi sebîlillah) kavramının olmazsa olmaz pratiklerinden birisinin de infak ibadetinin olduğu görülmektedir.

3.2.3. Cihad ve Kital

Fî sebîlillah şeklinde gelen ayetlerde belirtilen önemli konulardan ve hatta bu kavramla özdeşleşen konulardan biri de cihad ve kitaldir. *Sebîlullahın* geçtiği, cihad ve kitalin konu edildiği ayetleri bir tablo halinde şöyle sıralayabiliriz:

CİHAD VE KİTAL KONUSUNUN GEÇTİĞİ SEBÎLULLAH AYETLERİ					
SURE	ADI	MEKKÎ /	KULLANIM	KONTEKS	ALAN
(RES.SIRA), AYET NO	MEDENÎ	SEKLİ			
Müzzemmil 73/ 20	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah'ın dini için savaşmak	İtaat-Amel	
Bakara2/ 154	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda şehit olmak	Din-Şehitlik	
Bakara2/ 190	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Allah için savaşmak	Din-Cihad	
Bakara2/ 244	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini değerler uğrunda savaşma bilinci	Din-Cihad	
Bakara2/ 246	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Değerleri uğrunda savaş isteği	İtaat	
Bakara2/ 246	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Değerleri uğrunda savaşma zorunda kalmak	İtaat-Cihad	
Enfal8/ 60	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Cihad için harcama ve infakın mükâfatı	Cihad-İnfak	
Âli İmrân3/ 13	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	İman ve şirk uğruna çarpışan iki gurubun mukayyesi	İman-Cihad	
Âli İmrân3/ 157	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Dini yaşarken ölmenin veya şehit olmanın mükâfatı	Din-Cihad	
Âli İmrân3/ 167	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Münafıkların cihaddan kaçınmaları	İman-Cihad	
Âli İmrân3/ 169	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Din uğrunda şehit olmak	Din- şehitlik	
Nisa4/ 74	Medenî	<i>fi sebîlillah</i>	Ahret hayatı için din uğrunda cihad etmek	Din-Cihad	

⁴⁹⁴ Muhammed 47/ 38.

⁴⁹⁵ Hadîd 57/ 10.

Nisa4/ 74	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Din uğrunda şehit olan veya mücadelesinde galip gelenin mükafatı	Din-Cihad
Nisa4/ 75	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Dini değerler ve mazlumlar için cihadın gerekliliği	Din-Cihad
Nisa4/ 76	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Müminlerin hak, kafirlerin batıl uğrunda savaşmaları	İman-Cihad
Nisa4/ 84	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Din ve değerleri için cihada teşvik ve önemi	Din-Cihad
Nisa4/ 94	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Din uğrunda savaşırken dikkatli olmanın önemi	Din-Cihad
Nisa4/ 95	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Cihad edenle etmeyenlerin mukayesesi ve mücahitlerin üstünlüğü	Din-Cihad
Muhammed47/ 4	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Mü'minlerin Kafirlerle yapacakları savaştaki tutumu ve şehit olmak	Din-Şehitlik
Hucurat49/ 15	Medeni	<i>fî sebilillah</i>	İman ve cihadın Gerçek mümin olmanın şartı kabul edimesi	İman-Cihad
Saff61/ 11	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Allah ve Resulüne iman ve bu uğurda cihad	İman-Cihad
Tevbe9/ 19	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Din uğrunda cihad edenle Kabe'ye hizmet arasındaki mukayese ve cihadın üstünlüğü	Din-Cihad
Tevbe9/ 20	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	İnanan ve din uğruna cihad edenlerin mertebesi	Din-Cihad
Tevbe9/ 38	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Mü'minler için din uğrunda seferber olmanın gerekliliği	İtaat-Cihad
Tevbe9/ 41	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Din uğrunda cihadın gerekliliği	İtaat-Cihad
Tevbe9/ 81	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Allah için cihada katılan ve katılmayanların durumu	İtaat-Cihad
Tevbe9/ 111	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Kutsal kitaplarda cihad sonucu şehid olanların mükafat görmesinin vurgulanması	Din-Şehitlik
Tevbe9/ 120	Medenî	<i>fî sebilillah</i>	Medine ve çevresindeki halkın Resulullah'la beraber cihad etmesinin gerekliliği	Din-Cihad

Kur'an'da türevleriyle birlikte kırk civarı yerde geçmekte⁴⁹⁶ olan cihad kavramının kökü olan *cehd*, kararlı ve şuurlu gayret demektir. İslam literatüründe bu gayretin bedensel olanına *cihad*, ruhsal olanına *mücahede* fiziksel ve bilimsel olanına *ictihad* denmektedir ki hepsinin kökü *cehddir*. *Cihad* mal, can ve fikir unsurlarından biri veya hepsi ile sergilenir.⁴⁹⁷

İslami literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslami tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmareyi yenme çabası için kullanılmıştır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ M. Fuad Abdalbaki, *a.g.e., chd* md. s. 232,233.

⁴⁹⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s.73-74. Ayrıca cihadın bu anlamda kullanıldığına dair bkz. Nisa 4/95; Enfal 8/ 72; Tevbe 9/ 20; Hucurat 49/ 15.

⁴⁹⁸ Özel, Ahmet, “*cihad*” md., *DİA*, İst. 1993, VII/527.

Mukatil b. Süleyman, cihad kavramının Kur'an'da üç şekilde kullanıldığı ve tefsir edildiğini belirtir;⁴⁹⁹

1- el-Cihad, söz ile cihad anlamında kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi;

*“Kâfirlere boyun eğme ve bu Kur'ân ile onlara karşı büyük cihâd et.”*⁵⁰⁰

*“Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert ve caydırıcı davran.”*⁵⁰¹

2- el-Cihad, silah ile savaşmak anlamında kullanılmıştır. Şu ayette olduğu gibi;

*“İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile mallariyle canlariyle Allâh yolunda cihâdedenler bir olmaz. Allâh, mallariyle canlariyle cihâd edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allâh hepsine de güzellik va'detmiştir ama mücâhidleri oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır.”*⁵⁰²

3- el-Cihad, amel (eylem) anlamında kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi;

*“Cihad eden, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlerden müstağnîdir. (Kimsenin cihâdına muhtaç değildir. İnsanların cihâd ve ibâdetleri kendi menfaatleri içindir).”*⁵⁰³

*“Ama biz(im uğrumuz)da cihâd edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allâh, iyilik edenlerle beraberdir.”*⁵⁰⁴

*“Allah uğrunda – Allah'ın rızasına ulaşmak uğrunda- hakkıyla cihad edin.”*⁵⁰⁵

Bu anlamdırmaya göre *cihad*, Müslümanın Allah'a kulluk ve onun rızasını temin için İslam esaslarını öğrenme, öğretme, ferdi ve ictimai planda yaşama, yaşanmasına çalışma, bu hususlarda içte ve dışta karşılaşılabilecek engelleri aşma konusunda içinde

⁴⁹⁹ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), İşaret y., I.bsk., İstanbul, 2004, s.383-384.

⁵⁰⁰ Furkan 25/ 52.

⁵⁰¹ Tevbe 9/ 73; Tahrir 66/9.

⁵⁰² Nisa 4/ 95.

⁵⁰³ Ankebut 29/6.

⁵⁰⁴ Ankebut 29/69.

⁵⁰⁵ Hac 22/78.

bulunması gereken şuurlu ve sürekli gayret, çaba ve aksiyon halini ifade eder. Ayetlerde geçen *cehede* fiili, her türlü sıkıntı ve meşakkati göğüsleyerek ve Allah'ın verdiği bütün güç ve kuvveti harcamak suretiyle O'na ulaşma yolunda mücadele ve mücadele etmek demektir.

Cihad konusundaki ayet ve hadisler incelendiğinde, cihadın başlıca dört çeşidi olduğu görülür. Bunlar; Nefse karşı cihad⁵⁰⁶, ilim ile cihad⁵⁰⁷, mal ile cihad⁵⁰⁸ ve savaşarak cihad yapmaktır. Allah'ın adının yüceltilmesi (*i'la-yı Kelimetullah*), dinin korunup yayılması için bazen bilfiil düşmanla savaşmak gerekir.

Hamdi Yazır, “*Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır,*”⁵⁰⁹ ayetiyle ilgili şu açıklamada bulunur; “Allah ve Resulüne iman edersiniz –emirlerini tutar, verdiği haberlerin ve va’dlerin doğruluğuna inanırsınız da, mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda (*fi sebîlillah*) cihad edersiniz. İslam binasının iman temeli, cihad zirvesi ve en yüksek kubbesidir. Böyle iman ve cihad sizin için hayırlıdır. Herhalde fasıkların, zalimlerin, müşriklerin hükmü altında esaretle ezilmekten ise Allah uğrunda ve Hak uğrunda malınızla canlarınızla uğraşarak ya şehit ya gazi diye cihad etmek elbette hayırlıdır. Demek ki cihad etmek için de körü körüne hareket etmemeli, ilim üzerine yürümelidir. İman ve ümit ile itaat ye’sü küfürden, cihad ile şehadet esaretü zilletten her halde hayırlıdır.”⁵¹⁰

Kur’an’da *fi sebîlillah* ve cihad kavramıyla yakın anlamda olan başka bir kavram olan *kital* konusu vardır. Kital savaş demektir. Kur’an’da *sebîlullah* kavramı kital fiili ile on sekiz kadar yerde geçmektedir. Mesela bir ayette şöyle buyrulur:

⁵⁰⁶ En zor cihad ve gerçek cihad, nefse karşı olan cihaddır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “*Hakiki mücahid nefesine karşı cihad açan kimsedir,*” hadisi(Tirmizi, Cihad, 2), bu tür cihada vurgu yapmaktadır.

⁵⁰⁷ İlim yoluyla tebliğ faaliyetinin adı ilimde cihaddır. Buna Kur’an ile cihad da denilir. Yukarıda buna Mukatil b. Süleyman’ın sözlü cihad dediğini belirtmiştik.

⁵⁰⁸ Allah yolunda harcamak, mal ile cihaddır. “*Gerçekten de iman edip hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad eden, onları barındırıp yardım edenler, işte bunlar birbirlerinin dostlarıdır.*”Enfal 8/72. Ayrıca bkz. Bakara 2/ 195; Nisa 4/ 95; Tevbe 9/ 41.

⁵⁰⁹ Saff 61/ 11.

⁵¹⁰ Yazır, a.g.e., VII / 4942.

“Sizinle savaşanlara Allah yolunda siz de savaşın, fakat haksız yere saldırmayın”⁵¹¹ Taberi bu ayetin tefsiri ile ilgili iki görüş naklede;

“Birinci görüş: bu ayet Müslümanların müşriklerle savaşmalarına izin verilmesine dair ilk ayettir. Müslümanlarla savaşan müşriklerle Müslümanların da savaşmaları emredilmiştir. Daha sonra bu ayet Berae suresi ile nesh edilmiştir.

İkinci görüş: Bu ayet neshedilmemiştir. Müslümanların kafirlerle savaşmalarının gerektiğine dair Allah’ın bir emridir. Kadın ve çocukların /savaşmayanların öldürölmesi ise yasaklanmıştır. Bu görüş günümüzde de geçerlidir.”⁵¹²

Zamahşeri’ye göre ise “Allah yolunda savaş” “*el-Mukatele fi sebilillah*” ifadesi, Allah’ın ismini yüceltmek, O’nun dinini güçlendirmek için cihad etmek anlamındadır. Ayet savaşı başlatmayı, savaş çıkarmayı yasakladığı gibi, başlamış bir savaşta kadınların, yaşlıların, çocukların ve benzerlerinin öldürölmesini, anlaşmalı bir toplululuğa saldırılmasını ve baskın saldırılar düzenlenmesini yasaklamıştır.⁵¹³

Ayete göre haksız yere saldırı, Allah yolunda (*fi sebilillah*) olmaz. Cihad ve savaşta Allah yolunda (*fi sebilillah*) olabilmenin şartı, Allah’ın ismini yüceltmek, O’nun dinini güçlendirmek için fiilen Müslümanlarla savaşan kafirlerle savaşmak ve savaşmayanlarla da savaşmamaktır. Buradaki savaşın savunma amaçlı olduğu ve haksız yere saldırmak/savaşmak olmadığı anlaşılmaktadır. İşlam dini Müslümanlara şerefli bir hayat yaşatmayı hedef edinmiştir. Bu sebeple bu dinin emrettiği savaş, savunma savaşı, zalimlerden mazlumları kurtarma savaşı, dünyada adalet gibi evrensel ilkeleri ayakta tutma mücadelesi ve Müslümanların haysiyetini koruma savaşıdır. Cihadın Allah katında fazileti de çok büyüktür. Bunu yerine getirenler Allah katında yüce mertebelere ulaşırlar.⁵¹⁴

⁵¹¹ Bakara 2/190.

⁵¹² Taberi, *a.g.e.*, III / 290.

⁵¹³ Zamehşeri, *a.g.e.*, I / 115.

⁵¹⁴ Tevbe 9/ 111.

“Allah yolunda öldürülenlere, ölümler demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olamazsınız”⁵¹⁵ ayeti, “Çünkü ölü, hayatı bitmiş, duyuları yok olmuş insandır; bu sebeple de hiçbir şekilde hiçbir şeyden lezzet alamaz, hiçbir nimeti algılayamaz. Halbuki sizden veya diğer kullarımdan biri benim yolumda katledilmişse böyleleri benim nezdimde diridirler; onlar, bol nimetler, geniş rızıklar içinde mutlu bir hayat yaşamaktadırlar...”⁵¹⁶ şeklinde tefsir edilmiştir.

Ayetlerde cihadın kital/savaş şeklinde yapılması ile ilgili birçok örnek verilmektedir. Bu örneklerle göre *fi sebilillah* kavramının pratik anlamına yansıyan konulardan birisinin de, gerektiğinde savunma amaçlı ve müslümanın haysiyetini korumak için savaşmaktır. Bunun sonucu şehîd olmak da vardır gazi olmak da vardır. Her ikisi de mükafatsız bırakılmamıştır.

“Dini terminolojide cihad, hakkı üstün kılmak ve batılı bertaraf etmek için zorluklara katlanmaya işaret eder. Bu, dil ile olabileceği gibi mal ile ve ihtiyaç halinde silaha sarılıp Allah yolunda bilfiil savaşmak suretiyle de yapılır. Buna göre iyiliği hakim kılmak ve kötülüğü savmak için harcanan çabaların tamamı cihad kapsamına girer. O halde cihad, kitâl kavramından çok daha kapsamlıdır ve kital kavramını da içine alır. Allah yolunda harcanan tüm çabaları kapsar. Cihadın Allah yolunda sayılabilmesi için sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanma isteğiyle yapılması gerekir. Allah yolunda kitâl/savaşmak ise kelimedenden de anlaşıldığı gibi silahlı eylemi ifade eder. Allah yolunda savaşmak, cihadın zirvesi olarak kabul edilir.

Kitâlin Allah yolunda olabilmesi için:

a-Sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılması,

b-İslama ve Müslümanlara savaş açanlara yahut buna kesin olarak azmetmiş olanlara karşı yapılması,

c-Aşırı gitme ve haklara tecavüzü kapsamaması gerekir.

⁵¹⁵ Bakara 2/ 154.

⁵¹⁶ Taberî, *a.g.e.* II /699.

Netice olarak cihad, kitali de içine alan kapsamlı bir kavramdır. Bu genellik – özellik ilişkisi sebebiyle olmalı ki İslam kültür tarihinde kital yerine genellikle cihad kavramı kullanılmıştır.”⁵¹⁷

3.2.4. Sosyal Konular

Sebîlullah kavramının geçtiği ayetlerde itikad, ibadet, cihad ve savaşıma yanında, sosyal konular da bulunmaktadır. Sosyal konularla hicret, ilim, ahlak, itaat ve takvalı yaşam kastedilmektedir.

3.2.4.1. Hicret

Kur'an'da *sebîlullah* ifadesinin beraber kullanıldığı kavramlardan birisi de hicrettir. Sözlükte “terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek” anlamına gelen *hecr* (hicrân) masdarından isim olan hicret “kişinin herhangi bir şeyden bedenlen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması” demektir; Ancak kelime daha çok “bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi” anlamında kullanılır. Terim olarak genelde gayri müslim ülkeden İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkeli müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder.⁵¹⁸ Hicret kavramının çalışmamızda yer alması, *sebîlullah* kavramının pratik anlamına konu olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda belirtilen sözlük ve terim anlamında uygulanmış ve hala işlevsel hale getirilebilecek canlılığını koruyan hicret olayının, Müslümanların Mekke'den Medine'ye veya diğer yerlere göç etmelerinin tarihi kıssalarının nakline yer verilmeyecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah uğrunda (*fî sebîlillah*) başka bir yere göç etmek” şeklinde kullanılan hicret kelimesi, terim anlamına uygun olarak bir çok ayette kullanılmıştır.⁵¹⁹ Sadece Hz. Peygamberin hayatında değil, diğer peygamberlerin hayatında da yer alan hicret⁵²⁰ olayı, kafir ve müşriklerden görülen baskılar, hak dinin tebliğ edilmesinin ortadan kalkması ve dinin yaşanmasının imkansızlaşması gibi

⁵¹⁷ Şimşek, *a.g.e.*, I / 238.

⁵¹⁸ Önkal, Ahmet, “Hicret” md., *DİA*, İstanbul, 1998, XVII / 458.

⁵¹⁹ Bakara 2/ 218; Âli İmran 3/195; Nisa 4/ 89, 100; Enfal 8/ 72, 74; Tevbe 9/ 20; Hac 22/ 58; Nur 24/ 22.

⁵²⁰ Ankebût 29/ 26; Hûd 11/80-81; Hicr 15/65; A'râf 7/88; Yûnus 10/ 90; Tâhâ 20/ 77-78; Şuarâ 26/52-67.

olumsuzluklar nedeniyle yaşanmıştır. Ayetlerde hicretin cihad ile kullanılması, bu olumsuzluklarla mücadele anlamıyla örtüşmektedir.

Medine'ye hicretin ilk yıllarında, Müslüman olanların Hz.Peygamberin yanına hicret etmesi zorunlu ve imani bir konu olarak değerlendirilmekteydi. Hatta Kur'an'da hicret etmeyip kendini zor durumda bırakanlar kınanmış, âkıbetlerinin kötü olacağı belirtilmiş,⁵²¹ ve Müminlere de bu gibi kimselerle yakın dostluk ilişkilerini kesmeleri emredilmişti:

*“Onlar ki inandılar, hicret ettiler, (fî sebîlillah) Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velisi (dostu, koruyucusu) durlar. İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur (onları korumakla yükümlü değilsiniz). Fakat dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda andlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allâh, yaptıklarınızı görmektedir.”*⁵²²

*“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”*⁵²³

Görüldüğü üzere Allah uğrunda (*fî sebîlillah*) hicretin/göç etmenin temelinde iman, Allah'a ve Resulüne bağlılık ve itaat vardır. Yani imanı korumanın zorluğu, dini yaşamının imkansızlığı, Allah ve Resulüne olan itaatin gösterilememesi, zillet ve zulmün olması, hicretin temel nedenleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı hicret, kişinin hayatını ve inancını korumak için vatanını terkederek başka bir yere göçmesi sebebiyle karşılaşılabilecek zorluklara katlanması bakımından da İslâm'a bağlılığın göstergesi sayılmıştır.

⁵²¹ Nisâ 4/ 97.

⁵²² Enfal 8/ 72.

⁵²³ Enfal 8/ 74.

“Hicret'in tarihî, içtimaî ve iktisadî yönden olduğu gibi dinî, siyasî ve hukukî yönden de birtakım sonuçları olmuştur. Müslümanlar, hicretle birlikte Mekke müşriklerinin zulüm ve baskısından kurtularak Medine'yi yurt edinince İslâm'a yeni girenlerin de gerek zulüm ve baskıya mâruz kalmadan yaşamaları, gerekse yeni kurulan İslâm toplumuna destek olmaları ve İslâm esaslarını öğrenme imkânına kavuşmaları bakımından onlara katılmaları büyük önem arz ediyordu. Bundan dolayı Medine'ye hicret, dinî bir vecîbe olmanın yanında hicret etmeyenlerin ulaşamayacağı bir fazilet de sayılıyordu.”⁵²⁴ Hicretin *sebîlillah* kavramıyla beraber kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

“İman edenler ve hicret edip (fî sebîlillah) Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafûr ve rahîmdir.”⁵²⁵

“Rableri onlara karşılık verdi: "Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. (Yaptıklarına), Allâh katından bir karşılık olarak (onlara bu ni'metleri vereceğim). Karşılıkların en güzeli Allâh katındadır.”⁵²⁶

“Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız. O halde (fî sebîlillah) Allah yolunda göç edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.”⁵²⁷

“(Fî sebîlillah) Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek bir çok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar

⁵²⁴ Özel, Ahmet, “Hicret” md., Fıkh'da, DİA, İstanbul, 1998, XVII / 462-463.

⁵²⁵ Bakara 2/ 218.

⁵²⁶ Âli İmran 3/ 195.

⁵²⁷ Nisa 4/ 89.

*da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*⁵²⁸

Bir yerde dinin gereklerini yapamayan kimsenin, imkân bulduğu takdirde başka yere, Müslümanların arasına hicret etmesi farzdır. Ancak hicret etme imkânı bulamayan güçsüz erkekler, kadınlar ve çocuklar bundan muaf tutulmuşlardır. Fakat puta tapanlarla beraber oturmaya gönlü razı olmayıp her şeye rağmen hicret edenler eziklikten kurtulur, ferahlığa, bolluğa, hürriyete kavuşurlar. Hicret eden kimse henüz varmak istediği İslam yurduna varmadan ölürse, o, hicret edenlerin sevabını alırlar. Bu hususlara işaret eden bazı ayetler de şöyledir:

*“İman edip de hicret edenler ve (fî sebîlillah) Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”*⁵²⁹

*“(Fî sebîlillah) Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri hiç şüphesiz Allah güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır. Şüphesiz Allah, evet O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*⁵³⁰

*“Sizden fazilet ve servet sâhibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, (fî sebîlillah) Allâh yolunda göç edenlere bir şey vermemeğe yemin etmesinler, affetsinler, hoşgörsünler. Allâh'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allâh bağışlayandır, esirgeyendir.”*⁵³¹

İslam'da muteber olan hicret Allah yolunda yapılandır. Sadece daha çok servet biriktirmek, zorluk ve yorgunluktan kaçmak, dünya lezzetleri ve şehevi arzuları tatmin maksadıyla yapılan hicretin Allah yolunda olan bir hicret olduğu söylenemez.

⁵²⁸ Nisa 4/ 100.

⁵²⁹ Tevbe 9/ 20.

⁵³⁰ Hac 22/ 58.

⁵³¹ Nur 24/ 22.

3.2.4.2. İlim

“Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uysan, seni (‘an sebîlillah) Allâh'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zannediyorlar ve onlar temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar.”⁵³²

“Kur'an dilinde zan, çoğu yerde delile dayanmadığı, bu yüzden de hatalı olduğu halde sahibinin gerçek ve sahih saydığı inanç” anlamında kullanılır. Müfessirler genellikle âyet metnindeki *yahrusûn* fiilini “yalan söylerler” mânasında anlamışlarsa da İbn Âşûr kelimenin buradaki mânasının “temelsiz tahminde bulunurlar”⁵³³ anlamına geldiğini savunmuştur.

Asıl vurgulanan husus, dinî ve dünyevî meselelerde İnsanların çoğunluğunun belli bir görüş, inanç ve yaşayış biçimini seçtiğine bakarak, sadece buradan hareketle bunun doğru olduğunu zannetmenin ve onlara uymanın her zaman isabetli olmayacağıdır. Zira bu çoğunluk, inançlarını ve hayat tarzlarını oluşturup belirlerken akl-ı selime, gerçek bilgiye ve temiz vicdana dayanmak yerine -Mekke müşriklerinde görüldüğü gibi- kuruntulara, zan ve tahminlere de dayanıyor olabilirler. Bu sebeple Hz. Muhammed'in şahsında müslümanlar, inanç ve yaşayışlarını, nefsânî meyil ve güdüler, zan ve tahminler veya yalanlar üzerine kuran çoğunluğu taklit edip onlara uymaktan sakındırılmıştır.”⁵³⁴ Onlar temelsiz tahminde bulunup zanlarıyla hareket ettikleri için kesin bilgiye değil, yalan bilgiye ulaşırlar.⁵³⁵

Allâh'ın yolundan (‘an sebîlillah) saptırırlar ifadesindeki Allah yolundan sapmanın temelinde zann, delilsiz ve kesin ilim olmadan tahmin etme ve bilgisizlik vardır. Bu bağlamda Allah yolu *sebîlullah* kavramının pratik yansımasında ilim konusu vardır. Bir kimsenin ilimsiz ve bilgisiz bir şekilde Allah yoluna (*sebîlullaha*) girmesi zor görülmektedir.

⁵³² En'âm 6/ 116.

⁵³³ İbnu Âşûr, *a.g.e.*, VIII/28.

⁵³⁴ Kur'an Yolu, II / 460.

⁵³⁵ Taberî, *a.g.e.*, IX / 509.

3.2.4.3.Ahlak

“Mallarını Allâh yolunda (*fi sebîlillah*) verip de sonra verdiklerinin ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁵³⁶

Meali verilen bu ayet, Allah yolunda infak etme konusuyla ilgili olsa da infakta bulunmanın şekli ve verilecek kişiye karşı takınılacak davranış, ahlak konusudur. “Mali yardımın, infak ve sadakanın Allah rızası için yapılmış olmasının kesin işareti, yardım yapılan kimseden hiçbir menfaat beklememek, hiç böyle bir şey olmamış gibi davranmaktır. Büyük ecir, bu şekilde verenler alacak, korku ve üzüntüden kurtulma saadeti de bunların olacaktır. Kendisine sadaka verilecek kişiye karşı takınılacak tavır bir şekilde onu incitecekse bunu vermek yerine uygun sözler söylemek ve ihtiyacını arzeden kişiyi hoş görmek, durumunu başkalarına duyurmamak manevi sonuç, ecir ve ahlaki davranış olarak tercih edilmektedir.”⁵³⁷

Müslümanlar, *Allâh'ın yolundan ('an sebîlillah) saptıranların* yaptığı gibi ahlak dışı davranışlardan uzak durmaları konusunda uyarılmıştır. Bu gayri ahlaki davranışların *Allâh'ın yolundan ('an sebîlillah) saptırma* olduğu belirtilirken, dolaylı bir şekilde ahlaki davranışların da *Allâh'ın yolunda (fi sebîlillah)* olmanın konusu ve bir yansıması olarak görülmüştür. Mesela bir ayette; “*Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allâh yolundan men'edenler gibi olmayın. Allâh, onların bütün yaptıklarını kuşatmıştır,*”⁵³⁸ buyrulur.

“Müminler için savaşın yenmenin, çalışıp çabalayıp başarmanın saik ve gaye bakımından hukuki ve ahlaki sınırları vardır. Mümin neyi niçin yaptığını, kendi kazancının kimden geldiğini, karşı tarafın kaybının meşru olup olmadığını düşünmek, bilmek ve buna göre hareket etmek durumundadır. Allah’a iman eden, İslam ahlakını özümsemiş bulunan bir fert ve toplum, hak batıl, iyi kötü, adalet zulüm ayırımını yapmadan ötekileri taklid edemez, onlara benzeyemez. Müminler böbürlenme, şımarma,

⁵³⁶ Bakara 2/ 262.

⁵³⁷ Kur'an Yolu, I / 421.

⁵³⁸ Enfal 8/ 47.

çalım satma, gösteriş ve taşkınlık yapma gibi ham ve erdem dışı duygu ve saiklerle çalışamaz ve savaşamazlardı, onların savaşlarının hedefi de ancak herkes için hakkın, adaletin, din ve vicdan hürriyetinin gerçekleşmesi olabilirdi.”⁵³⁹

3.2.4.4. İtaat ve Takva

Sözlükte “boyun eğmek, yumuşak davranmak, birinin isteğine, emir ve yasağına isteyerek uymak; din ıstılahında ise, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına isteyerek uymak, yapılmasından dolayı sevap elde edilen herhangi bir ameli yapmak” anlamındadır.⁵⁴⁰

Dini ıstılahında ittika ve takva; iman edip emir ve yasaklarına uyararak, Allah’a karşı gelmekten sakınmak, dünya veya ahirette insana zarar verecek, ilahi azaba sebep olabilecek inanç, söz, fiil ve davranışlardan ve her türlü günahattan sakınmak anlamına gelir.⁵⁴¹ Buna göre itaat, takvanın bir parçası ve pratik yansımasıdır. Çünkü Kur’an’da takva ve ittika kavramları, iman, tevbe, itaat, ibadet etmek, günahları terk etmek, Allah’tan korkmak ve ihlas anlamında kullanılmıştır.⁵⁴² Bunlar da Allah yolunun (*sebîlullahın*) birer pratik yansımalarıdır. Mesela, *sebîlullah* kavramının geçtiği bir ayette şöyle buyrulur;

“Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda (fî sebîlillah) başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.”⁵⁴³

Ayette Uhud savaşında “Hz. Peygamberin öldürüldüğü haberi üzerine paniğe kapılıp savaş alanını terk eden Müslümanlara bir sitem vardır. Bir bakıma Müslümanlara şöyle denilmektedir; Geçmiş peygamberlerin ümmetleri sayıca düşmanlarından daha az, savaş araç ve gereçleri bakımından daha zayıf olmalarına rağmen peygamberleri ile birlikte düşmanlarına karşı şiddetle savaştılar, Allah yolunda yaralandılar ve şehit

⁵³⁹ Kur’an Yolu, II / 697-698.

⁵⁴⁰ Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s.344.

⁵⁴¹ Karagöz, a.g.e., s.348.

⁵⁴² Şu’arâ 26/ 11; Maide 5/ 65; Nahl 16/ 2, 52 ; Bakara 2/ 189; Hacc 22/ 1, 37;Tevbe 9/ 108.

⁵⁴³ Âli İmrân 3/ 146.

oldular, ama düşman karşısında gevşeklik ve zaaf göstermediler, düşmana boyun eğmediler, sabır ve metanetle mücadele ettiler. Bu sebeple Allah'ın rızasını, sevgisini ve zaferini kazandılar. Siz ise yalan haberin yayılmasıyla perişan olup dağıldınız.”⁵⁴⁴ Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uyarken karşılaşılan sıkıntı ve meşakatlere karşı gevşememek, bu emir ve yasaklara uyma isteğindeki azmini yitirmeme hususu da, itaattir ve takvadır.

3.3. BİREYİN (FÎ SEBÎLİLLAH) ALLAH YOLUNDA OLMASI

Bireyin (*fi sebîlillah*) Allah yolunda olabilmesi için, *sebîlullah*ın temel unsurları olan iman ve salih amele sahip olması ve bu unsurların Müslüman bireyin pratik hayatına yansması gerekir. İman ile kast edilen, mümin olabilmesi için iman edilmesi gereken her şeyi onaylama ve benimsemedir. Mesela, Allah'a iman, imanın şartlarından biridir. Bu şart, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayı gerektirdiği gibi, beraberinde Allah'ın emir ve yasaklarına inanma ve kabullenmeyi de gerektirmektedir. Diğer iman konuları da böyle değerlendirilebilir. İşte Allah'ın emir ve yasaklarına inanmanın içinde ibadetler, cihad, dinin daha rahat yaşanacağı bir yere hicret, ilim, ahlak, itaat ve takva gibi müslümanın pratik hayatına yansması gereken hususlar vardır. Böyle bir Müslüman birey, (*fi sebîlillah*) Allah yolundadır.

Daha önce *sıratullah* kavramı açıklanırken bunun Allah'ın yolu anlamındaki *sebîlullah* ile eş anlamda kullanıldığı belirtilmişti.⁵⁴⁵ Bu kavramların açıklamalarına yeniden girmeden *sırat* ile *sebîl* lafızlarının Allah'a izafe edildiği (*sıratullah/sebîlullah*) iki kavramın bir arada ve aynı anlamda kullanıldığı bir ayetle konu örneklendirilebilir. Ayet şöyledir:

“ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ /

Şüphesiz bu benim (*sırat-ı müstekîmimdir*) dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara (*sübüllere*) sapmayın; sonra onlar sizi ('an *sebîlihi*) Allah'ın yolundan ayırır.

⁵⁴⁴ Kur'an Yolu, I / 685-686.

⁵⁴⁵ Bkz. Çalışmamızın “Sebîlullah ile Eş veya Yakın Anlamda Kullanılan Sebîl Lafızlı İfadeler” başlığındaki “*Sıratullah*” alt başlığı.

*İşte korunmanız için Allah bunları size emretti.*⁵⁴⁶

Bu ayette *benim (sırat-ı müstekîmim) dosdoğru yolum* kavramı ile (*sebîlihi*) *Allah'ın yolu* kavramları eş anlamda kullanılmış ve Allah'ın yolu dışındakilere ise başka yollar (*es-sübüle*) ifadesi şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Fakat bu ayetten önceki iki ayette ise Allah'ın yolunun ne olduğu belirtilmiştir. Ayetler şöyledir;

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ مَا تَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

*“De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; Biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte düşünüp anlayasınız diye Allah bunları size emretti. Umulur ki anlarsınız.”*⁵⁴⁷

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَذَكَّرُونَ

*“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, sadece iyi tutumla yaklaşın. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa, adaletli olun. Allah'ın ahdini tam olarak yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti.”*⁵⁴⁸

“Bu âyetlerde asıl benimsenmesi gereken başlıca ilâhî kurallar ve hükümler yer almakta; biri tevhid inancına, diğerleri ahlâka dair olmak üzere İslâm'ın dokuz temel buyruğu sıralanmakta, son olarak da bütün bu duyurulanları kapsayıcı küllî bir ödev olmak üzere, Allah'ın dosdoğru olan yolundan gidilmesi emredilmektedir. 151. âyetin başındaki "*Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım*" mealindeki ifade muhatapların ilgisini, müteakip ifadelerdeki ilkeleri ihtiva eden yolun tek doğru ve izlenmesi zorunlu yol olduğu gerçeğine çekme gayesini gütmektedir. Bu âyetlerde

⁵⁴⁶ En'am 6/ 153.

⁵⁴⁷ En'am 6/ 151.

⁵⁴⁸ En'am 6/ 152.

sıralanan buyruklar şunlardır:

1.“*Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın.*” Bu, İslâm'ın ana ilkesi ve müslüman olmanın da ilk şartıdır.

2.“*Ana-babaya iyilik edin.*”

3.“*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.*”

4.“*Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.*” Burada geçen fevâhiş kelimesi fuş kökünden gelmekte olup "çirkin ve yüz kızartıcı, utanç verici söz ve davranışlar"ı ifade eder. Ayrıca kötülüğü "yapmayın" veya "işlemeyin" yerine "yaklaşmayın" buyurulması, insanı kaçınılmaz olarak kötülük işlemeye sevkedebilecek ortam ve şartlardan uzak durmayı öngörmektedir.

5.“*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın.*”

6.“*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına sadece iyi tutumla yaklaşın.*”

7.“*Ölçü ve tartıyı adaletle yapın.*”

8.“*Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa, adaletli olun.*”

9.“*Allah'ın ahdini tam olarak yerine getirin.*” Allah'ın ahdinden maksat, O'nun kullarına yüklediği her türlü görevlerdir.

10.“*Bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, (başka) yollara uymayın.*”

En'am suresinin 153 inci âyetin bu kısmı yukarıdaki bütün emir ve yasakları kapsamakta, devamında ise bunun dışındaki bütün yolların, yani burada başlıca ilkeleri belirtilmiş bulunan İslâm'a aykırı her türlü düşünce ve hayat tarzlarının, insanları Allah'ın yolundan, hak dinden uzaklaştıran sapmalardan ibaret olduğu ifade buyurulmaktadır.”⁵⁴⁹ Bu ayetlerde buyurulanlar, (*fî sebîlillah*) Allah yolunda olmanın kuralları veya şartları diyebileceğimiz hususlardır. Hepsinin temelinde samimi niyetle eylemde bulunma, gösterişten uzak ve Allah rızasının gözetilmesi bulunmaktadır. Bir hadiste kimin (*fî sebîlillah*) Allah yolunda olduğu sorusu sorulmuş ve şöyle bir cevap

⁵⁴⁹ *Kur'an Yolu*, II/486-489.

alınmıştır:

“Bir adam Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelir ve: “Kimisi ganimet için savaşır, kimisi şan ve şeref için savaşır, kimisi de cesarettteki mevkiisini göstermek için savaşır. Allah yolunda olan kimdir?” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: “*Kim Allah'ın sözünün (tevhid kelimesinin) izzeti ve yücelmesi için cihad ederse, işte o kimse, Allah yolunda (fi sebîlillah) olur*” buyurmuştur.⁵⁵⁰

Tespit ettiğimiz kadarıyla Kur'an'a göre ferdin *fi sebîlillah*/Allah yolunda olabilmesi için kendisinde bulunması ve yapması gerekenler, imanla birlikte emredilen ibadetleri eda etme, muamelât ve haklar konusunda emir va yasaklar doğrultusunda davranmasıdır. Mümin kişinin yaşadığı yerde inancını koruma ve dinini yaşama konusunda sıkıntıya düştüğünde uygun yere hicret etmesi, kötülüklerle mücadele ve hakkı savunmak için cihat veya gerekirse savaşa katılması, dini ve dünyevi hayatını yaşamasında gerekli olan ilim ve iyi ahlaka sahip olması, onun (*fi sebîlillah*) Allah yolunda olduğunun göstergesi kabul edilmelidir. Kısaca (*fi sebîlillah*) Allah yolunda olmanın temelinde Allah ve Resulüne itaat ile takvalı bir hayat vardır.

⁵⁵⁰ Buhari, İlim, 45; Müslim, İmaret, 150, 151; İbn Mâce, Cihad, 13, H.No: 2783.

SONUÇ

Allah Teâlâ, insanlığın hidayete ermesi ve doğru yolda olması için gönderdiği Kur'an-ı Kerim'de, bazen bizlere iletmek istediği vurgulu ve kapsamlı anlatımları, kavramlar örgüsü içinde sunar. Kur'an'daki kavramlar, verilen mesajların anlatımında birer vasıtadırlar. Kur'an'daki mesajların sağlıklı anlaşılmasının bir yolu da bu kavramların bilinmesine bağlıdır. Her bir kavram, belli bir görüş açısını sığdırdığımız dünya görüşümüzü ve bakış açımızı temsil eder. Aslında kavramların anlam çerçevesi ve kullanımları, böyle bir bakış açısının belirginleşmesi demektir. Kur'an'da yol anlamında kullanılan birçok lafız bulunmaktadır. Bunlardan birisi de *sebilullah* ifadesidir. Bu gaye ile çalışmaya konu olan *Kur'an'da sebilullah kavramı*, sebil lafzının Allah lafzına izafeti ile oluşmuştur.

Kur'an'da ve hadislerde *sebil* lafzı, *tarîk/yol*, *hidayet yolu*, *ta'at*, *Allah'a itaat*, *belâğ*, *yeterlilik*, *güç ve imkân bulabilmek*, *çare / çıkış yolu*, *iş*, *hayat tarzı*, *gidişat /âdet*, *delil*, *burhan*, *dîn*, *inanç*, *düşmanlık* gibi anlamlarda kullanılmıştır. *Sebil* kelimesinin hem Arap dilinde hem de Kur'an'da kullanılan *sırat*, *tarîk*, *şira*, *minhac*, *sünnet*, *millet* ve *din* lafızlarıyla, kesiştiği ortak anlam nokta, "yol"dur. Ancak yol anlamında bile aralarında nüansların bulunduğu tespit edilmiştir. *Sırat* kelimesi takip edilecek kolay yol için kullanılır. *Tarîk* kelimesi kolaylık manası gerektirmediği gibi irade ile ilgisi vardır; *Sebil* kelimesinin ise daha çok sevgi gibi kastedilen hususlarla ilgisi vardır. Yani *sebil* kelimesinde, *tarîk*'den farklı olarak "kasıt" manası vardır ve o kastedene izafe edilebilir. Bunun için *sebilullah* şeklindeki kullanım, Allah'ın kastettiği yol manasındadır. Bununla birlikte daha çok hayırlı işlerde kullanılır. Ancak *tarîk* kelimesi iyiyi gösteren *müstakîm* gibi bir sıfatla kullanılırsa iyi kastedilebilir. Yol manasındaki *sünnet* kelimesinde insan davranışlarıyla olan ilişkinin ağır basması gibi *sebil* kelimesinde de bu mana bulunmaktadır. Hatta *sünnetullah/sebilullah*, *Sünenu'l-müslimîn/Sebilü'l-Mü'minin* şeklinde birbirinin yerine ortak ifadeler olarak kullanılmıştır. Yani *sebil* ile *sünnet* kelimeleri, takip edilecek yol anlamında ortak bir noktada buluşmaktadırlar.

Şira ile *minhac* ise izlenecek ve takip edilecek yol ve yöntem manasında *sebil* kelimesi ile örtüşmektedir. *Sebilullah* için *din* anlamında Kur'an ve sünnet yolu

diyebiliyorsak, bu şeriat anlamına da gelmektedir. İster iyi ister kötü olsun, kendisiyle bir şeye ulaşılan her şey için *sebil* kelimesi kullanılabilir. Bu hem Allah'ın Cennet'ine hem de Cehennem'ine götüren yollardan biri olabilir. *Sünnet* kavramında olduğu gibi *sebil* lafzı da *sebilullah* (Allah'ın yolu), *sebilü'r-rüşd* (hidayet ve hak yol), gibi iyi şeylere izafe edilirse iyi yol anlamındadır. Ancak *sebilü't-tâğut* (batıl davalar ve şeytan yolu), *sebilü'l-ğayy* (eğri yol), *sebilü'l-mücrimin* (suçluların yolu) gibi kötü şeylere izafe edilirse kötü yol anlamındadır. Bu tespite göre *sebil*'in anlamında *sünnet*'in anlamı daha baskın görülmektedir.

Kuran'da tarif edilen *sebilullah* (Allah'ın yolu) kavramının teorik ve pratik olmak üzere iki anlamı vardır. Teorik anlamı iman ile amel konularının neler olduğunun bilinmesidir. Pratik anlamı ise isteyerek ve inanarak *sebilullah*'in eylem (amel) yönünün günlük hayatta sırası geldikçe veya gerektiğinde uygulanma halidir. Bunu bilen ve bu yolda ilk yürüyen, bu konuda örnek olan, yani pratiğe dönüştüren kişiler, peygamberlerdir. Bundan hareketle *sebilullah* ifadesine, Kur'an ve sünnet yolu diyebiliriz. Bundan dolayı bu yolun tercih edilmesi ihtiyaridir, temelinde kişinin kendi isteği, samimiyeti ve Allah rızası vardır. Allah rızası için bağışlanan bir içecek, yiyecek vs. gibi şeylerin dağıtımı için, halk arasında ücretsiz, meccanen anlamında da *sebil* tabirinin kullanımı, *sebilullah* kavramındaki bu anlamdan dolayı yaygınlaşmıştır. Yine maddi karşılık beklemeden Allah rızası için su dağıtımı ve bunun için yapılan çeşme ve kaplara *sebil* denilmesi, *sebilullah* kavramının kısaltılmış halinin kullanımınıdır.

Kur'an'daki mekki ayetlerde '*an sebilillah* şeklinde geçen *sebilullah* kavramı, şirke düşmeme, Allah'a, ahiret gününe, Hz. Peygambere iman etme, tevhit ve şeriat gibi hususlar anlamında kullanılmıştır. Medenî sûrelerde ise ya cihad, savaş, mücadele ya da zekat, infak, Allah yolunda harcamak veya din, Allah'a itaat ve dinin kurallarını yaşama anlamında kullanılmıştır. Allah'ın dini anlamında kullanılan *sebilullah*, dinin işleviyle ağırlıklı olduğu, teorik ve pratiğin, iman ve amelin beraberce yaşandığı işlevsel din anlamındadır. Bu bağlamda *sebilullah* kavramı, Allah'a ve O'nun dinine götüren yol, insanın mutluluk ve kemale ulaşması için Allah tarafından insanın tutması ve yürümesi istenilen itikadî ve amelî yol anlamındadır. Amaçsal anlam ise fertler dışında dini ve

devleti ayakta tutan Müslümanların umumi maslahatları, hatta kamunun da genel maslahatları denilebilir. Bu bağlamda *sebîlullah* kavramı *sebîlunnas* anlamında kabul edilirse, insanların yolu anlamında değil de insanların yararına olan yol şeklinde tercüme edilerek daha uygun bir anlam elde edilir. İslâmîyet'in ilk dönemlerinde *fi sebîlillâh* kavramı *cihad* kavramıyla özdeş olarak görülmüştür. Dönemin telakkisi, *fi sebîlillâh* kavramını çoğunlukla cihadın maddi boyutuna hapsedmiştir. Sebîlullah kavramındaki bu anlam daralmasıyla ilgili, anlamı kayıtlandırma veya konjüktürel bir tahsis denilebilir.

Sebîlullah'ın iki temel unsuru vardır. Biri Allah'ın yoluna inanmak olan iman, diğeri de inandığı Allah'ın bu yolunda yürüme eylemi olan salih ameldir. *Sebîlullah*'ın iman unsuru, aynı zamanda eylemin (amelin) yönünü ve rengini belirlemeye yöneliktir. Yapılacak eylemler (salih ameller) bu imanın tezahürü olursa bir kıymet ifade eder ve insan Allah'ın yolunda olmuş olur, aksi takdirde Allah'ın yolundan sapmış olur. İslam kültür tarihinde *kital* yerine genellikle *cihad* kavramı kullanılmış, ancak *cihad*, *kitali* de içine alan kapsamlı bir kavramdır. Allah yolundaki (*fi sebîlillah*) emredilen savaş, savunma, zalimlerden mazlumları kurtarma, dünyada adalet gibi evrensel ilkeleri ayakta tutma mücadelesi ve Müslümanların haysiyetini koruma savaşıdır. *Sebîlullah* kavramının geçtiği ayetlerde hicret, ilim, ahlak, itaat ve takvalı yaşam gibi sosyal konular da bulunmaktadır. Bunların hepsi *sebîlullah*'ın birer pratik yansımasıdır.

Netice olarak Kur'an'da 87 defa geçmekte olan *sebîlullah* ifadesi Kur'an'daki temel kavramlardan olup, iman ve amel boyutu ile dinin hem teorik hem de pratik yönünü ilgilendirmektedir. Bu nedenle *sebîlullah* kavramının yer aldığı ayetler, ilgili olduğu bağlama göre, anlamındaki daralma ve genişleme, umumilik ve hususilik, temel anlamındaki samimiyet ve kamu yararı gibi hususlar dikkate alınarak tercüme ve tefsir edilmelidir. Bu hususlara dikkat edilmediği takdirde, ayetlerde geçen *sebîlullah* kavramının anlam alanı, sağlıklı bir şekilde anlaşılmamış olur. Kur'an'ın diğer kavramlarında olduğu gibi, *sebîlullah* kavramının nasıl tercüme ve tefsir edildiğine dair tefsir ekolleri ve mealler arasında mukayeseli ayrı bir çalışma da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgakî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an*, Çağrı y., İstanbul, 1986.
- Akçay, Mustafa, "Sırat" md., *DİA*, TDV Y., Ankara, 2010.
- Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsir*, Arslan yayınları, İstanbul.
- Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, *Mu'cemu'l-Furûki'l-Luğaviyye*, I. bsk. (thk. eş-Şeyh Beytullah Beyyat), Müessesetu Neşri'l-İslami, Kum, 1412.
- Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2007.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Kılıç kitapevi, 1984, Ankara.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr, İstanbul, 1989.
- Başkurt, İrfan, *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, İşaret Yay. İstanbul, 2000.
- Bilgin, Abdulcelil, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemaşşeri'nin Keşşafı*, Ankara Okulu, Ankara, 2014.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed) 3. Bsk. Tek cilt (s. 1-670) Daru's-Selam, Riyad 2000.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, (thk. M. Fuad Abdulgakî), I. Bsk. uygun, Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, H.1315.
- Celaleyn*, Celalüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celalüddin es-Süyûti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Darusselam, Riyad, 2001.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hamid, *es-Sihah Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, I-VI, (thk. Ahmed Abdulğafûr el-Attar), Daru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- Cürcanî, Abdulkahir b. Abdurrahman, *Dercu'd-Dürer fi tefsiri'l-Âyi ve's-Süver*, I-IV, I. bsk. (thk. Velid b Ahmed b. Salih-İyad Abdullatif el-Kaysî), Medine, 2008.
- Çağrı, Mustafa, "Ahlak" md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çalışkan, İsmail, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Y., Ankara, 2002.
- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Muhammed, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, I-II, (thk. M.Hasen Ebu'l-Azm ez-Zefîti), Vezaretu Evkafî Cumhuriyyeti Mısri'l-Arabiyye, Kahire, 1992.
- Darimi, Abdullâh b. Abdurrahman, *Sünenü Darimî*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2002.
- Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakaları ve Tasnif Metodu)*, TDV Y., Ankara, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ebû 'Ubejde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'an*, I-II, (thk. M. Fuad Sezgin) Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1954.
- Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Davud*, (thk. Muhammed Abdulaziz el-Halidî) Tek cilt, I. bsk. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-2001.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Y., Ankara, 2000.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, (Çeviri: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.

- Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I-III, I.bsk.(thk.Remzi Münir Ba'lebekkî), Daru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- Ferahidî, Ebû 'Abdirrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, (thk.Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerraî), I-VIII, Daru'l-Hilal, Beyrut, 1988.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Y., Ankara, 1997.
- Hacak, Hasan, "Hak" md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Hattabî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Mea'limu's-Sünen*, (thk. A. Abdussafi Muhammed), I-IV, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Herevî, Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Ğaribeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), I. Bsk. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad, 1999.
- Herevî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, I-VIII (15 cüz), (thk. Muhammed 'Ivaz), I. Bsk. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meâli*, 3.bsk., Konya, 2010.
- İbn Farîs, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriya, *Mu'cemü Mekayîsi'l-Lüğa* (th. Abdusselam Muhammed Harûn), I-VI, Beyrut, 1991.
- İbn Mace, Ebi Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), Daru'l-Hadis, Kahire-t.y.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mace*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim) 3. Bsk. Tek cilt (s.2485-2754) Daru's-Selam, Riyad 2000.
- İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*, Sebil md., Darü Sadır, Beyrut, 1990.
- İbnu 'Âşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I-XXX, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbnü'l-Esir, Mecduddin Ebû's-Sa'adât b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tannahî- Tahir Ahmed ez-Zavî), I-V, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963.
- İmam-ı Azam, el-Fıkhu'l-Ekber, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, trc. Mustafa Öz), Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2006.
- Karaman, Fikret, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2006.
- Karaman, H., Çağrı M., Dönmez İ.K., Gümüş S., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, 3. Bsk.DİB Y., Ankara, 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İlmihal I İman ve İbadetler (Akaid)*, I-II, T.D.V.Y., 4.bsk., Ankara, 2003.
- Köse, Murtaza, "Fî Sebîlillah Kavramının Zekât Açısından Tahlili", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 21, 2004, ss.107-134.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'anve'Mübeyyinü lima Tademmenehû mine's-Sünneti ve Ayi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki), I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik, *Tefsiru'l-Kuşeyrî*, I-II, (İbrahim Besyunî), 3. Bsk., el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Kitab, Mısır, t.y.,

- Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, I-V, (thk. Fatime Yusuf eHaymî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, trc: Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Muhammed Reşid Rıza, İbn Ali, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I-XII, Nşr.: Komisyon, Kahire, 1990.
- Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü (el-Eşbah ve'n-Nezâir)*, (trc. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvazi Şerhu Camii't-Tirmizî*, I-II, (thk. Raid Sabri b. Ebî 'Ulfete, Beytu'l-Efkari'd-Düveliyye, Amman/Riyad, t.y.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, (thk. Salih b. Abdilaziz) 3.bsk. Tek cilt (s.671-1218) Daru's-Selam, Riyad 2000.
- Nisaburî, Ebû Abdurrahman İsmail b. Ahmed ed-Darîru'l-Hayriyy, *Vücûhu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (thk. Fatime Yusuf el-Hiyemî), Daru's-Sekâ, 1996, Dımaşk.
- Önkal, Ahmet, "Hicret" md., *DİA*, TDV Yay., İst. 1998.
- Özel, Ahmet, "cihad" md., *DİA*, TDV Yay., İst. 1993.
- Özel, Ahmet, "Hicret" md., Fıkh'da, *DİA*, TDV Yay., İst. 1998.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yeni Boyut, İstanbul, 1993.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, 8. Bsk., Yeni Boyut Yay., İst. 1997.
- Paçacı, İbrahim, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB y., Ankara, 2006.
- Râğıb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Seyyid Kîlanî), Beyrut, ty.
- Razî, Fahrüddîn Muhammed b. el-'Ala', *Tefsîru'l-Fahri'r-Razî (Tefsîru'l-Kebîr – Mefatihü'l-Ğayb)* I-XXXII, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Razî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtarü's-Sihah*, Daru'l-fikr, Beyrut, t.y.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Revaiu'l-Beyan Tefsîru Âyati'l-Ahkam minel-Kur'an*, I-II, Daru's-Selam, Mekke, 1995.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasîr*, I-III, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut, 1981.
- Şimşek, Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I-V, Beyan y., İstanbul, 2012.
- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Huseyn, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XXII, I.bsk. Müessesetu'l-E'lemi, Beyrut, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000.
- Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, I-II, Kahraman Yay., İstanbul, 1984.
- Tirmizî, Ebû 'İsa Muhammed b. 'İsa, *Camii't-Tirmizî*, (thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim) 3. Bsk. Tek cilt (s.1627-2083) Daru's-Selam, Riyad 2000.
- Toksarı, Ali, "İnfak" md., *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Tümer, Günay, "Din" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1993.
- Urfalıoğlu, Nur, "Sebîl" md., *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2009.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul.
Yurdağür, Metin, "Tağut" md., *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2010.

Zeccac, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Me'ani'l-Kur'ani ve İ'rabuhu*, I-V, I. bsk. (thk. Abdulcelil Abduh Şelebî), Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. 'Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, (thk. Muhammed Mursî 'Amir), Daru'l-Mushaf, Kahire, 1977.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Esasu'l-Belağ*, I-II, (Muhammed Basil Uyunu's-Sûd), I.bsk. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Öz Geçmiş

Hafize DİNÇOĞLU (Uzman) 1968’de Elazığ/Maden’de doğdu. Hafızlığını 1984’de pekiyi derece ile bitirdi. 1987’de Malatya İmam Hatip Lisesi’nden ve 2007’de de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı’nda 1989’da göreve başladı ve Kur’an Kursu Öğreticisi, ilçe ve İl Vaizi olarak görev yaptı. (1989-2014) Diyanet’teki görevi esnasında kendi alanında İst. Haseki Hizmet İçi Eğitim Kursu, Rehber Öğreticiler Hizmet İçi Eğitim Kursu, Tashih-i Huruf Rehber Öğreticiler Kursu, İrşad ve Rehberlik Eğitim Semineri gibi kurslara katıldı. Kur’an-ı Kerim Hizmet İçi Eğitimi Kursun’da öğretmenlik, Hafızlık Seçme ve Takip Komisyon üyeliği, Bölge Hafızlık Tespit Sınav Komisyon Üyeliği gibi görevlerde bulundu.

Halen Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Uzman kadrosunda çalışan, Arap Dili Fonetigi / Kıraat ve Tashih-i huruf derslerine giren Hafize DİNÇOĞLU, evli ve iki çocuk annesidir.